

Ειδικό αφιέρωμα
Η Επανάσταση τον 1821 και η Ακρόπολη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Αντί χαιρετισμού... Ένας αληθινός, ιστορικός περίπατος (σελ. 1)

*Γεώργιος Κοιμιάς, Πρόεδρος της ΕΦΑ, Ομότιμος Καθηγητής
του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών*

Πέρα από τον Διαφωτισμό (σελ. 2)

Πασχάλης Κιτρομηλίδης, Ομότιμος Καθηγητής ΕΚΠΑ – Ακαδημαϊκός

Οι Αρχαίοι Έλληνες και οι θαυμαστές τους τον 19ο αιώνα (σελ. 6)

Θάνος Μ. Βερέμης, Ομότιμος Καθηγητής Πολιτικής Ιστορίας του ΕΚΠΑ, Μέλος του ΔΣ της ΕΦΑ

Οι πολιορκίες της Ακρόπολης κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821 (σελ. 10)

Παναγιώτης Δ. Μιχαηλάκης, Ομότιμος Διευθυντής Ερευνών ΙΙΕ/ΕΙΕ

Η Αθήνα και η Ακρόπολη στη δίνη της Επανάστασης του '21 (σελ. 19)

Φανή Μαλλούκου-Τσιφάνο, Καθηγήτρια Ιστορίας και Θεωρίας Αποκατάστασης Μνημείων, Αντιπρόεδρος της ΕΦΑ

Η δραστηριότητα των «Φίλων» (σελ. 38)

Νέα της ΕΦΑ (σελ. 40)

Οι «Φίλοι» που έφυγαν

Μανώλης Νειάδας (σελ. 41)

John James Coulton (σελ. 44)

Καλλιόπη Λαζαρίδη (σελ. 46)

Καίτη Κυριακοπούλου (σελ. 47)

Γιάννης Σ. Κωστόπουλος (σελ. 48)

ΑΝΤΙ ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΥ ΕΝΑΣ ΑΛΗΘΙΝΟΣ, ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ

Είθισται ο εκάστοτε πρόεδρος της ΕΦΑ να καλωσορίζει τα Μέλη και να ευχαριστεί τους συγγραφείς των κειμένων, που φιλοξενεί το «Ανθέμιον». Φέτος, με σεβασμό και ευγνωμοσύνη, το βήμα αυτό ανήκει στον εμβληματικό δικαστή, που ο ίδιος ο Αρχηγός του Επαναστατικού Αγώνα Θεόδωρος Κολοκοτρώνης διάλεξε κι εμπιστεύθηκε τη ζωή του και την τιμή του. Σε κείνο το αξέχαστο δειλινό, όπως το είχε πιά για πάντα κατακτήσει η Ελευθερία των Ελλήνων, μας καλωσορίζει και μας οδηγεί ο ίδιος ο **Γεώργιος Τερτσέτης**, σε μία επίσκεψη στην Ακρόπολη.

Να τι τον ακούμε να βλέπει:

34. [...] Εις τα 1836, ήμουν εις τας Αθήνας, ο μακαρίτης Ανδρέας Ζαΐμης με είχαν πάρει εις συμπάθειαν και εσύχναζα την εσπερινήν του συναναστροφή. Μίαν ημέρα ο Ζαΐμης, ο Γεώργιος Κουντουριώτης, ο γερο Χατζή Μέξης και ο Αντώνιος Κριεζής εσυμφώνησαν να ανέβουν εις την Ακρόπολη, να ιδούν την Ακρόπολη και τα αρχαία της. Ήλθε η ώρα να κινηθούν, πέμπτος άνισος

πολύ συνοδοιπόρος με τέτοια θαυμαστή τετρανδρία έτυχα και εγώ. Ανεβήκαμε την Ακρόπολη, επεράσαμε τα Προπύλαια – να σας ειπώ τι έκαμε ο καθένας της συνοδείας, αφού περάσαμε ολίγο τα Προπύλαια. Ο Χατζή Μέξης ερώτησε έναν απόμαχο πού εσκοτώθη ο Γκούρας, προπορευθή ο απόμαχος, και ανέβαινε ο γέρος τους σωρούς των λιθαριών να φθάσει εις τον τόπο του φόνου του ανδρείου πολεμιστού. Ο Γεώργιος Κουντουριώτης άκουε, αλλά με δυσαρέσκειάν του, ως μου εφάνη, έναν που του εκατηγορούσε τον μακαρίτην Κυβερνήτη ως εχθρόν των αρχαιοτήτων. Ο Κριεζής ανέβη εις το υψηλότερον μέρος της Ακροπόλεως, και αγνάντευε το στοιχείον, που τόσο τον ετί-

μησε· οι οφθαλμοί του εβουτούσαν εις τα νερά των Σπετσών, εις την Νικαριά, εις την Κω. Ο Ανδρέας Ζαΐμης επήρε ίσια το δρόμο του Παρθενώνος, ήμουν πλευρά του. Μισό αχνάρι τον προσπέρναα, όταν καλοσιμώσαμε, στρέφομαι να του είπω... Τί είδα; Το πρόσωπό του ακτινοβολούσε από ωραιότητα και νεότητα, επειδή ο ενθουσιασμός της τέχνης αναγεννάει τον άνθρωπο, τρεμάμενα ήτον τα χείλη του, φως ο οφθαλμός του· θαυμάζοντας τον άνδρα δεν του εμίλησα, αφίνοντάς τον εις την σιγή της μελέτης του.

35. Επιστρέψαμεν εις την πόλιν, επέρασαν ημέρες, και μία νύχταν είχαμε μείνει οι δύο, τον ερώτησα -Κυρ Ανδρέα, πώς σου εφάνη η Ακρόπολις, σαν και μου εφάνη πως σου άρεσε πολύ -Δεν πρόβλεπα ποτέ, μου λέγει, πως θα μου υπερέρεσε τόσο! Λησμόνησα τον εαυτό μου, πατώντας εκείνα τα χόματα! Είδα τον Παρθενώνα, τα μάρμαρά του καταγής, τον έστησα ως ήτον εις τες λαμπρές του ημέρες, ζωντάνευσαν τα αγάλματα, κινούνταν οι ζωγραφίες, έφεγγε το πρόσωπο της Αθηνάς καταμεσής του ναού εις την εντέλειαν της

τέχνης και του κάλλους ... ενθυμήθηκα τα Παναθήναια εις την λάμψη του καλοκαιριού... ο νους μου έγινε μία Παναθηναϊκή εορτή· άν άνθρωπος εγεύθη ποτέ ηδονή άδολη από λύπη, την εδοκίμασα και εγώ τότε [...]

Από το *Έγγραψαν για την Ακρόπολη, 1850-1950*, Έκδοση της Ένωσης Φίλων Ακροπόλεως, Αθήνα 2002.

Για την αντιγραφή

Γεώργιος Κοιμιάς
Πρόεδρος της ΕΦΑ, Ομότιμος Καθηγητής
του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

*Συζήτηση στον Παρθενώνα, Martinus Rorbye, 1844.
Εθνική Πνακοθήκη Δανίας*

ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟ*

Πασχάλης Κιτρομηλίδης
Ομότιμος Καθηγητής ΕΚΠΑ – Ακαδημαϊκός

Η έκρηξη του αγώνα της ελληνικής ανεξαρτησίας, την άνοιξη του 1821, αποτέλεσε πρόσκληση για τη διανόηση του Διαφωτισμού να περάσει από τη θεωρία στην πράξη. Οι διανοούμενοι του Διαφωτισμού δεν είχαν αρχίσει οι ίδιοι την Επανάσταση, αν και πολλοί από αυτούς, με τη συμμετοχή τους στη Φιλική Εταιρεία και κατά κύριο λόγο με τη σταυροφορία τους για πολιτισμική και κοινωνική αλλαγή, είχαν συμβάλει στη δημιουργία του κλίματος της επαναστατικής αναμονής, το οποίο προετοίμασε το ξέσπασμά της. Πράγματι, πολλοί από τους διακεκριμένους ζώντες εκπροσώπους του ελληνικού Διαφωτισμού έσπευσαν στα ελληνικά εδάφη, όπου διεξαγόταν η ένσπλη αναμέτρηση, για να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στον υπέρ πάντων αγώνα του γένους. Άλλοι, όπως ο Κοραΐς και ο Ψαλίδας, προσπάθησαν να συμβάλουν από μακριά με πολιτικές παραινέσεις και ενεργό συμμετοχή στις προσπάθειες του ευρωπαϊκού φιλελληνισμού. Ιδιαίτερα αξιοσημείωτος υπήρξε ο ενθουσιασμός των Ελλήνων σπουδαστών στα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια, καθώς και εκείνος των νεότερων διανοούμενων της διασποράς, που έσπευσαν στην Ελλάδα για να πολεμήσουν και να συμβάλουν στη δημιουργία ενός σύγχρονου κράτους στις απελευθερωμένες περιοχές.

Η επανάσταση ήταν σε μεγάλο βαθμό μια αγροτική εξέγερση, που διενεργήθηκε μέσα σε έντονες κοινωνικές συγκρούσεις, με κορυφώσεις τους δύο εμφύλιους πολέμους στα 1823-1824. Σ' αυτό το πλαίσιο οι δυτικόφρονες διανοούμενοι αποτελούσαν μικρή μειοψηφία και, εξαιτίας των ιδεών τους, μειοψηφία όχι ιδιαίτερα δημοφιλή. Η παρουσία τους, ωστόσο, έγινε έντονα αισθητή στις πολιτικές ζυμώσεις της Ελληνικής Επανάστασης, εξαιτίας της υπεροχής που διέθεταν στη

μόρφωση, στην πολιτική πείρα και στη γνώση των διεθνών θεμάτων. Σε δύο επιμέρους όψεις της επαναστατικής πράξης η συμβολή τους υπήρξε αποφασιστική: διατύπωσαν τις ιδεολογικές επιδιώξεις του αγώνα της ανεξαρτησίας με τους όρους του δικού τους πολιτικού φιλελευθερισμού και κατάφεραν να διαμορφώσουν τους θεσμούς της νέας πολιτείας σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα οργάνωσης του κράτους, παρά την εναντίωση παγιωμένων συμφερόντων και ισχυρών ομάδων, που ήθελαν να διατηρήσουν την παραδοσιακή φυσιογνωμία της ελληνικής κοινωνίας και απλώς να αντικαταστήσουν τους Οθωμανούς στην άσκηση της εξουσίας.

Η ανάλυση αυτών των περίπλοκων πολιτικών και κοινωνικών αναμετρήσεων βρίσκεται εκτός των ορίων αυτής της μελέτης. Ωστόσο, η διατύπωση των αιτημάτων του πολιτικού φιλελευθερισμού κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης θα 'πρεπε να απασχολήσει σύντομα την προσοχή μας, ως η αρμόζουσα κατάληξη της προσπάθειας να ανασυντεθεί η υποδοχή και η δυσχερής πορεία του Διαφωτισμού στην ελληνική σκέψη. Οι πιο αντιπροσωπευτικές πηγές, στις οποίες θα μπορούσε να ιχνηλατηθεί η αρχική προγραμματική διατύπωση και η

σταδιακή υποχώρηση των φιλελεύθερων πολιτειακών αιτημάτων, είναι τα συνταγματικά σχέδια που ψηφίστηκαν από τις πέντε εθνοσυνελεύσεις κατά την επαναστατική δεκαετία, οπότε καταβάλλεται η προσπάθεια να τεθούν τα θεμέλια του ελεύθερου ελληνικού κράτους (1822-1832). Το *Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος*, εγκεκριμένο από την Πρώτη Εθνική Συνέλευση στην Επίδαυρο, την 1η Ιανουαρίου 1822, και η Ελληνική Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας, που το συνόδευε, απηχούσαν τα αιτήματα του Διαφωτισμού για φιλελεύθερους πολιτικούς θεσμούς και δημοκρατικό

ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟ

σύστημα διακυβέρνησης. Ως συνταγματικό πρόγραμμα, το κείμενο αυτό προκάλεσε το ενδιαφέρον μεγάλων σύγχρονων πολιτικών στοχαστών, τόσο στους κύκλους της ελληνικής όσο και στους ευρύτερους κύκλους της ευρωπαϊκής φιλελεύθερης διανόησης. Η δημοσίευσή του αποτέλεσε το έναυσμα κριτικού σχολιασμού των θεμελιωδών διατάξεων του υπό σύνταξη ελληνικού πολιτεύματος από τον Αδαμάντιο Κοραΐ και τον Jeremy Bentham, οι παρατηρήσεις των οποίων στόχευαν στην ενίσχυση του φιλελεύθερου χαρακτήρα του καθεστώτος, με τη διασφάλιση του πλήρους ελέγ-

εγκατέλειψε το αίτημα των φιλελεύθερων θεσμών. Μολονότι επαναβεβαιώθηκαν οι αρχές του συνταγματισμού, το πολιτειακό πλαίσιο διαμορφώθηκε έτσι, ώστε να καθιερώνει το προσωποπαγές καθεστώς του Ιωάννη Καποδίστρια, ο οποίος είχε εκλεγεί πρώτος Κυβερνήτης της ελεύθερης Ελλάδας. Η δημοκρατική χροιά των προγενέστερων συνταγμάτων απαλειφόταν και στη θέση της έμπαινε η πίστη στη φιλανθρωπία ενός ισχυρού ανώτατου εκτελεστικού οργάνου. Επιπλέον, για να δοθεί στον Καποδίστρια η δυνατότητα να ασκήσει απρόσκοπτα τα δύσκολα καθήκοντά του,

Η ορκωμοσία των πληρεξουσίων στην Εθνική Συνέλευση της Επίδαυρου, τον 1822, Ludwig Michael von Schwanthaler, 1836.
Τοιχογραφία στον ανατολικό τοίχο της αίθουσας «Ελευθέριος Βενιζέλος» στη Βουλή των Ελλήνων

χου της νομοθετικής εξουσίας πάνω στα εκτελεστικά όργανα. Οι ίδιες αρχές επαναλαμβάνονταν στις αποφάσεις και στον συνταγματικό χάρτη, που ψήφισε η Δεύτερη Εθνική Συνέλευση στο Άστρος, στα μέσα Απριλίου 1823. Στα 1827 όμως, όταν η Τρίτη Εθνική Συνέλευση συνήλθε στην Τροιζήνα, το εσωτερικό πολιτικό κλίμα και οι διεθνείς πιέσεις της εποχής της Παλινόρθωσης συνέτειναν, ώστε η θεσμική έκφραση των ελληνικών πολιτικών επιδιώξεων να μεταβληθεί σημαντικά. Το *Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος*, το οποίο ψηφίστηκε τον Μάιο του 1827, στην ουσία

το σύνταγμα ανεστάλη προσωρινά και στον Κυβερνήτη δόθηκαν δικτατορικές εξουσίες.

Η Τέταρτη Εθνική Συνέλευση, η οποία συνήλθε στο Άργος, τον Ιούλιο-Αύγουστο του 1829, δεν θέσπισε νέα συνταγματικά μέτρα, αλλά περιορίστηκε στην ψήφιση ορισμένων αποφάσεων που επικύρωναν τις ενέργειες του Κυβερνήτη Καποδίστρια. Επιπλέον του χορήγησε πλήρη εξουσία να χειριστεί όλα τα κρίσιμα εθνικά ζητήματα, που βάραιναν πιεστικά πάνω στο νέο κράτος. Δίνοντας στον αρχηγό του κράτους απε-

ριόριστη εξουσία σε όλα τα σημαντικά εθνικά ζητήματα, η Εθνική Συνέλευση στην ουσία κατάργησε τον δικό της λόγο ύπαρξης. Έτσι άνοιξε τον δρόμο για την τελική εγκαθίδρυση μοναρχικής διακυβέρνησης. Αυτό έγινε με το νέο *Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος*, που ψήφισε η Πέμπτη Εθνική Συνέλευση, η οποία συνήλθε στο Άργος και στο Ναύπλιο, από τον Δεκέμβριο του 1831 έως τον Μάρτιο του 1832. Ο νέος καταστατικός χάρτης εγκαθίδρυε μοναρχικό πολίτευμα κατά το πρότυπο της Γαλλικής Παλινόρθωσης. Έτσι, μέσα σε μια δεκαετία, η αρχική πολιτική επιδίωξη του Διαφωτισμού για φιλελεύθερη πολιτεία εγκαταλείφθηκε. Ο καταστατικός χάρτης του 1832 θέσπιζε την ύπαρξη έμμεσα εκλεγμένης κάτω βουλής, οι αποφάσεις της οποίας όμως εξουδετερώνονταν σε μεγάλο βαθμό από τα προνόμια της γερουσίας, τα μέλη της οποίας διορίζε ο μονάρχης. Το στέμμα ήταν κληρονομικό, ο βασιλέας ήταν ανεύθυνος και απολάμβανε πολλών προνομίων, συμπεριλαμβανομένης της επιλογής και του διορισμού του υπουργικού συμβουλίου.

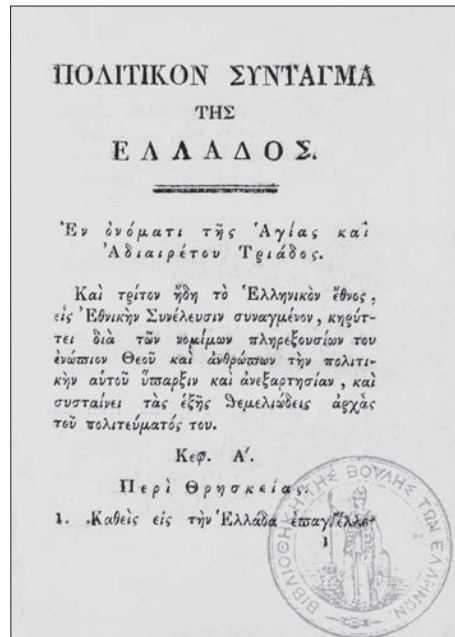
Αν όμως δεν κατάφεραν να επιτύχουν τη φιλελεύθερη πολιτεία, που αποτελούσε το όραμα του Διαφωτισμού, οι δυτικόφρονες πέτυχαν να διαμορφώσουν τους διοικητικούς θεσμούς του νέου κράτους με βάση τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Το επίμοχθο έργο της οικοδόμησης του κράτους απέδωσε στο τέλος του αγώνα της ανεξαρτησίας μία θεσμικά σύγχρονη πολιτεία, εφοδιασμένη με τους νομικούς, γραφειοκρατικούς και δικαστικούς μηχανισμούς, που διέκριναν τα ευρωπαϊκά πολιτικά συστήματα. Επιπλέον, το νέο κράτος μετέβαλε την Ορθόδοξη Εκκλησία σε διοικητικό του όργανο, διακόπτοντας κάθε δεσμό διοικητικής εξάρτησης της ιεραρχίας του βασιλείου από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, το οποίο παρέμενε υπο-

τελές στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Με τη μετατροπή της ελλαδικής εκκλησία σε κρατική υπηρεσία, κατά το πρότυπο των προτεσταντικών κρατών της Ευρώπης, η Ελλάδα υιοθετούσε την ταυτότητα του κοσμικού κράτους, εγκαταλείποντας τις παραδόσεις που η Ορθόδοξη Εκκλησία είχε κληρονομήσει από το Βυζάντιο. Υπήρχε μία όψη του προτύπου της οικοδόμησης του νεότερου κράτους, όμως, όπου οι δυτικόφρονες Έλληνες απέτυχαν να ολοκληρώσουν το έργο τους: η όψη αυτή αφορούσε τη δημιουργία τακτικού στρατού. Αυτό απαιτούσε τη διάλυση των πρωτόγονων

ένσπλων ομάδων και των προσωπικών στρατών των οπλαρχηγών, που πολέμησαν στον αγώνα κατά των Οθωμανών αλλά και μεταξύ τους, και την επιβολή στρατιωτικής πειθαρχίας στο πλαίσιο ενός ενιαίου τακτικού στρατού, υπό τον έλεγχο της κεντρικής εξουσίας. Αφού οι δυτικόφρονες δεν είχαν δικό τους στρατό για να επιβάλουν τη θέλησή τους, άφησαν αυτό το έργο στον Καποδίστρια και στη βαυαρική δυναστεία που τον διαδέχτηκε.

Πέρα από τις συνταγματικές προσδοκίες και τις προσπάθειες για οικοδόμηση του κράτους κατά το δυτικό πρότυπο, οι φιλελεύθερες

επιδιώξεις, που διαμόρφωναν εν μέρει το πολιτικό κλίμα στην επαναστατική Ελλάδα, εκφράζονταν εύγλωττα σε μία πλημμύρα πολιτικών φυλλαδίων και εντύπων. Η φιλολογία αυτή αποτελούσε οργανικό τμήμα της πνευματικής παράδοσης του Διαφωτισμού και αντιπροσώπευε την ιδεολογική κληρονομιά του στους πολιτικούς αγώνες της Ελληνικής Επανάστασης. Οι πρωτόγονες ελπίδες των αγροτών, που βασικό κίνητρο είχαν την οικειοποίηση των κτημάτων των Τούρκων γαιοκτημόνων, και η παραδοσιακή τοποθέτηση των διαφόρων εξουσιαστικών ομάδων, που ήθελαν να ενισχύσουν τη δύναμή τους και να διατηρήσουν

Το Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος, το οποίο ψηφίστηκε τον Μάιο του 1827

τις υπάρχουσες ιεραρχίες στο νέο κράτος, εκδηλώνονταν στα κοινωνικά ρήγματα και στις πολιτικές διαμάχες της επαναστατικής δεκαετίας. Αυτοί οι αρχέγονοι πόθοι και προσδοκίες, η κατ' επανάληψη αναζωπύρωση του προφητικού χιλιασμού, και οι συγκλονιστικές πράξεις ατομικού ηρωισμού και θυσίας, που υπαγορεύονταν από τους παραδοσιακούς κώδικες τιμής της μεσογειακής κοινωνίας, καθόρισαν το κοινωνικό κλίμα της Ελληνικής Επανάστασης, χωρίς όμως να μπορούν να θεωρηθούν και ως αποκλειστική ιδεολογική της έκφραση. Στο μέτρο που είναι δυνατό να γίνει αναφορά σε μια συναρθρωμένη ιδεολογία του αγώνα της Ελληνικής Ανεξαρτησίας, αυτή θα πρέπει να αναζητηθεί στις ιδέες και τις αξίες, που εκφράζονταν στην πολιτική φιλολογία και στον τύπο της επαναστατικής δεκαετίας.

Η πολιτική φιλοσοφία που πρόβαλλε από τις λόγιες έντυπες πηγές ήταν ο δημοκρατικός εθνικισμός του Διαφωτισμού, του οποίου ο Κοραΐς υπήρξε ο πιο εύγλωττος κήρυκας. Τα ονόματα και οι ιδέες του Rousseau, του Mably και του Mirabeau παρέμειναν σταθερά αποτυπωμένα στις πολιτικές συνειδήσεις. Ο νόμος των εθνών του Vattel πρόσφερε το εννοιολογικό πλαίσιο για την κατανόηση της νέας πολιτικής υπόστασης των εμπόλεμων Ελλήνων, ενώ η φιλοσοφία του φυσικού δικαίου και των φυσικών αρχών της ηθικής του Volney, της οποίας αφετηρία ήταν το αξίωμα ότι η ισότητα και η δικαιοσύνη ταυτίζονταν, κυκλοφορούσε στα ελληνικά ως προσφορά του εθνικού τυπογραφείου. Μέσα στις κοινωνικές διαμάχες της Επανάστασης, η μακρινή ηχώ της κριτικής της *Ελληνικής Νομαρχίας* αντηχούσε στις σελίδες μιας συλλογής διαλόγων, που μάχονταν με οξύτητα τους «Κοτζαβάσας», τους Φαναριώτες «Βλαχοδούκες» και άλλες

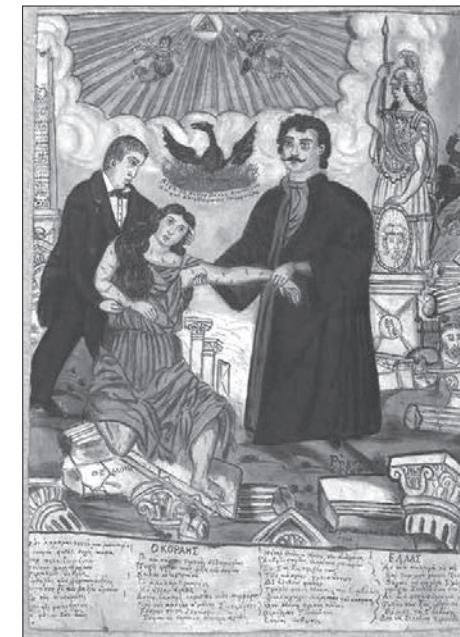
ιδιοτελείς κοινωνικές ομάδες, που παρενέβαλλαν προσκόμματα στην εδραίωση του πολιτικού φιλελευθερισμού. Αυτό το πολιτικό αίτημα αναδύεται από τον τελευταίο διάλογο, όπου διαπιστώνεται ότι ο τύπος είναι «ακόμη εις τα δεσμά» στην απελευθερωμένη Ελλάδα και καλούνται οι πατριώτες να υπεραμυνθούν των δικαιωμάτων όλων των συμπολιτών τους.

Συνειδητοποιώντας τελικά ότι ο Καποδίστριας δεν σκόπευε να δημιουργήσει το πολιτειακό σύστημα, το οποίο οραματιζόταν ο Διαφωτισμός, ο γέροντας Κο-

ραΐς ρίχτηκε με ασυνήθιστη για την ηλικία του ενεργητικότητα στον τελευταίο αγώνα της ζωής του. Έτσι άρχισε την αντικαποδιστριακή του εκστρατεία, συντάσσοντας μια σειρά πολιτικών διαλόγων, οι οποίοι υποδείκνυαν στους Έλληνες πώς να αποφύγουν μια νέα υποδούλωση σε «Χριστιανούς Τουρκίζοντας». Σε όλη τη διάρκεια του αγώνα η ηθική φυσιογνωμία της ελληνικής πολιτικής καθοριζόταν από μία πανταχού παρούσα και γεμάτη πάθος επίκληση της αυταπάρανης και του πατριωτισμού, ο οποίος αναμενόταν να μεταβάλει τους απλούς θνητούς σε ήρωες. Η ηθική αυτή αντίληψη αντιπροσώπευε την άνθηση της φιλοσοφίας

της πολιτικής αρετής που είχε κληροδοτήσει ο Διαφωτισμός.

* Το κείμενο αυτό είναι απόσπασμα του βιβλίου του Πασχάλη Κιτρομηλίδη, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός, οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, εκδ. Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 2009, σελ. 466-472.

Ο Ρήγας Βελεστινλής και ο Αδαμάντιος Κοραΐς υποβασιάζουν την Ελλάδα. Θεόφιλος Χατζημικαήλ, 19ος αι., Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης

ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΘΑΥΜΑΣΤΕΣ ΤΟΥΣ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

Θάνος Μ. Βερέμης

Ομότιμος Καθηγητής Πολιτικής Ιστορίας του ΕΚΠΑ, Μέλος του ΔΣ της ΕΦΑ

Η σχέση των κατοίκων της ελληνικής Χερσονήσου του 1821 με την αρχαιότητα αποτέλεσε υπόθεση καθημερινής συμβίωσης γι' αυτούς, με τα πολλά μνημεία που βρίσκονταν σκορπισμένα στην ύπαιθρο και στις πόλεις. Παρά την αντιμετώπιση του παγανισμού από την Εκκλησία, που κατά τα πρώτα χρόνια του Χριστιανισμού είχε ως αποτέλεσμα την καταστροφή πολλών μνημείων και την ενσωμάτωση αρχιτεκτονικών τους στοιχείων στις εκκλησίες που χτίστηκαν έκτοτε (βλ. Άγιο Ελευθέριο πλάι στην Μητρόπολη των Αθηνών), ο αιώνας του Διαφωτισμού ανέδειξε την Αρχαία Ελλάδα και τα μνημεία ως τόπους προσκυνήματος για τους πολλούς Ευρωπαίους ταξιδιώτες, που συνέρρεαν στην Τουρκοκρατούμενη χώρα.

Έτσι, μετά από αιώνες κακομεταχείρισης από τους ντόπιους χριστιανούς και μουσουλμάνους, τα μνημεία προσέλαβαν μια αίγλη, που τα καθιστούσε ορόσημα περασμένου μεγαλείου και πρόκριμα μελλοντικής αναγέννησης.

Ο Σατωβριάνδος ανακάλυψε την αρχαία αρετή της ανδρείας στους Νεοέλληνες και ο Ελβετός φιλέλληνας και ήρωας του Μεσολογγίου, Ιωάννης Ιάκωβος Μάγερ, την επαλήθευσε στο πεδίο της μάχης. Ο Βοναπαρτιστής συνταγματάρχης, Olivier Voutier, που αγωνίστηκε με τους Έλληνες, διηγείται ότι πολλοί αγωνιστές που πολιορκούσαν την Ακρόπολη των Αθηνών προτίμησαν κάποτε να υποχωρήσουν, ώστε να σταματήσουν οι έγκλειστοι Οθωμανοί να σπάζουν τις κολώνες για να πάρουν το μολύβι των ελασμάτων και να κατασκευάζουν βόλια. Ο Μακρυγιάννης άλλωστε, όπως ο ίδιος λέει, εξηγούσε σε κάποιον που εμπορευόταν αγάλματα με ξένους, ότι γι' αυτά πολεμούσαν οι Έλληνες.

Ο Γερμανός ιστορικός Κ. Μέντελσον-Μπαρτόλντι έγραφε στην ιστορία του της Επανάστασης: «Ελευθε-

ρωταί της Ελλάδος υπήρξαν ουχί σοφοί ανατραφέντες παρά την εστία της κλασικής αρχαιότητας, αλλ' άνδρες εξ ακοής μόνον την αρχαιότητα γνωρίσαντες...». Αρκούσε όμως κατ' αυτόν η «εξ ακοής» γνωριμία για να οδηγηθούν σε έργα φιλοπατρίας.

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να επισημάνουμε και τον τουρκικό θαυμασμό για την αρχαιότητα. Όταν ο Ρεσίτ Πασάς, γνωστός ως Κιουταχίς, κατέλαβε το Μεσολόγγι, κινήθηκε σε πολιορκία της Ακρόπολης, όπου βρίσκονταν κλεισμένοι Έλληνες αγωνιστές. Σε ανα-

φορά του προς την Μεγάλη Πύλη, η οποία έπεσε στα χέρια των Ελλήνων, έγραφε τα εξής εντυπωσιακά: «Το φρούριον της Αθήνας, είναι παλαιόθεν οικοδομημένον εις πέτραν υψηλήν και δύσβατον· ούτε υπόνομον επιδέχεται ούτε εις έφοδον έρχεται· (...) και προπάντων το φρούριον τούτο, επειδή είναι τόπος παλαιότατος και παλαιόθεν εκβήκαν εξ αυτού πολλοί μεγάλοι φιλόσοφοι και (επειδή) το οποίο έχει τεχνικά έργα της αρχαιότητας προξενούσι τον θαυμασμόν εις τους πεπαιδευμένους Ευρωπαίους, δια τούτο όλοι οι Ευρωπαίοι και τα λοιπά έθνη των απίστων θεωρούσι το φρούριον τούτο ως ιδίαν αυτών οικίαν·

και επειδή το νομίζουν ως προσκυνητήριον (...) το υπερασπίζουσι και προσπαθούσι να μην εκβή εκ των χειρών των απίστων αποστατών και εσυμφώνησαν, υπεσχέθησαν γενικώς την βοήθειάν των και δια ξηράς και δια θαλάσσης» (*Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, αριθ. 91 της 11ης Σεπτεμβρίου 1826, 362-363).

Η στροφή προς την Αρχαιότητα αλλάζει το σκηνικό των πρώτων αιώνων της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας από κυρίως εκκλησιαστικό σε μία δύσκολη συμβίωση ιδεών, που έρχονται από την Αρχαιότητα, με αυτές των παραδοσιακών εκπροσώπων της Ιεραρχίας. Η

ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΘΑΥΜΑΣΤΕΣ ΤΟΥΣ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

γνωριμία συνοδεύεται από επαναστατικούς τριγμούς. Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος στην *Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος* (Κανελλόπουλος 1974, 1115) μας πληροφορεί ότι ο Σικελός ιστορικός Ξαβιέ Σκροφάνι (1756-1837), ο οποίος επισκέφθηκε την Ελλάδα το 1794-95, δεκαπέντε χρόνια πριν από τον Λόρδο Μπάιρον, παρατήρησε, όπως και ο δεύτερος, τη συνέχεια της γλώσσας με εκείνη των αρχαίων. Ο Βρετανός ρομαντικός ποιητής σε επεξηγηματικό σχόλιο του ποιήματός του «Τσάιλντ Χάρολντ», καταδικάζει την κλοπή των γλυπτών από τον Λόρδο Έλγιν και του επιρρίπτει την κατάρα της Αθηνάς για την ασέβειά του. Διαπρεπείς επισκέπτες σαν αυτούς, έμαθαν τους γηγενείς να προσέχουν και να αγαπούν τα μνημεία με τα οποία συγκατοικούσαν στην ιερή γη τους.

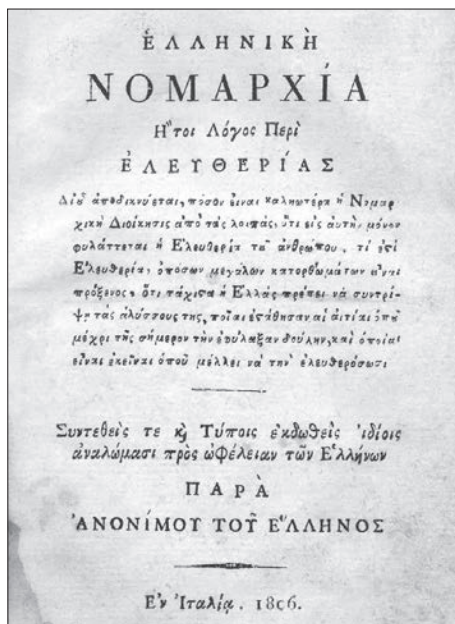
Ο πρώτος φιλέλληνας ήταν ο Γερμανός Μαρτίνος Κρούσιος (1526-1607), που αγάπησε την γλώσσα των Νεοελλήνων και συμπαραστάθηκε στους υπόδουλους σε κάθε περίπτωση. Ο ίδιος χρησιμοποίησε την λέξη «συμπάσχω» με τους Έλληνες. Ωστόσο, ο λόγιος Αθανάσιος Ψαλίδας (1767-1829), από την Ήπειρο, μέμφεται τους ξένους για την αγνωμοσύνη τους προς τους Έλληνες, που τόσα αγαθά της σκέψης και της τέχνης τους κληροδότησαν και αυτοί τους άφησαν έκθετους στον οθωμανικό σκοταδισμό.

Η *Ελληνική Νομαρχία*, που κυκλοφόρησε το 1806 στην Ιταλία με υπογραφή «Ανωνύμου του Έλληνο», αποτέλεσε ριζοσπαστικό, σχεδόν ιακωβινικό υπόδειγμα επαναστατικής προτροπής κατά των Οθωμανών αλλά και του αμαθούς κλήρου. Το κείμενο αρχίζει με επίκληση στους αρχαίους προγόνους. «Εσείς ω θάνατοι ψυχαι των ελευθέρων προγόνων μου!

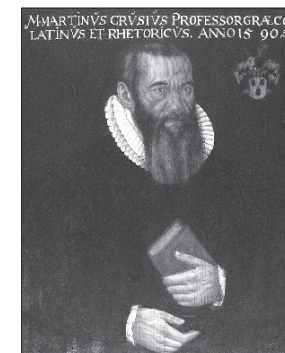
Ενδυναμώσατε τώρα τον ζήλον μου με τα ηρωικά σας εντάλματα, διά να εκφράσω, καθώς πρέπει, τα της ελευθερίας κάλλη εις τους απογόνους σας (...) Αντί ρητορικών φράσεων, θέλει καλλωπίσει τον λόγον μου η διήγησις των θαυμαστών έργων των πάλοι Ηρώων (...)».

Η *Νομαρχία* αναφέρεται σε κράτος δικαίου, όπως υπήρξε στην αρχαιότητα, πριν αυτή καταπέσει στη ρωμαϊκή και μετά την οθωμανική κυριαρχία. Πρόκειται συνεπώς για προσκλητήριο παλιγγενεσίας με οδηγό την λογική του Διαφωτισμού. Μιλώντας για τις «ανομοιότητες» των ανθρώπων, αυτές αποδίδονται στην φύση, την ανατροφή και την τύχη. Την ανομοιότητα μετριάζουν οι νόμοι «και τόσοσιν καλώς εξίσωσε τας λοιπάς, ώστε όπου έκαμε να χαίρονται οι άνθρωποι μια εντελή ομοιότητα, αν καλά και κατά φύσιν ανόμοιοι (...) επαρηγόρησεν (η *Νομαρχία*) τους αδυνάτους με το σκήπτρον της δικαιοσύνης, εδίδαξεν τους ατάκτους να εύρωσιν την ευτυχίαν των εις την χρηστοθήειαν, εβράβευσεν τους καλοήθεις (...) Ο θαυμασιώτερος και νουνεχέστερος νομοδότης, όπου μέχρι της σήμερον εφάνη εις τον κόσμον, κατά πάντα τρόπον εστάθη βέβαια ο μέγας Λυκούργος, ο οποίος δεν ηπατήθη να στοχασθή τους ανθρώπους καθώς έπρεπε να ήτον, αλλά γνωρίζοντας οποίας λογής είναι, τους απεκατέστησεν, όσο ήτον το δυνατόν, καλλιοτέρους».

Ο Ανώνυμος επιχειρηματολογεί διαρκώς υπέρ της ελευθερίας, αντλώντας παραδείγματα από την αρχαιότητα, με τον Λεωνίδα ως υπόδειγμα ελευθέρου ανθρώπου. Συνδέει μάλιστα τους Σουλιώτες με τους Λεωνίδα και Θεμιστοκλή και τον Αλή Πασά των Ιωαννίνων με τους Πέρσες τυράννους. «Ω! θέατρον ευφροσύνης, ω καλότυχιο όπου είναι οι ελεύθεροι! Εκείνοι οι θαυμαστοί Σπαρτιάτες, ω Έλληνες, είχαν άμυλλαν αναμεταξύ των, εις

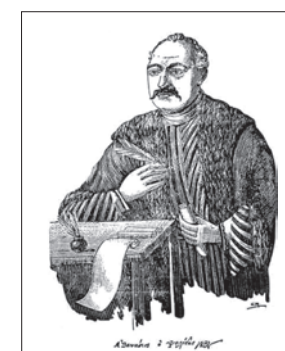
Ανώνυμος ο Έλληνας, Ελληνική Νομαρχία: Ήτοι Λόγος Περί Ελευθερίας, Ιταλία 1806

Ο Μαρτίνος Κρούσιος (Martin Crusius). A. Ramsler, τέλος 16ου αι.

Ο Λόρδος Βύρον (George Gordon Byron). R. Westall, 1813

Ο Αθανάσιος Ψαλίδας. Κ. Μαλάμος, αρχές 19ου αι.

το να προπορευθώσι κατά των εχθρών, και καθείς εποθύσε να πρωτοχύσει το αίμα του δια την Πατρίδα, εκείνοι οι ολίγοι αλλ' ελεύθεροι Σπαρτιάτες, έκαμαν να τρομάξουν όλοι οι εχθροί των και όλα τα πλήθη των βαρβάρων και ούτως εφύλαξαν την ελευθερίαν των διά πολλούς αιώνας».

Η στροφή προς την αρχαιότητα προκάλεσε και νέα ονοματοδότηση ανάμεσα στους Έλληνες. Γύρω στο 1813 ο Διονύσιος Πύρρος στην αρχή του μαθήματός του, στην Αθήνα, καλούσε τους μαθητές του να αλλάξουν όνομα: «Ίδου τώρα το όνομά σου Ιωάννης ή Παύλος, αλλά είναι Περικλής ή Θεμιστοκλής ή και Ξενοφών λοιπόν φοβού τον Θεόν, βοήθησον την πατρίδα σου, αγάπα και την φιλοσοφίαν» (Δημαράς 1975).

Ο Νικόλαος Σπηλιάδης αφηγείται το έργο του Λυκούργου Κρεστενίτη, ο οποίος, αφού έδωσε στον εαυτό του το όνομα του νομοθέτη Λυκούργου της Σπάρτης, έγινε ανάδοχος των μαθητών του. «Αλλά και μετά ταύτα οι ιερείς μας, αντί να βαπτίζωσι τα παιδιά με ονόματα των αγίων μας, τα δίδουσι και αυτοί ελληνικά ονόματα. Ακούει τις λοιπόν και τους αχθοφόρους Σωκράτας καλούμενους». Ο Γρηγόριος Ε΄ έστειλε εγκύκλιο στις επισκοπές καταδικάζοντας το νέο έθιμο ως «καταφρόνηση της χριστιανικής ονοματοθεσίας». Η εγκύκλιος προκάλεσε βέβαια την οργή και τα ανάλογα σχόλια του Κοραή.

Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος υπήρξε από τους φωτισμένους αγωνιστές και είχε πλήρη επίγνωση της σχέσης με την αρχαιότητα του Ηροδότου, όταν έγραφε στον επίσης Φαναριώτη Θεόδωρο Νέγρη, ότι η ελευθερία «άνηκει εις ανθρώπους πάτριον έχοντας νά καταπολεμώσιν τον Βάρβαρον και εις άμφοτέρας άναζή τὸ πνεῦμα τοῦ Ἡρο-

δότου και τοῦ Πλάτωνος (...) οἵτινες ἐπὶ αἰῶνας ἠγωνίσθησαν διὰ νὰ κρατηθῆ ἡ Ἀσιάτης μακρὰν τῶν ἄλλοδαπῶν χωρῶν ὧν ρῆγες καὶ πρίγκηπες ἄρχουσιν» (Μαριδάκη 1977, 393).

Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Αγνώστου, τέλος 19ου αι.

Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Κ. Krazaisen, 1831, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο

Ο Αδαμάντιος Κοραής

Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης συχνά αναφερόταν σε μια αρχαιότητα της δικιάς του επιπόνησης. Η οικειότητα με την οποία αντιμετώπιζε τους αρχαίους προγόνους αποδεικνύει την συναισθηματική συγγένεια των συγχρόνων του με εκείνους. Σε ομιλία του σε νέους, στις 7 Οκτωβρίου 1838, στην Πνύκα έλεγε: «εις τον τόπο αυτό, όπου εγώ πατώ σήμερα, επατούσαν και εδημιουργούσαν τον παλαιό καιρό άνδρες σοφοί και άνδρες με τους οποίους δεν είμαι άξιος να συγκριθώ και ούτε να φθάσω τα ίχνη τους (...) Σας λέγω μόνον πως ήταν σοφοί, και από εδώ επήραν και εδανείσθησαν τα άλλα έθνη την σοφίαν τους. Εις τον τόπον, τον οποίον κατοικούμε, εκατοικούσαν οι παλιοί Έλληνες, οι πρόγονοί μας και ελάβαμε το όνομα τούτο (...) Οι παλαιοί Έλληνες έπεσαν εις την διχόνοια και ετρώγονταν μεταξύ τους και έτσι έλαβαν καιρό πρώτα οι Ρωμαίοι, έπειτα άλλοι βάρβαροι και τους υπέταξαν. Εις αυτήν την δυστυχημένη κατάσταση μερικοί από τους φυγάδες γραμματισμένους έστελναν εις την Ελλάδα βιβλία ευθύς όπου άνθρωποι από το λαό εμάνθανε κοινά γράμματα και έβλεπε ποιους είχαμε προγόνους, τι έκαμεν ο Θεμιστοκλής, ο Αριστειδης και άλλοι παλαιοί μας και εβλέπαμε και εις ποίαν κατάσταση ευρισκόμεθα τότε. Όθεν μας ήλθεν εις το νου να τους μιμηθούμε και να γίνουμε ευτυχέστεροι».

Φιλέλληνες εγνώρισε πολλούς η τουρκοκρατούμενη χώρα, όμως οι πιο σημαντικοί «όπως ο Μπάιρον και όσοι έπεσαν στο Μεσολόγγι» ήταν αυτοί που συμπα-

ραστάθηκαν στους αγωνιζόμενους νεοέλληνες. Ο θαυμασμός για τα μνημεία της αρχαιότητας ήταν και αυτός μια προσφορά των Φιλελλήνων προς τους κατοίκους αυτού του τόπου, όπως και η έμπνευση της παλιγγενεσίας. Να λάβουν δηλαδή σάρκα και οστά τα μνημεία και η ανάμνηση της αρχαίας δόξας.

Ο αγωνιστής και κατοπινός δήμαρχος Αθηναίων, το 1841, Παναγής Σκουζές, είπε σε ομιλία του: «Δεν σφάλλομεν, κύριοι και κυρίες, να αποδώσουμε την νοημοσύνην, το φιλοσοφικό φρόνημα του λαού της Ελλάδος, εις το ότι δεν έλειψε ποτέ από την περίφημη γην ο αρχαίος πολιτισμός (...). Έμπλεος ήταν μια φορά ο αιθέρας από τες αρμονίες του Ομήρου και του Πινδάρου, από την σοφήν θρηνωδίαν Σοφοκλέους και Ευρυπίδου. Είναι καιρός πλέον απερασμένος, αφού το ανάθεμα του Ομήρου δεν πλακώνει τους λαούς της Πελοποννήσου, της Αττικής και μέρους της Δυτικής Ελλάδος και νησιών, το ανάθεμα ότι ο μη ελεύθερος είναι υστερημένος από το ήμισυ της νοημοσύνης ή της αρετής του. Σώοι πλέον οι ελευθερωμένοι των Ελλήνων καταγίνονται εις το μεγαλύτερο των κατορθωμάτων, την οικοδομή Κράτους» (Βαλέτας 1967).

Ο μέγιστος όμως φορέας της αρχαιολατρείας και της μελέτης της αρχαίας γραμματείας υπήρξε ο Αδαμάντιος Κοραής. Από το 1805 αρχίζει να συγκεντρώνει το υλικό για την *Ελληνική Βιβλιοθήκη* του. Στην έκδοση και την διάδοση του μεγάλου αυτού έργου τον συνέτρεξαν οι αδελφοί Ζωσιμάδες και άλλοι Έλληνες έμποροι. Οι αρχαίοι συγγραφείς παρουσιάζονται από τον Κοραή με δικά του προλεγόμενα και η διάδοσή τους στους Έλληνες απόβλεπε στην παλιγγενεσία τους.

Ο Κ.Θ. Δημαράς έγραψε στην *Ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας* του (Δημαράς 1975, 200): «Οι ελληνικές δυνάμεις, υλικές και πνευματικές, είχαν φθάσει στην ακμή τους στα χρόνια του Κοραή, αυτός έρχεται να προσφέρει την σύνθεση του νέου πνευματικού ελληνισμού. Και ο ελληνισμός αυτός, δυναμωμένος και συνειδητός, δεν μπορεί να δεχθεί ούτε την παραίτηση από την ζωή, ούτε την παραίτηση από την προγονική

κληρονομιά. Ο Κοραής σ' ένα από τα πρώτα έργα της ωριμότητάς του, στο *Υπόμνημα* του 1803, εκθέτει με φωτεινή σκέψη τον μεικτό χαρακτήρα της ελληνικής αναγέννησης κι αργότερα, στα 1815, βλέποντας τη διάδοση της παιδείας, έγραφε: «Δεν έμεινεν αμφιβολία (...) ότι έφθασε και των Γραικών ο καλός καιρός και έφθασεν με τόσην ορμήν, ώστε καμία δύναμις ανθρωπίνος δεν είναι πλέον καλή να μας οπισθοποδήση». (ό.π., 100)

Ο Κοραής αποδίδει όλα τα μειονεκτήματα του γένους στην «απαιδευσία» και ζητάει από τους Γραικούς να ανακαλύψουν το ένδοξο παρελθόν τους μέσα από την μόρφωση. Από τη Δύση μεταφέρει εκπαιδευτικές μεθόδους, όπως του Pestalozzi. Μολονότι σημερινός αρθρογράφος αποκαλεί τον Κοραή «ξίπασμένο» από τον δυτικό Διαφωτισμό, η προσφορά του και μόνο στην μεταγλώττιση της επιστήμης στα ελληνικά, τον καθιστούν άξιο της ευγνωμοσύνης μας.

Ο όρος «παλιγγενεσία», που συνοδεύει την επανάσταση του 1821 αποβλέπει στην αναγνώριση του γένους με την επιστροφή του αρχαίου πνεύματος στον κόσμο των Νεοελλήνων. Έτσι η αρχαιότητα συνδέθηκε οριστικά με τον Αγώνα και η εκπαίδευση του έθνους-κράτους, που φέρει για πρώτη φορά το όνομα «Ελλάς» στην ιστορία των Ελλήνων, βασίζεται στους κανόνες της γλωσσικής μας παράδοσης.

Συντομογραφίες – Βιβλιογραφία

ΙΕΕ: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους

Βαλέτας, Γ. (επιμ.) 1967, *Τετρασέτη άπαντα. Λόγοι και δοκίμια*, τόμ. Β΄, Αθήνα, 23-25.

Δημαράς, Κ.Θ. 1975, «Τα αρχαία ονόματα», ΙΕΕ, τομ. ΙΑ΄, 340.

Κανελλόπουλος, Π. 1974, *Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος*, τόμ. Β΄, Αθήνα, 1115.

Μαριδάκη, Γ. 1977, «Η ελληνική επανάσταση ως έκφρασις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος» 24 Μαρτίου 1951, στο, Πέτρον Χάρη (επιμ.) *Το Εικοσιένα – Πανηγυρικοί Λόγοι Ακαδημαϊκών*, Ίδρυμα Ελένης και Κώστα Ουράνη, Αθήνα, σ. 393.

ΟΙ ΠΟΛΙΟΡΚΙΕΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ 1821

Παναγιώτης Δ. Μικηλάκης

Ομότιμος Διευθυντής Ερευνών, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Στην αλληλουχία των σημαντικών γεγονότων, τα οποία προσδιόρισαν την εξέλιξη του επαναστατικού Αγώνα των Ελλήνων στην πορεία τους προς την εθνική χειραφέτηση, ιδιαίτερη θέση, κατά τη γνώμη μου, κατέχουν τα γεγονότα που έλαβαν χώρα γύρω από την Ακρόπολη της Αθήνας.

Οι δύο πολιορκίες της πόλης και του κάστρου της σηματοδοτούν την απελευθέρωση της πόλης από τον οθωμανικό ζυγό (1822) και την ανάκτησή της εκ μέρους των δυνάμεων του Κιουταχί (1826). Αποτελούν δηλαδή δύο σημεία αποφασιστικής σημασίας, καθώς επισημαίνουν δύο στιγμές έντασης και ύφεσης του Αγώνα, τις οποίες το κείμενο που ακολουθεί επιζητεί, με ελλειπτικό ασφαλώς τρόπο, να επαφάξει στη μνήμη μας.

α) Η πρώτη πολιορκία και παράδοση της Ακρόπολης (Απρίλιος 1821-Ιούνιος 1822) από τους Τούρκους στους Έλληνες

Στην αλληλουχία των επαναστατικών γεγονότων, που ξεκίνησαν τους πρώτους μήνες του 1821 στην Πελοπόννησο, γρήγορα –όπως γνωρίζουμε– ακολούθησαν και πολλοί άλλοι ελληνικοί τόποι και βέβαια η Αθήνα. Άλλωστε η Αθήνα, η Αττική γενικότερα, στην κατεύθυνση Βοράς-Νότος και αντίστροφα, αποτελούσε κομβικό σημείο κυκλοφορίας ανθρώπων και υλικών μέσων, που και οι δύο αντίπαλοι επιθυμούσαν να ελέγχουν. Η Αθήνα, όπως ξέρουμε, την εποχή εκείνη είναι μια μικρή πόλη με ελληνικό κυρίως και πολύ μικρότερο αριθμό μουσουλμανικού πληθυσμού και διαθέτετε ένα ισχυρό οχύρωμα, την Ακρόπολη, του οποίου η κατοχή σήμαινε και την απόλυτη κυριαρχία επί του τόπου και της πόλης ειδικότερα. Συνεπώς ο αγώνας είταν για το κάστρο της Ακρόπολης.

Στο σημείο αυτό θα κάνω ένα χρονικό διασκελισμό και θα αρχίσω αντίστροφα, παραθέτοντας τη λιτή αφήγηση του στρατηγού Ιωάννη Μακρυγιάννη για την πολιορκία και παράδοση του κάστρου της Ακρόπολης από τους Τούρκους στους Έλληνες:

Την πρώτη χρονιά [της Επανάστασης] πολιορκήσαν τους ντόπιους Τούρκους εις το κάστρον των Αθηνών μαζί μ' όση φρουρά ήταν. Τους πολεμούσαν πολλά γενναίως. Και

Ο Μελέτης Βασιλείου (κοινό κτήμα)

Ο Olivier Vouitier (κοινό κτήμα)

τους περιόρισαν στο κάστρο και κάμαν και ρεσάλτο μέσα εις τον Σερπετζέ και σκοτωθήκαν κι απ' τόνα το μέρος κι απ' τ' άλλο. Ήρθε ο Ομέρπασας Βεργιόνης με μίαν δύναμιν κι έκαμε πολύν καιρόν στην Αθήνα και διάλυσεν την πολιορκίαν κι έπαθαν οι δυστυχείς Αθηναίγοι πολλά δεινά, σκοτωμούς, σκλαβιές και ζημιές πλήθος. Φεύγοντας ο Βεργιόνης συνάχτηκαν πάλε η χώρα και τα χωριά και πολιορκήσαν τους Τούρκους, κατοίκους και φρουρά, οπίσω στο κάστρο στενά. Και σώθη το νερό κι ο ζαΐρες τους των Τούρκων και παραδόθηκαν με συνθήκη. Κι η συνθήκη έμεινε στο χαρτί μονάχα. Ρίχτηκαν στους παραδομένους κι έσφαξαν πλήθος γυναικόπαιδα κι άντρες πολλούς.

Ας προσπαθήσουμε τώρα αυτήν τη λιτή αφήγηση, όπως είπαμε, του Μακρυγιάννη να τη διανθίσουμε με περισσότερα στοιχεία, ώστε να αναδειχθούν καλύτερα πρόσωπα και καταστάσεις.

Ένα πρόσωπο, όχι και τόσο γνωστό, ούτε και σε μένα έως πριν από λίγες μέρες, ο

Μελέτης Βασιλείου, φαίνεται, σύμφωνα με διάφορες ιστορικές μαρτυρίες, να πρωτοστατεί στις πρώτες επαναστατικές κινήσεις. Απόσο μπόρεσα να διαπιστώσω από τη μελέτη των πηγών, ο Μελέτης Βασιλείου (1778-1826) –τον οποίο ξεχώρισα από διάφορους άλλους μικρο-οπληρχηγούς που αναμείχτηκαν στα επαναστατικά γεγονότα της Αττικής– κυριαρχεί στην περιοχή των Δερβενοχωρίων (πέντε οικισμών στα δυτικά της Πάρνηθας με τα ονόματα: Σκούρτα,

ΟΙ ΠΟΛΙΟΡΚΙΕΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ 1821

Πύλη (Δερβενοσάλεσι), Στεφάνη (Κρόρα), Πάνακτος (Κακονισχίρι), και Πράσινο (Καβάσιλα) –περιοχής πολύ επίκαιρης για τις επικοινωνίες της εποχής– άλλωστε και η ονομασία τους (δερβενοχώρια) σημαίνει κάτι σημαντικό για τα πράγματα της Τουρκοκρατίας.

Ο Μελέτης Βασιλείου λοιπόν, επικεφαλής κάποιας στρατιωτικής δύναμης ατάκτων, κυριαρχεί στην περιοχή αυτή, ευρισκόμενος είτε στην υπηρεσία των Οθωμανών, ή κρατώντας το δικό του μπαϊράκι, πράγματα αρκετά συνηθισμένα την εποχή αυτή και μάλιστα στη Στερεά Ελλάδα.

Σ' αυτόν λοιπόν απευθύνονται οι θορυβημένοι πλέον Τούρκοι για να αναλάβει τον έλεγχο της Αττικής και βέβαια της Αθήνας την Άνοιξη του 1821, αλλά ο ίδιος –κάποιες πηγές τον παρουσιάζουν και ως μέλος της Φιλικής Εταιρείας– φαίνεται να έχει κάνει τις επιλογές του και στρέφεται εναντίον τους. Ο στρατός, ας τον πούμε έτσι, του Μελέτη Βασιλείου νικά τους Τούρκους σε διάφορες μικροσυμπλοκές –με σπουδαιότερη εκείνη στον Κάλαμο– και στις 25 Απριλίου 1821 μπαίνει στην Αθήνα.

Η είσοδος του Βασιλείου στην πόλη αμέσως θα σηματοδοτήσει αυτό που επί αιώνες συνέβαινε σε παρόμοιες περιστάσεις, δηλαδή οι Τούρκοι (περί τις 2000 άτομα) θα αναζητήσουν την ασφάλεια που τους παρέχει το φυσικό οχύρωμα που δεσπόζει πάνω από την πόλη, η Ακρόπολη και θα καταφύγουν στο κάστρο της. Φυσικά από τους Έλληνες εγκαθίσταται γρήγο-

ρα πολιορκία της Ακρόπολης, καθώς, όπως γνωρίζουμε από την επί αιώνες πολεμική πρακτική που ίσχυε τουλάχιστον έως τον 18ο αιώνα, η κατάληψη ή όχι μιας πόλης ισοδυναμούσε με την άλωση ή όχι του υπερκειμένου φρουρίου της, που στην περίπτωσή μας δεν είναι άλλο από την Ακρόπολη.

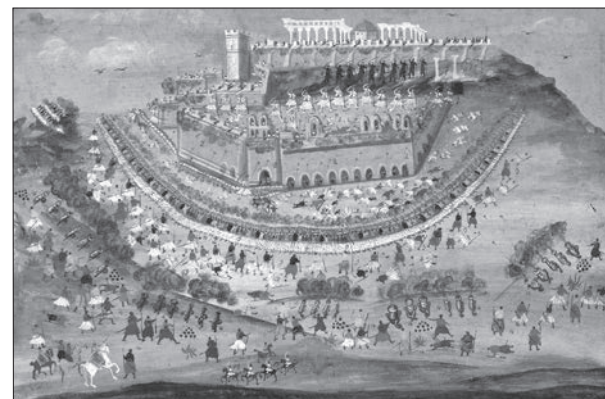
Μετά από μια αλληλουχία γεγονότων, που δεν είναι ανάγκη να αναφέρουμε καταλεπτώς, φαίνεται ότι στην πολιτικο-στρατιωτική σκηνή της Αθήνας της πρώτης επαναστατικής περιόδου, ενώ κυριαρχεί ο Μελέτης Βασιλείου, αυτός δεν είναι γενικά αποδεκτός από τους προύχοντες της πόλης, πράγμα που έχει τη σημασία του. Και τούτο, επειδή οι δημογέροντες της πόλης γρήγορα θα απευθυνθούν στον Δημήτριο Υψηλάντη, ο οποίος, ως επικεφαλής των επαναστατικών δυνάμεων, θα αποστείλει στην Αθήνα ως επίσημο, ας πούμε, εκπρόσωπό του μία άλλη, εν πολλοίς άγνωστη, αλλά σημαντική προσωπικότητα της εποχής, τον Λιβέριο Λιβερόπουλο, που τώρα πια γνωρίζουμε καλά τον κύκλο της ζωής και δράσης του, χάρις στις έρευνες της συναδέλ-

φου ιστορικού Σοφίας Ματθαίου.

Όπως και να έχουν όμως τα πράγματα είναι φανερό ότι εμφιλοχωρεί διάσταση απόψεων και πράξεων μεταξύ των επαναστατημένων Αθηναίων, η οποία, άλλωστε, δεν αποτελεί πρωτόγνωρο φαινόμενο... και θα μπορούσε πιθανόν να ορισθεί ως αντιπαλότητα

Η πρώτη πολιορκία του κάστρου της Ακρόπολης. Παναγιώτης Ζωγράφος – Σκέψης Μακρυγιάννη, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο

Η δεύτερη πολιορκία του κάστρου της Ακρόπολης. Παναγιώτης Ζωγράφος – Σκέψης Μακρυγιάννη, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο

ΟΙ ΠΟΛΙΟΡΚΙΕΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ 1821

των αυτοχθόνων Αθηναίων με τους εξοπλισμένους κατοίκους των περιχώρων της Αττικής, τους οποίους εκπροσωπεί ο Μελέτης Βασιλείου.

Εν τω μεταξύ οι πολιορκημένοι Τούρκοι επιχειρούν διάφορες εξόδους από την Ακρόπολη, στις αρχές Ιουλίου 1821, προκειμένου να απεμπλακούν από την πολιορκία, που δεν έχουν όμως κανένα ουσιαστικό αποτέλεσμα. Αντίθετα, αποτέλεσμα θετικό γι' αυτούς θα έχει η κινητοποίηση των τουρκικών δυνάμεων της Εύβοιας-Χαλκίδας (εκεί πάντα ήταν η ανώτερη οθωμανική στρατιωτική διοίκηση –έδρα πασά– που ήλεγχε και την Αττική), που εμφανίζονται στην Αθήνα με επικεφαλής τον Ομέρ Βριώνη.

Έτσι, οι επαναστατημένοι Αθηναίοι θα αναγκαστούν, στα μέσα Ιουλίου 1821, να προβούν σε μια αναγκαστική κίνηση, γνωστή και από άλλες ιστορικές στιγμές, δηλαδή να καταφύγουν στα κοντινά νησιά, Αίγινα και Σαλαμίνα, ενώ οι έγκλειστοι στην Ακρόπολη Τούρκοι φυσικά θα λυτρωθούν από την κατάσταση πολιορκίας. Εκ των υστέρων θα υπάρξει κατηγορία για λιποψυχία των πολιορκητών και άνευ λόγου εγκατάλειψη της πόλης στους Τούρκους.

Ωστόσο και οι τουρκικές δυνάμεις του Ομέρ Βριώνη, παρενοχλούμενες συνεχώς από επιθέσεις εκ μέρους των άτακτων ελληνικών σωμάτων, αλλά και για άλλους λόγους (λ.χ. άλωση Τριπολιτσάς), ενίσχυσαν την Ακρόπολη με μέσα και στρατιώτες και εν συνεχεία θα αποχωρήσουν, πράγμα που σημαίνει ταυτόχρονα σχεδόν την επιστροφή των Αθηναίων από τα νησιά, εγκλεισμό και πάλι των Τούρκων στο κάστρο της Ακρόπολης και την εγκατάσταση νέας πολιορκίας της Ακρόπολης εκ μέρους των Ελλήνων.

Βρισκόμαστε τώρα στο φθινόπωρο του 1821 και οι πολιορκητές φαίνεται να έχουν αποκτήσει κιάλας τη βεβαιότητα ότι η πτώση της Ακρόπολης είναι επί θύραις και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό, ώστε φροντίζουν να αποτυπώσουν εγγράφως τα όσα οφείλουν να συμβούν αμέσως μετά από την κατάληψη του φρουρίου.

Από το σχετικό έγγραφο, που φυλάσσεται στη Βιβλιοθήκη της Βουλής –αναρτημένο ήδη και στο Διαδίκτυο–, που το υπογράφουν στις 8 Νοεμβρίου 1821, ο Λιβέριος Λιβερόπουλος, ως πληρεξούσιος αρχηγός και πάνω από 30 άλλα πρόσωπα –ανάμεσά τους και πολύ γνωστά ονόματα της αθηναϊκής κοινωνίας– θα σας διαβάσω ορισμένα σημεία, από τα οποία αναδεικνύονται πολύ χαρακτηριστικά οι συνθήκες της εποχής και το είδος των επιχειρήσεων, ίσως και η κατάσταση που επικρατεί πάνω στον λόφο της Ακρόπολης: *Κοινή γνώμη των Αθηναίων, καπηταναίων και όλου του στρατεύματος αποφασίζεται το ρεσάλτον [έφοδος] εις το κάστρον των Αθηνών με τα εξής κεφάλαια...*

Κεφ. α' Το πράγμα όσον ευρίσκεται εις το κάστρον, τούρκικον και χριστιανικόν, μοιράζεται εις τα εξ. Τα τρία, δηλαδή το ήμισυ, λαμβάνουν εκείνοι οπού φανούν γενναίοι εις το ηρωικόν τούτο κατόρθωμα και έμβουν μέσα. Τα δύο έκτα να μείνουν εις την κάσαν της κοινότητος, διά να χρησιμεύση εις τα αναγκαία έξοδα της πόλεως, το δε λοιπόν έκτον να λάβουν εκείνοι οπού θέλουν σταθεί έξω με τα άρματα, κτυπώντας και αυτοί τον εκθρόν διά να ενκολύνουν το έμβασμα των άλλων.

Κεφ. β' Όσα άρματα βασιλικά ευρίσκονται μέσα καθαντό του κάστρου, τόσον ψιλά άρματα, δηλαδή σπαθιά, τουφέκια και τζεπχανές [πολεμοφόδια] αυτά να μείνουν εις το κάστρον.

Κεφ. γ' Εάν τις από τους στρατιώτας ήθελεν θανατωθή εις τον ιερόν τούτον αγώνα, οι κληρονόμοι του θέλουν λαμβάνει το μέρος από τα λάφυρα ως άνωθεν.

Κεφ. δ' Όσαι ζωοτροφίαί θέλουν ευρεθή μέσα, δηλαδή σιτάρι, κριθάρι και κάθε είδος ζαερέ [τρόφιμα], να μένη εις την κοινότητα διά την ζωοτροφίαν των στρατιωτών.

Κεφ. ε' Αφού τελειώση συν Θεώ η άλωσις του κάστρου να πιασθούν αι πόρται του και να μην έβγη έξω κανείς, χωρίς να εξετασθή πρώτον από τους διορισμένους, διά να μην πάρουν πράγματα κρυφίως.

Κεφ. στ' Ύστερον από την κυρίευσιν του κάστρου να μείνουν υπόμισθοι εις την πολιτείαν 300 στρατιώται διά φύλαξιν της πόλεως προς 30 γρόσια τον μήνα, ενόσω είναι ανάγκη και αυτοί να συγκροτούνται από τα τέσσερα σώματα αναλόγως, Αθηναίους, Χασιώτας, Μενιδιάτας και Σαλαμινίους. Πέρα όμως από αυτά και τις διαπιστωμένες βεβαιό-

ΟΙ ΠΟΛΙΟΡΚΙΕΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ 1821

τητες, η εξέλιξη των γεγονότων και η επικείμενη κάθοδος του Δράμαλη, καθιστούν επιτακτική την άλωση της Ακρόπολης. Ο διορισμός λοιπόν από τον Δημ. Υψηλάντη, του έμπειρου στα πολεμικά γιου του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, Ηλία, ως επικεφαλής της πολιορκίας της Ακρόπολης (Νοέμβριος 1821) και το πέρασμα του Νικηταρά δείχνει ακριβώς το ενδιαφέρον των επαναστατών για την Ακρόπολη.

Θα ακολουθήσει μεγάλη ένταση της πολιορκίας που θα οδηγήσει στην κατάληψη του Σερπετζέ (περιοχή γύρω από το Ηρώδειο) και των Προπυλαίων και περαιτέρω πίεση επί των Τούρκων, τον Απρίλιο του 1822, με τη διάνοιξη μεγάλου υπονόμου. Μεγάλη υπήρξε η συμβολή στην τελευταία φάση της πολιορκίας του γάλλου φιλέλληνα συνταγματάρχη Ολιβιέ Βουτιέ, ειδικού στο πυροβολικό.

Τελικά η παράδοση της Ακρόπολης από τους εναπομείναντες 1500 περίπου Τούρκους στις ελληνικές δυνάμεις θα γίνει στις 9 ή στις 10 Ιουνίου 1822. Ας σημειώσουμε εδώ, ότι ο Μαχμούτ πασάς Δράμαλης θα φθάσει στη Θήβα την 1η Ιουλίου 1822, δηλαδή λίγες μέρες μετά από την παράδοση της Ακρόπολης. Ίσως μάλιστα το γεγονός της παράδοσης του κάστρου της Αθήνας συνετέλεσε, ώστε ο Δράμαλης να παρακάμψει την πόλη και να κατευθυνθεί προς την Πελοπόννησο.

Έτσι η Αθήνα θα πέσει στα χέρια των Ελλήνων 364 χρόνια μετά από την οθωμανική κατάληψη, το 1458, και ένα προσωρινό βενετσιάνικο διάλειμμα (1687-1688), για το οποίο έχει μιλήσει στην Ένωση Φίλων Ακροπόλεως η ακαδημαϊκός κ. Χρυσά Μαλτέζου.

Φυσικά, όπως περίπου ήταν αναμενόμενο, η παράδοση δεν υπήρξε απολύτως ομαλή, καθώς κάποιες πηγές αναφέρουν σφαγές εκατοντάδων παραδοθέντων Τούρκων, ενώ ο μητροπολίτης Παλαιών Πατρών Γερμανός στα *Απομνημονεύματά* του περιγράφει τα γεγονότα που ακολούθησαν την παράδοση, κατά την οποία όροι του εγγράφου, που αναφέραμε παραπάνω,

δεν φαίνεται να τηρήθηκαν, τουλάχιστον κατά τις λεπτομέρειές του. Αναφέρει λοιπόν ο Γερμανός, που, σημειώνω, γράφει πολύ κοντά στα γεγονότα: *Έφθασεν η είδησις της παραδόσεως του Φρουρίου των Αθηνών, εις το οποίον είχεν αποστείλει η Διοίκησης προλαβόντως δύο πληρεξουσίους, διά να πραγματοποιήσιν την παράδοσιν τακτικώς και να εμποδίσωσι τας καταχρήσεις. Αλλ' οι εκεί στρατιώται μετά τας συνθήκας εφόνευσάν τινας των παραδοθέντων και διηρηπάγη όλον το πράγμα των εκθρών, χωρίς να γίνη διανομή κατά την συμφωνίαν, το οποίον εδυσαρέστησε και τους εκεί κονσόλους [προξένους] με το να ήτον τρόπον τινα μεσίται. Τους δε ολίγους εναπομείναντας των Τούρκων εμβαρκάρισαν και μετεβίβασαν εις την Ασίαν. Το δε κοινόν ταμείον ουδέν ωφελήθη εκ των λαφύρων του φρουρίου τούτου.*

β) Η δεύτερη πολιορκία και παράδοση της Ακρόπολης (Ιούλιος 1826-Μάιος 1827) από τους Έλληνες στους Τούρκους

Αν για την πρώτη, ας πούμε, πολιορκία και παράδοση της Ακρόπολης στους Έλληνες το σχήμα των γεγονότων μπορούμε να το προσδιορίσουμε ικανοποιητικά –έστω και με τον ελλειπτικό τρόπο που απαιτεί μια διάλεξη– το ίδιο είναι πολύ πιο δύσκολο να γίνει για τη δεύτερη πολιορκία και την ανακατάληψή της από τους Τούρκους. Και τούτο επειδή τα πολεμικά γεγονότα, που έλαβαν χώρα στην περίμετρο γενικότερα της Αττικής και την περίμετρο της Ακρόπολης ειδικότερα, είναι πολλά, ποικίλα και σημαντικά, όχι μόνο για την Αθήνα αλλά συνολικά για τον Αγώνα των Ελλήνων –εξάλλου και τα πρόσωπα που ενεπλάκησαν σε αυτά είναι επίσης πολλά: απλοί αγωνιστές, μικροί και σημαντικοί οπλαρχηγοί, ξένοι φιλέλληνες, τούρκοι πασάδες. Θα επιχειρήσουμε ωστόσο να παρουσιάσουμε ένα σχήμα και γι' αυτά, οπωσδήποτε συνοπτικό και με σημαντικά κενά, αλλά, πιστεύω, τέτοιο που, ενδεχομένως, μπορεί να εικονογραφήσει έστω τις δραματικές περιστάσεις της εποχής και να αποτελέσει, πάλι ενδεχομένως, αφορμή για περαιτέρω αναζητήσεις στο πεδίο αυτό.

Είναι σε όλους μας γνωστό, ότι στις 10 Απριλίου 1826

ΟΙ ΠΟΛΙΟΡΚΙΕΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ 1821

το Μεσολόγγι με την έξοδό του θα περάσει στην ιστορία και τον θρύλο. Όμως παράλληλα η πτώση της πόλης αυτής της Δυτικής Στερεάς σηματοδοτούσε τις πολύ κρίσιμες στιγμές, που βρέθηκε ο επαναστατικός αγώνας των Ελλήνων, καθώς οι Αιγύπτιοι κυριαρχούσαν στην Πελοπόννησο, ενώ η Αθήνα με την Ακρόπολη της παρέμεινε –μετά την πτώση του Μεσολογγίου– το μοναδικό φρούριο της Στερεάς Ελλάδας που δεν είχε πέσει στα χέρια των Τουρκο-αιγυπτίων. Με άλλα λόγια, πέρα από την αναμφισβήτητη στρατιωτική σημασία της η Αθήνα με την Ακρόπολη της εξέπεμπε στοιχεία επαναστατικού συμβολισμού, ότι δηλαδή η φλόγα της επανάστασης παρέμεινε ακόμη ζωντανή.

Στην περίπτωση αναμενόμενη εξέλιξη των πραγμάτων, ο Μεχμέτ Ρεσίτ πασάς, ο γνωστός με το όνομα Κιουταχίς, απαλλαγμένος πλέον από τις πολεμικές υποχρεώσεις του στο Μεσολόγγι, θα στραφεί εναντίον της Αθήνας και τον Ιούλιο του 1826 θα βρεθεί με ισχυρές δυνάμεις (πεζικό, ιππικό, πυροβολικό) στην Αττική (Μενίδι) και μερικές μέρες αργότερα στα Πατήσια, επιχειρώντας να δημιουργήσει αρχικά έναν κλοιό γύρω από την πόλη, και εν συνεχεία να προχωρήσει σταθερά προς το κέντρο, δηλαδή την Ακρόπολη και τη γύρω από αυτήν περιοχή, που συγκροτούσε την τελευταία γραμμή άμυνας.

Όσον αφορά τις ελληνικές δυνάμεις, γνωρίζουμε ότι ο Γεώργιος Καραϊσκάκης, ο οποίος είχε ονομασθεί αρχιστράτηγος της Στερεάς, προσπαθούσε να ανασυντάξει τα στρατιωτικά σώματα των Ελλήνων, ενώ επικεφαλής της φρουράς της Ακρόπολης ήταν ο γνωστός οπλαρχηγός Γιάννης Γκούρας. Αν θελήσει κάποιος να αναπλάσει τα γεγονότα που

διαδραματίστηκαν στην Αττική γενικά, και στην Αθήνα ειδικότερα, πληροφορίες θα βρει σε όλες τις γενικές ιστορίες για την Επανάσταση, αλλά, κατά τη γνώμη μου, πρέπει να ανατρέξει με πιο συστηματικό τρόπο σε τέσσερις κεντρικές αφηγήσεις:

α) Στα *Απομνημονεύματα* του Μακρυγιάννη, βέβαια, αφού ο αγωνιστής αυτός πρωταγωνίστησε στον αγώνα της Αθήνας, όπου και τραυματίστηκε σοβαρά.

β) Το *Ημερολόγιον της πολιορκίας των Αθηνών* του Νικολάου Καρώρη, που εκδόθηκε πρώτη φορά το 1901 ως μέρος του *Αθηναϊκού Αρχείου* του Γιάννη Βλαχογιάννη και έκτοτε ανατυπώθηκε πολλές φορές, αποτελώντας επίσης μια αξιόλογη πηγή: ο Νικ. Καρώρης βρέθηκε πάνω στην Ακρόπολη και πολέμησε κοντά στον Γκούρα ζώντας έτσι τα γεγονότα εκ του σύνεγγυς.

γ) Την *Ιστορία των Αθηνών* του Διονυσίου Σουρμελή, που επίσης έλαβε μέρος στον αγώνα της Ακρόπολης και κατέγραψε τις εμπειρίες του. Σε αυτά τα τρία θα προσθέσω και ένα τέταρτο, που γνώρισα εξ αιτίας της αποψινής εκδήλωσης, δημοσιευμένο, το 1904, από τον Γεώργιο Ασπρέα, γνωστό κυρίως από την *Πολιτική Ιστορία* του. Το έργο αυτό φέρει τον τίτλο: *Η Μεγάλη πολιορκία της Ακρόπολεως Αθηνών: 3 Μαΐου 1826 – 25 Μαΐου 1827*, και ο συγγραφέας του περιγράφει, μέρα με τη μέρα, όσα διαδραματίστηκαν γύρω από την Ακρόπολη, χωρίς, όμως, να κάνει

ούτε μία παραπομπή στις πηγές που χρησιμοποιεί: μάλλον ανασυνθέτει τις πληροφορίες των τριών πρώτων έργων που ανέφερα.

Ας προσθέσουμε ακόμα ότι η περίπου δεκάμηνη αυτή συγκλονιστική μάχη της Αθήνας και της Ακρόπολής της, των ετών 1826-1827, έχει αφήσει έντονα τα

Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης. Λιθογραφία, Λεύκωμα Karl Krazeisen, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο

Ο Ιωάννης Γκούρας. Λιθογραφία, Λεύκωμα Giovanni Boggi, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο

ΟΙ ΠΟΛΙΟΡΚΙΕΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ 1821

αποτυπώματά της στην ιστορική πρόσληψη των γεγονότων από τους συγχρόνους και τους μεταγενεστέρους, είτε υπό τη μορφή της ιστορικής αφήγησης, είτε της ανεκδοτολογικής αναπαράστασης (λ.χ. ανακωχή συγκρούσεων στην Ακρόπολη για το Πάσχα του 1827), ενώ και κατά την αισθητική της, ας πούμε, εκδοχή, έχουμε ορισμένες ζωγραφικές αναπαραστάσεις της πολιορκίας από τον Παναγιώτη Ζωγράφο, σύμφωνα με τις υποδείξεις του Ιωάννη Μακρυγιάννη.

Όπως είπαμε, λόγω της αρνητικής για τους Έλληνες συγκυρίας, η Αθήνα με την Ακρόπολή της αποκτούσε τη μεγαλύτερη δυνατή σημασία από κάθε άποψη, καθώς η πτώση της θα σήμαινε την παράδοση του τελευταίου προπύργιου της Επανάστασης στη Στερεά Ελλάδα, πράγμα το οποίο βέβαια ήταν απολύτως κατανυκτικό και από τα δύο αντιμαχόμενα μέρη, για τους αντίθετους προφανώς λόγους. Μπορούμε λοιπόν να ισχυρισθούμε, έστω και με μία δόση υπερβολής, ότι ο αγώνας στην Αττική, την περιοχή του Πειραιά, την Αθήνα και ουσιαστικά ο αγώνας για την παράδοση της Ακρόπολης στους Τούρκους ή την παραμονή της στα χέρια των Ελλήνων, έλαβε τη μορφή μιας εποποιίας στρατιωτικής, με δεκάδες μεγάλα και μικρά επεισόδια, όπως αναδεικνύεται και από τη μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας.

Φυσικά, όπως ήδη ανέφερα, δεν είναι δυνατόν να αναφερθούν καταλεπτώς όλα τα γεγονότα και οι

φάσεις της πολιορκίας, γι' αυτό και θα προσπαθήσω περισσότερο να θέσω τα κύρια χαρακτηριστικά του αδυσώπητου αγώνα μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων στην Αττική και κυρίως γύρω από την Ακρόπολη, παρά να τα αφηγηθώ λεπτομερώς. Αυτά λοιπόν μπορούν να αποτυπωθούν σχηματικά ως εξής:

α) Μετά από την άφιξη του Κιουταχί στην Αττική (καλοκαίρι του 1826) αρχίζει συστηματική κατάληψη εκ μέρους των Τούρκων διαφόρων ερεισμάτων γύρω από την Αθήνα, με σαφή προσανατολισμό να δημιουργηθεί ένας κλοιός γύρω από τις ελληνικές δυνάμεις που περιορίζονται σιγά σιγά στην κατοχή των τοποθεσιών γύρω από την Ακρόπολη και τους κοντινούς λόφους. Εξάλλου, οι ελληνικές ενισχύσεις που θα προσπαθήσουν αργότερα να ανακουφίσουν τους πολιορκούμενους με διάφορους τρόπους, έχουν μια σαφή διάταξη προς την πλευρά της θάλασσας, δηλαδή προς τον Πειραιά, αφού από το μέρος αυτό υπήρχε δυνατότητα ενίσχυσης.

β) Όταν αρχίζει η τελευταία φάση της πολιορκίας οι αμυνόμενοι Έλληνες,

εκτός από τον βράχο της Ακρόπολης, κατέχουν και τις τοποθεσίες γύρω από αυτήν. Οι πηγές ρητά κατονομάζουν μάχες στη συνοικία της Πλάκας, κοντα στην εκκλησία της Χρυσοσπηλιώτισσας, στην περιοχή του Ηρωδείου (Σερπετιζές), στους λόφους γύρω από την Ακρόπολη.

Γραμματόσημο προς τιμήν του Φαβιέρου στην εκατονταετηρίδα της δεύτερης πολιορκίας της Ακρόπολης (1927). Σχεδίαση Δ. Μπισκίνης

Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης καταδιώκων τον Ρεσίτ πασά ή Κιουταχί, το 1826. Πίνακας του Θεόφιλου Χατζημικαήλ, ιδιωτική συλλογή (κοινό κτήμα)

ΟΙ ΠΟΛΙΟΡΚΙΕΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ 1821

γ) Η τακτική που υιοθετείται από τους Τούρκους είναι η συνηθισμένη μορφή της ασφυκτικής πολιορκίας, με συνεχή κανονιοβολισμό και εφοδούς για τη συστηματική κατάληψη όλων των ερεισμάτων γύρω από την Ακρόπολη. Έτσι διεξάγονται μάχες εκ του σύνεγγυς, ενώ ενεργούνται συνεχείς υπονομεύσεις και ανθυπονομεύσεις, δηλαδή ανατίναξη υπονόμων γύρω από την Ακρόπολη εκ μέρους των επιτιθεμένων και προσπάθειες εξουδετέρωσής τους εκ μέρους των αμυνομένων με τον ίδιο τρόπο, δηλαδή την ανατίναξη. Στον πόλεμο αυτό των υπονόμων, των λαγουμιών, σημαντική είναι η παρουσία και δράση του Κώστα Χορμόβα, του επονομασθέντος Λαγουμιτζή, με τον γνωστό δρόμο της Αθήνας, ενώ από τις ανταλλαγές πυρών, τις μάχες εκ του συστάδην, τους κανονιοβολισμούς έχουμε πολλές μαρτυρίες για δεκάδες νεκρούς Έλληνες και ταφές τους πάνω και γύρω από την Ακρόπολη.

δ) Τα ελληνικά στρατεύματα, ακροβολισμένα γύρω από την Ακρόπολη αλλά και πέρα από αυτήν προς τον Πειραιά, προσπάθησαν με την τοποθέτησή τους στην περιφέρεια της Αττικής να δημιουργήσουν ένα είδος πολιορκίας των πολιορκητών, ακολουθώντας μάλλον τον επί τούτο σχεδιασμό του Γεωργίου Καραϊσκάκη, που φαίνεται να έχει αντιληφθεί ότι απευθείας σύγκρουση με τους Τούρκους του Κιουταχί δεν θα απέβαινε υπέρ των Ελλήνων, καθώς οι Τούρκοι, εκτός όλων των άλλων, διέθεταν ενισχυμένο ιππικό, που θα κυριαρχούσε σε μια κατά παράταξη σύγκρουση. Να σημειώσουμε επίσης ότι στην περιοχή της Αττικής, λόγω της κρισιμότητας του αγώνα, εκτός από τον Καραϊσκάκη, τον Μακρυγιάννη, τον Γκούρα, βρέθηκε μια πλειάδα οπλαρχηγών όπως ο Νικόλαος Κριεζιώτης, ο Βάσος Μαυροβουνιώτης, ο Λάμπρος Βέικος, ο Κίτσος Τζαβέλας, ο Παν.

Το στρατόπεδο του Καραϊσκάκη στην Καστέλλα. Θεόδωρος Βρυζάκης, 1855. Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου (κοινό κτήμα)

Νοταράς, ο Γενναίος Κολοκοτρώνης, ο Δημ. Καλλέργης, ο Γ. Δράκος αλλά και οι φιλέλληνες Φαβιέρος, Κόχραν, Τζωρτζ, καθώς και η παρουσία ναυτικών δυνάμεων στην προσπάθεια να εκτονωθεί η ασφυκτική πίεση των Τούρκων.

ε) Η απουσία για μερικούς μήνες του Καραϊσκάκη από την Αττική και οι νίκες του στην Αράχωβα, τη Δόμβραινα, το Δίστομο έχει κανείς την εντύπωση, ότι εντάσσονται στον σχεδιασμό αυτόν της αποκοπής του Κιουταχί από τις οδούς ανεφοδιασμού του, ώστε να αναγκασθεί να λύσει την πολιορκία της Ακρόπολης, πράγμα που ωστόσο τελικά δεν επιτυγχάνεται. Έτσι

ο Καραϊσκάκης θα επιστρέψει στην Αθήνα, τον Φεβρουάριο του 1827, ενισχύοντας την εκστρατεία, που έχουν αναλάβει οι ελληνικές δυνάμεις υπέρ της Αθήνας με την αποστολή πάσης φύσεως ενισχύσεων.

στ) Κατά τη διάρκεια του αγώνα, που διεξάγεται στην περίμετρο της Αττικής, έχουμε επιτυχίες αλλά και ήττες των Ελλήνων σε μάχες στο Καματερό, την Καστέλλα, το Κερατσίνι κτλ.

Επίσης έγιναν προσπάθειες διάσπασης του τουρκικού κλοιού και ανεφοδιασμού των πολιορκημένων στην Ακρόπολη, από τις οποίες δύο τουλάχιστον, εκείνες με επικεφαλής τον Φαβιέρο και τον Κριεζιώτη υπήρξαν επιτυχείς. Θα υπάρξουν εξάλλου αρκετά φαινόμενα λιποταξίας από τις τάξεις των πολιορκημένων στην Ακρόπολη, που προσπάθησε να εμποδίσει με κάθε τρόπο ο Γκούρας. Ακόμα δεν έλειψαν εκ μέρους του Κιουταχί προτάσεις παράδοσης της Ακρόπολης (π.χ. στις 25 Δεκεμβρίου 1826), που οι πολιορκημένοι απέρριψαν.

ζ) Σημαντική εξέλιξη της πολιορκίας αποτελεί βέβαια

ΟΙ ΠΟΛΙΟΡΚΙΕΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ 1821

ο θάνατος του Γιάννη Γκούρα από τουρκικό βόλι, που τον βρήκε ακάλυπτο και τον έπληξε στο κεφάλι (30 Σεπτεμβρίου 1826) και ο βαρύς τραυματισμός του Ιωάννη Μακρυγιάννη, ο οποίος όμως συνέχισε να αγωνίζεται, όχι πλέον κάτω και γύρω από την Ακρόπολη αλλά στην περιφέρειά της.

η) Και στο πολιτικό όμως επίπεδο έχουμε ένα σημαντικό γεγονός, που φαίνεται ότι επηρέασε, κατά κάποιον τρόπο, την εξέλιξη της πολιορκίας. Πρόκειται για την Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας, που έλαβε χώρα την Άνοιξη του 1827 (είναι η περιπετειώδης Εθνοσυνέλευση που άρχισε το 1826 και συνεχίστηκε το 1827 και μία από τις αποφάσεις της υπήρξε και η εκλογή του Ιωάννη Καποδίστρια ως κυβερνήτη της Ελλάδας). Ωστόσο άλλη μία από τις αποφάσεις της Εθνοσυνέλευσης υπήρξε ο διορισμός ως επικεφαλής των δυνάμεων της ξηράς του Ρίτσαρντ Τζωρτζ και των αντίστοιχων της θάλασσας του λόρδου Τόμας Κόχραν. Αν η κίνηση αυτή έγινε για στρατιωτικούς ή πολιτικούς σκοπούς, είναι ένα ζήτημα, το άλλο όμως είναι ότι σαφώς δυσαρέστησε τους Έλληνες και ιδιαίτερα τον Καραϊσκάκη.

Η μαρτυρία του Μακρυγιάννη είναι εύλωτη για τα πράγματα:

Τότε έγραψαν τον Καραϊσκάκη... ότι διορίσαν τον Τζούρτζ κι αυτός να είναι εις την οδηγίαν του. Στοχασθήτε, εσείς οι αναγνώστες αυτείνην την εποχή ποιος είχε γνώση δια να σώση την πατρίδα... αφού είδε αυτό ο Καραϊσκάκης

τον κακοφάνη... Με φώναξε εις το Τζερατζίνι και μόδειξε αυτείνην τη διαταγή και πικρά μου το ξηγιέταν και τον παρηγόρησα και του είπα όσο να τελειώσει η υπόθεση της Αθήνας να μην ξεσνεριστή από αυτά τίποτας... Μου λέγει: Σήκω να φύγωμε ότι αυτείνιοι θέλουν να μας φάνε. Τον περικάλεσα κτλ. κτλ.

Δεν γνωρίζουμε, αν αυτή η μαρτυρία του Μακρυγιάννη, που οπωσδήποτε αποτυπώνει τη δυσαρέσκεια του Καραϊσκάκη για τον τρόπον τινά υποβιβασμό του, μπορεί να συνδηλώσει και την έλλειψη διάθεσης να πολεμήσει υπέρ της Αθήνας. Το βέβαιο όμως είναι ότι αυτή η φράση του: «θέλουν να μας φάνε», επαληθεύτηκε λίγες μέρες αργότερα με δράστες, βέβαια, όχι τους Έλληνες αλλά τους Τούρκους.

Τα γεγονότα νομίζω ότι είναι αρκετά γνωστά, δηλαδή ότι μια αψιμαχία μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων, στις 22 Απριλίου 1827, οδήγησε στην παρέμβαση του Καραϊσκάκη και τον βαρύτατο τραυματισμό του που θα οδηγήσει στον θάνατό του την επόμενη μέρα, γεγονός οπωσδήποτε πολύ αρνητικό για την τύχη της Αθήνας.

Φυσικά δεν μπορεί κανείς να μαντεύσει την τύχη των γεγονότων, δηλαδή ποιο θα ήταν το αποτέλεσμα της Μάχης του Αναλάτου, που θα ακολουθήσει, με την παρουσία του Καραϊσκάκη, ούτε είναι στις υποχρεώσεις της ιστορίας να επιχειρεί παρόμοιες προβλέψεις. Το γεγονός, ωστόσο, είναι, ότι η Μάχη αυτή, του Αναλάτου, που έλαβε χώρα στις 24 Απριλίου 1827,

Ο Μακρυγιάννης υπερασπίζεται τον Πειραιά στη Μάχη της Καστέλλας. Πίνακας του Peter von Hess (κοινό κτήμα)

ΟΙ ΠΟΛΙΟΡΚΙΕΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ 1821

στην τοποθεσία αυτή, όπου η σημερινή Νέα Σμύρνη, υπήρξε καταστροφική για τις ελληνικές δυνάμεις, που γνώρισαν μια βαρύτερη ήττα. Επιζητώντας δηλαδή την αναμέτρηση σε ανοικτό πεδίο απέναντι σε ανώτερες και καλύτερα εξοπλισμένες δυνάμεις και με σαφώς χαμηλό ηθικό, λόγω του θανάτου του Γ. Καραϊσκάκη, υπέστησαν βαρύτερες απώλειες περίπου 2000 νεκροί και ανάμεσά του λαμπρά ονόματα: Ιγγλέσης, Ιωάννης Νοταράς, Λ. Βέικος, Γ. Τζαβέλας, Φώτος Φωτομάρας, Γ. Δράκος, Συμεών Ζαχαρίτσας και άλλοι, που τα ονόματά τους κοσμούν, ευτυχώς, τους δρόμους γύρω από το Μουσείο της Ακρόπολης.

Παράλληλα όμως η Μάχη του Αναλάτου σήμαινε και την παράδοση της Ακρόπολης, καθώς οι πολιορκημένοι σε αυτήν δεν είχαν να περιμένουν καμιά βοήθεια, επειδή τα εναπομείναντα ελληνικά στρατεύματα κακήν κακώς επιβιβάστηκαν στα πλοία και εγκατέλειψαν την Αττική. Ιδού και πάλι η χαρακτηριστική αφήγηση του Μακρυγιάννη: *Αφού φύγαμε από τον Πειραιά, απολιπίστηκαν οι πολιορκημένοι, κάμαν συνθήκες με τον Κιτάγια και τους έβγαλε, κατά τον λόγο του, οπού τους έδωσε, με τ' άρματά τους και μ' όλα τους τα πράματα, τους μπαρκάρισε κατά τον λόγον του ως τίμιος άνθρωπος.*

Οι πολιορκημένοι της Ακρόπολης, λοιπόν θα αποχωρήσουν με την παρέμβαση της Γαλλίας και Αγγλίας και η Ακρόπολη θα επανέλθει υπό την κυριαρχία των Οθωμανών (24 Μαΐου 1827), κατάσταση η οποία θα επεκταθεί επί έξι χρόνια, δηλαδή έως την 31η Μαΐου 1833, όταν η Ακρόπολη και η Αθήνα θα αποδοθούν στους Έλληνες.

Βιβλιογραφία

Απομνημονεύματα Στρατηγού Μακρυγιάννη, κείμενον-εισαγωγή-σημειώσεις Γιάννη Βλαχογιάννη, τ. 1-2, εκδ. Βαγιονάκης, Αθήνα 1947.

Γεώργιος Ασπρέας, *Η μεγάλη πολιορκία της Ακροπόλεως Αθηνών (3 Μαΐου 1826 – 25 Μαΐου 1827)*, εκδ. Φέξη, Αθήνα 1904.

Μητροπολίτου Παλ. Πατρών Γερμανού, *Απομνημονεύματα*, επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο Ιωάννας Γιανναροπούλου, Τάσου Αθ. Γριτσόπουλου, εκδ. της Δημοσίας Βιβλιοθήκης της Σχολής Δημητσάνης, Αθήνα 1975.

«Ημερολόγιον Νικολάου Αντ. Καρώρη. 29 Ιουνίου 1826-11 Απριλίου 1827», στο Γιάννη Βλαχογιάννη, *Αθηναϊκόν Αρχαίον*, τ. 1, Αθήνα 1901, 32-222.

Σοφία Ματθαίου, «Κύριλλος Λιβέριος: ένας «παιδευμένος» στην υπηρεσία της Ελληνικής Επανάστασης», στο *Όψεις της Επανάστασης του 1821, Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα, 12 και 13 Ιουνίου 2015*, Αθήνα 2018, 271-306. Διονύσιος Σουρμελής, *Ιστορία των Αθηνών κατά τον υπέρ της ελευθερίας αγώνα*, εκδ. Ανδρέας Κορομηλάς, Αίγινα 1834.

Η Μάχη του Αναλάτου. Χρωμολιθογραφία του Αλέξανδρου Ησαΐα, Βενετία 1839, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο

Η ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ '21

Φανή Μαλλούχου-Tufano

Καθηγήτρια Ιστορίας και Θεωρίας Αποκατάστασης Μνημείων, Αντιπρόεδρος της ΕΦΑ

Οι περιπέτειες της Αθήνας και της Ακρόπολης κατά την Επανάσταση του '21 συμπυκνώνουν αντιπροσωπευτικά όλες τις παραμέτρους του Αγώνα της Ανεξαρτησίας: την προετοιμασία των πνευμάτων για την εθνεγερσία διαμέσου της παιδείας και της στροφής στην κλασική αρχαιότητα, τον πατριωτικό ενθουσιασμό, τη γενναιότητα, τις ανδραγαθίες και την αντοχή των εξεγερμένων μαχητών, την παθιασμένη εμπλοκή τους στις εμφύλιες διαμάχες, την καθοριστική ανάμιξη και συμβολή των ξένων δυνάμεων στην έκβαση των γεγονότων, στην προκείμενη περίπτωση στη διάσωση των αρχαιοτήτων της πόλης αλλά και της ζωής των κατοίκων της. Ας δούμε όμως τα πράγματα από πιο κοντά:

Η Αθήνα την παραμονή της Επανάστασης

Η Αθήνα την εποχή της Επανάστασης ήταν μια μικρή επαρχιακή πόλη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στα μάτια όμως όλου του φωτισμένου κόσμου, της Ευρώπης κυρίως αλλά και της Αμερικής, φάνταζε σαν η *Πηγή της Τέχνης* (The Antiquities of Athens, I, p.V) και η κοιτίδα των ιδεωδών της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας και της δικαιοσύνης. Οι ευρωπαίοι επισκέπτες, που στο μεταίχμιο του 18ου προς τον 19ο αιώνα είχαν αρχίσει να πυκνώνουν, αντίκρυζαν μια ειδυλλιακή εικόνα: μια πόλη, η χώρα όπως αποκαλούνταν, απλωμένη στις βόρειες και ανατολικές υπώρειες ενός επιβλητικού κάστρου, εκείνου της Ακρόπολης, μέσα σε ένα εκπληκτικής ομορφιάς περιβάλλον τοπίο, κάτω από ένα λαμπερό ήλιο και με κρυστάλλινη καθάρια ατμόσφαιρα. Στα δυτικά της Ακρόπολης ατένιζαν τους γυμνούς λόφους των Μουσών, της Πνύκας και των Νυμφών και απεριόριστες θέες που έφθαναν ως τον Πειραιά και το Φάληρο. Οι λόφοι ήταν διάσπαρτοι με βραχότμητα ίχνη δρόμων,

τειχών και σπιτιών αλλά και δομημένα κατάλοιπα, που υποδήλωναν την έκταση και τη μορφή της αρχαίας πόλης – ανάμεσά τους ξεχώριζε ο *Σέγγιος*, όπως ονομαζόταν τότε το μνημείο του Φιλοπάππου. Προς νότον αντίκρυζαν την Αψίδα του Αδριανού, ενταγμένη στο νεώτερο περιμετρικό τείχος της πόλης και τα ερείπια του Ολυμπίου, ενώ πίσω του, στο βάθος, διέκριναν το ίχνος του αρχαίου σταδίου πάνω στον λόφο του Αρδηττού με τον Ιλισσό και τα κατάλοιπα μιας αρχαίας γέφυρας μπροστά του. Ανατολικότερα, στον χώρο που μετεπαναστατικά θα διαμορφωθεί ο κήπος των βασιλικών ανακτόρων, έβλεπαν διάσπαρτα ερείπια από την αδριάνεια επέκταση της πόλης και πιο ψηλά, στις υπώρειες του Λυκαβηττού, τα

κατάλοιπα της δεξαμενής του ομώνυμου υδραγωγείου. Στρεφόμενοι προς βορρά το βλέμμα τους χανόταν σε εξοχές, καλλιεργημένους αγρούς, αγροικίες με πυργόσπιτα, μικρές εκκλησίες, πολλές κρήνες, και έναν πυκνό και θαλερό ελαιώνα, που έφερνε στη θύμηση εκείνον, τον ονομαστό, της αρχαιότητας (εικ. 1).

Εικ. 1. Γενική άποψη της Αθήνας από ΒΔ, W. Page 1820

Η χώρα περιβαλλόταν από ένα χαμηλό και πρόχειρα κτισμένο τείχος – *τείχιον* το αναφέρουν οι σύγχρονες πηγές. Το τείχος αυτό είχε πρόσφατα κτιστεί, το 1778, με αγγαρεία των κατοίκων, κατά διαταγή του Βοεβόδα Χατζή Αλή Χασεκί, και υλικό προερχόμενο από αρχαία μνημεία που είχαν λιθολογηθεί μέχρι βαθμού εξαφάνισης. Στο μεγαλύτερο μέρος του πατούσε σε χνάρια και κατάλοιπα του κλασικού τείχους των αρχαίων Αθηνών. Το τείχος του Χασεκί είχε πυργοειδείς προεξοχές – *τα μπουρτζια* – και πύλες, μέσα από τις οποίες διέρχονταν πανάρχαιοι δρόμοι, που οδηγούσαν στον Μοριά, στη Βοιωτία, στην ενδοχώρα και τα παράλια της Αττικής, στο Φάληρο και στον Πειραιά (εικ. 2). Στο εσωτερι-

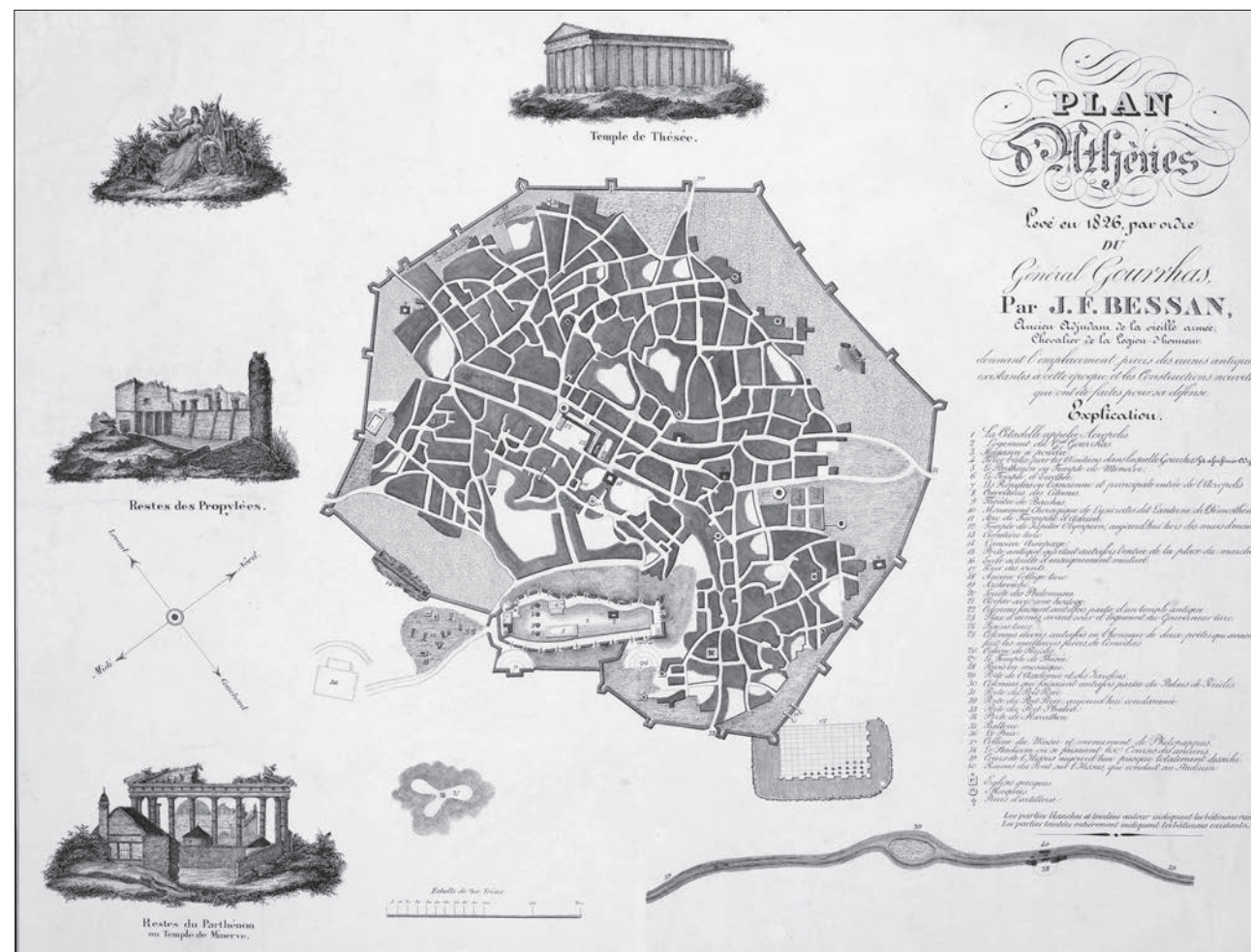
Η ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ '21

κό του, ανάμεσα στο τείχος και στα πρώτα σπίτια της πόλης παρεμβalλόταν μια αδόμητη ζώνη, με ορισμένες εκκλησίες, κρήνες και καλλιεργημένους αγρούς (Τραυλού 1993, 195-200).

Το ίδιο το πόλισμα της Αθήνας ήταν εξίσου γραφικό και ειδυλλιακό: χαμηλά σπίτια, μονώροφα ή διώροφα, με χαγιάτια και περιβόλους, με ευωδιαστές αυλές και

τμήματα, διάσπαρτα στους δρόμους και στις αυλές ή ενσωματωμένα στα σύγχρονα κτίσματα, είτε, ως ιστάμενα ερείπια, σωζόμενα σε διαφορετικά ύψη ή κατάσταση διατήρησης.

Ορισμένα από αυτά διατηρούνταν σχεδόν ακέραια μέσα σε νεώτερα κτήρια – αντιπροσωπευτικό σχετικά παράδειγμα αποτελούσε το χορηγικό μνημείο του

Εικ. 2. Χάρτης της Αθήνας του 1826, του J.F. Bessan, σε κλ. 1:4900 συνιαχθείς και εντολή του Φρουράρχου της Αθήνας Ι. Γκούρα, Συλλογές EIM

κήπους ανακατεύονταν με ένα πλήθος από μεσαιωνικές εκκλησίες, με πολλές κρήνες και με κοσμικά και θρησκευτικά οθωμανικά κτήρια, δημιουργώντας ένα γοητευτικό αμάλγαμα. Μοναδικότητα πάντως στην πόλη πρόσδιδαν τα λαμπρά κατάλοιπα της αρχαίας ενδόξου προκατόχου της. Αυτά βρίσκονταν παντού, είτε ως μεμονωμένα μέλη η επιμέρους, αποσπασμένα,

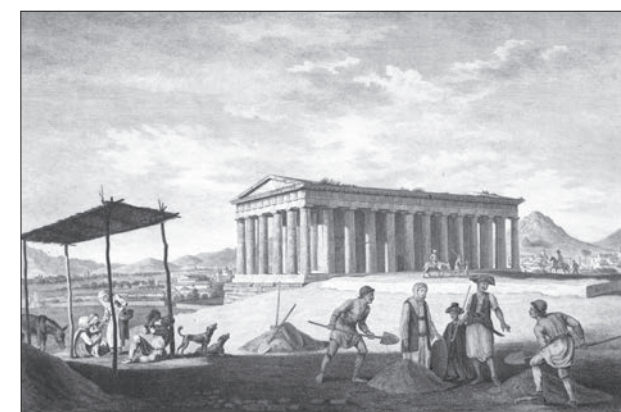
Λυσικράτους, που από τον 17ο αιώνα είχε ενταχθεί σε ένα μοναστήρι Καπουτσίνων (Παγώνη 1993) (εικ. 3). Άλλα, όπως το Ωρολόγιον του Ανδρονίκου Κυρρήστου –ο γνωστός Πύργος των Ανέμων– ή ο ναός του Ηφαίστου και της Αθηνάς –το γνωστό Θησείο– ορθώνονταν αυτοτελώς έχοντας προσλάβει νέες χρήσεις: το πρώτο είχε μετατραπεί σε τεκέ δερβίσηδων, ενώ το δεύτερο,

Η ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ '21

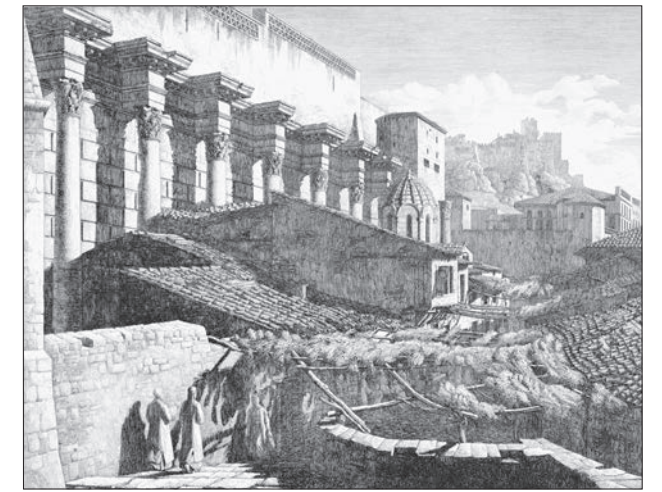

Εικ. 3. Το χορηγικό μνημείο του Λυσικράτους στον κήπο της Μονής των Καπουτσίνων, J. Stuart και N. Revett, 1751-1753

αφιερωμένο στον Άγιο Γεώργιο τον επονομαζόμενο Ακαμάτη, λειτουργούσε καθόλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας ως χριστιανική εκκλησία (εικ. 4). Άλλα αρχαία κτήρια και συγκροτήματα, σωζόμενα σε ερειπώδη κατάσταση αλλά σε μεγάλο ύψος, πλαισίωναν νευραλγικές και σφύζουσες από ζωή περιοχές της πόλης ή εξυπηρετούσαν, μετασκευασμένα, σύγχρονες ανάγκες της: το πιο σημαντικό τμήμα της Αθήνας, το παζάρι, το διοικητικό/πολιτικό, οικονομικό, θρησκευτικό και κοινωνικό της κέντρο, καταλάμβανε το εσωτερικό των ερειπίων των αρχαίων συγκροτημάτων της Βιβλιοθήκης του Αδριανού και της Ρωμαϊκής Αγοράς, την άμεσο περίμετρό τους και τους γύρω δρόμους. Εδώ βρίσκονταν τα πιο σημαντικά κτήρια της πόλης:

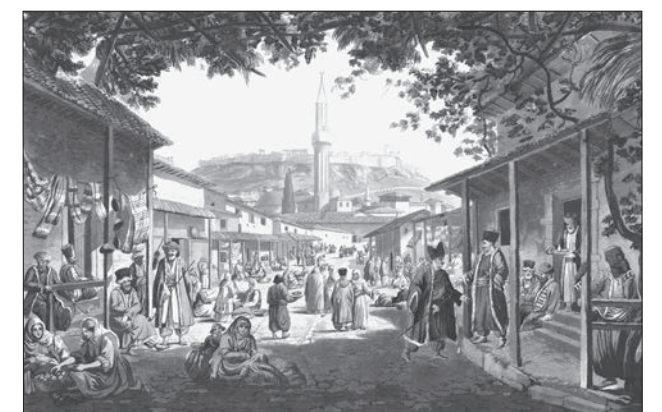

Εικ. 4. Το Θησείο ως εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Άποψη από ΒΑ. J. Stuart και N. Revett, 1751-1753

Εικ. 5. Το κονάκι του Βοεβόδα της Αθήνας, στο εσωτερικό των καταλοίπων της Βιβλιοθήκης του Αδριανού, από ΒΔ. J. Thürmer, 1819

το κονάκι του βοεβόδα, διοικητήριο και ταυτόχρονα κατοικία του υψηλού οθωμανού αξιωματούχου (Κνιθάκης, Μαλλούχου, Τηγινάγκα 1986) (εικ. 5), το κουσέγιο, η έδρα της δημογεροντίας των χριστιανών ραγιάδων, το κατηλίκι, η έδρα του καδή, το τελωνείο, τζαμιά, ένα ιεροδιδασκαλείο, τεκέδες, εκκλησίες, ένα σχολείο, ένα χάνι, καφενεία και χαμάμ. Την περιοχή διέσχιζαν, διασταυρούμενοι, οι δύο σπουδαιότεροι δρόμοι της πόλης. Ο πρώτος, το τσαρσί, με κατεύθυνση από Β. προς Ν., στον οποίο πραγματοποιούνταν το εβδομαδιαίο παζάρι (εικ. 6), οδηγούσε στην Ακρόπολη. Ο δεύτερος, με κατεύθυνση από Δ. προς Α., προσέγγιζε τον χώρο του παζαριού διαμέσου της πάλαι ποτέ Πύλης της Αρχηγέτιδος Αθηνάς της Ρωμαϊκής

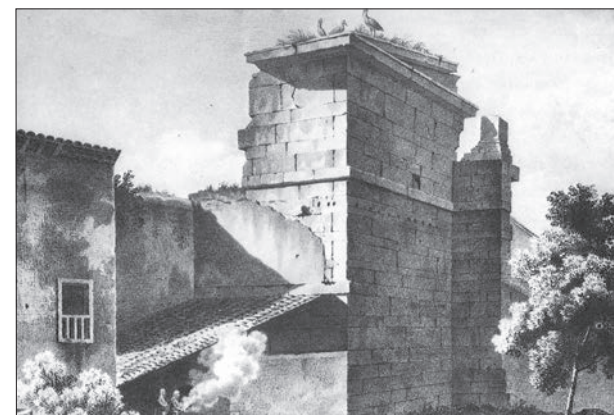
Εικ. 6. Ο δρόμος του εβδομαδιαίου παζαριού της οθωμανικής Αθήνας, Ed. Dodwell, 1801-1806, Συλλογές EIM

Η ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ '21

Αγοράς, γνωστής τώρα ως *Παζαρόπορτα* (εικ. 7). Στον ανοικτό χώρο που δημιουργούνταν στη διασταύρωση των δύο οδών, στο *Σταροπάζαρο*, πραγματοποιούνταν το ετήσιο παζάρι. Η καθημερινή, ημερήσια, αγορά αναπτυσσόταν κυρίως στην περίμετρο της Βιβλιοθήκης Αδριανού, κατά μήκος των σωζομένων τμημάτων του βόρειου και ανατολικού περιβόλου της καθώς και της βόρειας πτέρυγας της δυτικής της όψης. Ένα άλλο επιβλητικό ερείπιο, η Στοά του Αττάλου, που αυτή την εποχή θεωρούνταν ως το Γυμνάσιο του Πτολεμαίου, ορθώνονταν στις παρυφές της Αγοράς στα δυτικά, ενσωματωμένο μέσα στα κατάλοιπα του Υστερορωμαϊκού τείχους της πόλης και, μετασκευασμένο, στέγαζε οικίες και εργαστήρια (εικ. 8). Τέλος, οικονομικές δραστηριότητες, εργαστηριακές και βιοτεχνικής φύσης, συνεχίζονταν προς τα βορειοδυτικά, στο *εξωπάζαρο*, στην περιοχή του αγίου Φιλίππου και της σημερινής πλατείας Αβησσυνίας, του Κεραμεικού και ακόμη παραπέρα, στο *εξέχωρο*, την περιοχή της πόλης έξω από το περιμετρικό τείχος (Τραυλού 1993, 218-222, Καρύδης 2015, 172-181).

Εικ. 7. Η Παζαρόπορτα της οθωμανικής Αθήνας, J. Stuart και N. Revett, 1751-1753

Εικ. 8. Η Στοά του Αττάλου στις αρχές του 19ου αι., E. Dodwell, 1801-1806

Εικ. 9. Αρχοντόσπιτα στην περιοχή του παζαριού, J. Stuart και N. Revett, 1751-1753

Η Αθήνα την εποχή της Επανάστασης είχε, σύμφωνα με μια επίσημη απογραφή του Οκτωβρίου του 1824 του Γενικού Αστυνόμου Μόσχου Αθανασιάδου, 1605 *οσπίτια* και, συνολικά, μαζί με τους παρόικους, 9040 κατοίκους. Αυτοί, στην πλειονότητά τους χριστιανοί, ήταν Έλληνες, Τούρκοι, Αρβανίτες, Αιγύπτιοι και λίγοι Αιθίοπες. Η πόλη ήταν χωρισμένη σε διοικητικές ενότητες, τα *πλατόματα*, που περιλάμβαναν τις ενορίες ή μαχαλάδες. Οι κάτοικοι της Αθήνας, παρά τις εθνοτικές διαφοροποιήσεις τους, συμβίωναν αρμονικά. Οι κατοικίες των Οθωμανών αλλά και των πλέον εύπορων και κοινωνικά σημαντικών Ελλήνων καθώς και των εκπροσώπων των ξένων χωρών γειτνιάζαν άμεσα με την περιοχή του παζαριού (εικ. 9). Οι συνοικίες της πόλης αμέσως κάτω από της βόρειες υπώρειες της Ακρόπολης κατοικούνταν από Έλληνες. Στα βορειοανατολικά του βράχου, στην περιοχή της Πλάκας, ήδη από τον 16ο αιώνα είχαν εγκατασταθεί Αρβανίτες (Καρύδης 2015, 81). Οι χαλκωματάδες και σιδηρουργοί γύφτοι (Αιγύπτιοι) διέμεναν στην βιοτεχνική ζώνη, στις

Η ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ '21

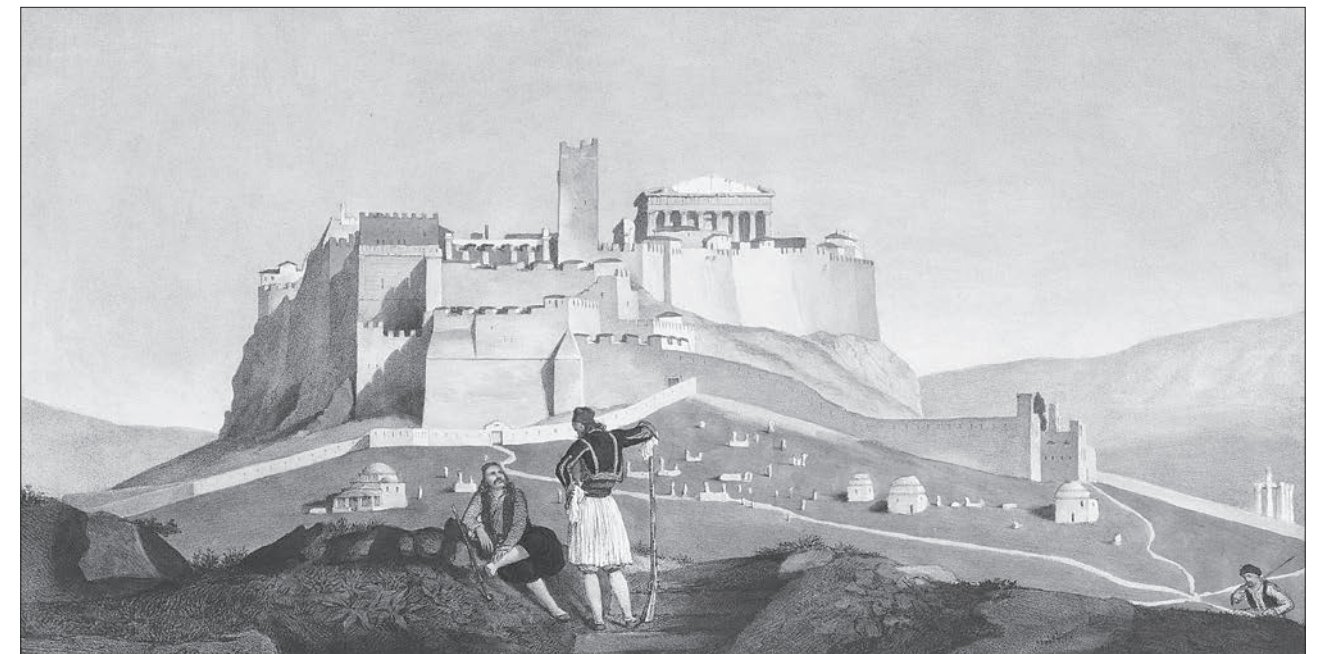
βορειοδυτικές παρυφές της πόλης. Τέλος, αυτή την περίοδο, έχουν πυκνώσει οι κατοικίες στο εξέχωρο (Μπίρη 2017, 97-99).

Η Αθήνα ήταν κατάσπαρτη από εκκλησίες, μικρού ή μεσαίου μεγέθους· 130 υπολογίζονται συνολικά, στη χώρα και στο εξέχωρο. Διέθετε επίσης περί τις 40 κρήνες, ένα στοιχειώδες υδραγωγείο, το *κόντιτο*, και τρία δημόσια χαμάμ. Για την εξυπηρέτηση των θρησκευτικών αναγκών των μουσουλμάνων κατοίκων της διέθετε τζαμιά, τέσσερα μεγάλα και μερικά μικρότερα, ορισμένους οίκους προσευχής, τεκέδες καθώς και ένα

τα των αγροτικών της προϊόντων –ιδίως του λαδιού αλλά και του μελιού και του κεριού– σε λιμάνια της δυτικής Ευρώπης και της Μαύρης θάλασσας (Καρύδης 2015, 102-109).

Η Ακρόπολη δυσπρόρητο κάστρο

Όπως πάντα, πάνω από την πόλη δέσποζε ο βράχος της Ακρόπολης με το οχυρό φρούριο στην κορυφή του (εικ. 10). Η μετατροπή της Ακρόπολης σε ένα πανίσχυρο κάστρο υπήρξε το αποτέλεσμα μιας μακράς διαδικασίας. Αυτή ξεκίνησε στο τέλος του 3ου αι. μ.Χ., όταν μετά τις καταστροφές που επέφερε η βαρβαρική

Εικ. 10. Γενική άποψη του κάστρου της Ακρόπολης από Δ. L. Dupré, 1825

ιεροδιδασκαλείο (Παπαγεωργίου-Βενετάς 2010, 16). Οι πλουτοπαραγωγικοί πόροι της ήταν κυρίως αγροτικοί με προεξάρχουσα την παραγωγή λαδιού. Παράγονταν επίσης σιτάρι, μέλι, κερύ και μετάξι. Την εποχή της Επανάστασης είχε προαχθεί και η κτηνοτροφία, με επακόλουθο την παραγωγή γαλακτοκομικών προϊόντων, μαλλιού και δερμάτων. Η Αθήνα διέθετε επίσης βιοτεχνικές εγκαταστάσεις επεξεργασίας μετάξης και δερμάτων, σαπυνοποιία, για την παρασκευή σαπουνιού με χρήση λαδιού και καυστικής ποτάσας, ενώ καταγράφεται και εμπορική εξαγωγική δραστηριότητα

επιδρομή του 267 οχυρώθηκε η δυτική πρόσβαση του λόφου και μέρος της νότιας κλιτύς του, για να γιγαντωθεί συσσωρευτικά στους επόμενους αιώνες, ιδιαίτερα μετά το 1204 και τη λατινική κυριαρχία στον ελλαδικό και αθηναϊκό χώρο. Την εποχή της Επανάστασης οι αρχαίες και μεσαιωνικές οχυρώσεις, το Υστερορωμαϊκό τείχος και το Ριζόκαστρο, ένα περιτείχισμα στα ριζά του λόφου της Ακρόπολης των αρχών του 13ου μ.Χ. αι., είχαν αποκρυσταλλωθεί κάτω από μεταγενέστερες κατασκευές ή λάνθαναν μέσα στις παχιές επιχώσεις που επικάλυπταν το έδαφος. Τώρα τον

Η ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ '21

λόφο προστάτευαν νέα τείχη, ο Σερπεντζές στα νότια και το τείχος της Υπαπαντής στα βορειοδυτικά. Ο Σερπεντζές, κτισμένος από τους Οθωμανούς στο τέλος του 17ου αι. πάνω στα κατάλοιπα του Υστερορωμαϊκού τείχους στη νότια κλιτύ του λόφου της Ακρόπολης, οχύρωνε τις περιοχές του αρχαίου ιερού του Ασκληπιού και του Ωδείου του Ηρώδη του Αττικού (εικ. 11), ενώ το τείχος της Υπαπαντής, των μέσων του 18ου αιώνα, οχύρωνε τη δυτική πλευρά της Ακρόπολης έως την πύλη και τον πύργο του Λιονταριού, στο μέσον περίπου της βόρειας κλιτύς του λόφου (εικ. 12). Η πύλη του Λιονταριού, που προστατεύονταν από ισχυρό πύργο –τη ντάπια του Λιονταριού– αποτελούσε την κύρια είσοδο από την πόλη στην Ακρόπολη, καθώς σε αυτή κατέληγε ο από Β. προς Ν. δρόμος του παζαριού. Και τα δύο αυτά προτειχίσματα ενώνονταν με το περιμετρικό τείχος της πόλης, του Χασεκή.

Εικ. 11. Άποψη της Ακρόπολης από ΝΔ. Διακρίνεται, ερειπωμένος, ο Σερπεντζές στη νότια κλιτύ. Φωτ. Δ. Κωνσταντίνου, ca. 1875, Φωτ. Αρχείο ΕΙΜ

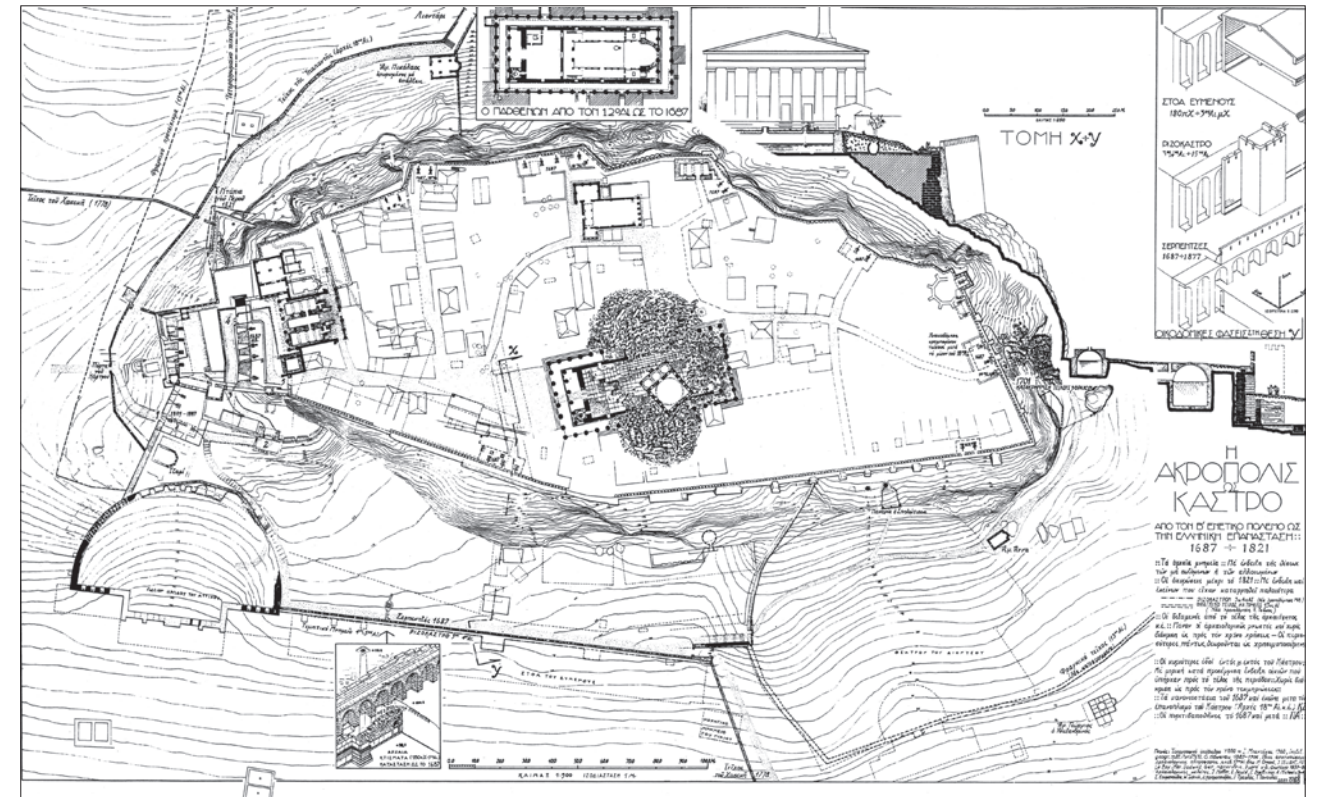
Εικ. 12. Άποψη της Αθήνας από Δ. Στη βόρεια κλιτύ της Ακρόπολης διακρίνεται το τείχος της Υπαπαντής και ο Πύργος του Λιονταριού. Φωτ. Αγκώστου, ca. 1860, Φωτ. Αρχείο ΕΙΜ

Η πλέον ευπρόσβλητη πλευρά του λόφου της Ακρόπολης, η δυτική, που οχυρώνεται και αυτή με ισχυρή πύλη με πύργους τον 3ο αι. μ.Χ., γνωρίζει επίσης συνεχείς ενισχύσεις στη διάρκεια του μεσαίωνα. Στα χρόνια της Επανάστασης έχει πλέον μετασηματιστεί σε ένα ισχυρότατο αμυντικό σύστημα με εσωτερικό τείχος με πύργο και τρεις διαδοχικές σειρές προμαχώνων που έφεραν κανονιοστοιχίες (εικ. 13). Ανάμεσά τους διερχόταν η μοναδική οδός προσπέλασης στο εσωτερικό του κάστρου. Στενή και

οφιοειδής, ασφαλώς ελεγχόμενη διαμέσου διαδοχικών πυλών, αυτή κατέληγε στο εσωτερικό του φρουρίου περνώντας από μια τελευταία πύλη στα νότια του μεσαιωνικού πύργου –τον κουλέ, όπως τον αποκαλούσαν στα χρόνια της Τουρκοκρατίας– που από τον 14ο αιώνα είχε καταλάβει τον χώρο της νότιας πτέρυγας των Προπυλαίων (Tanoulas 1987).

Το εσωτερικό πλάτωμα του κάστρου καλύπτονταν από τις κατοικίες των στρατιωτών που το φρουρούσαν. Ένα ολόκληρο χωριό είχε κυριολεκτικά σχηματιστεί με δρόμους, σπίτια με κήπους, και στέρνες για τη συλλογή των ομβρίων, με τρεις μεγάλες υδατοδεξαμενές, ένα μικρό χαμάμ και αποθήκες πυρομαχικών. Ανάμεσά τους πρόβαλλαν τα λαμπρά ερείπια των κλασικών μνημείων (εικ. 14). Στον απογυμνωμένο από τους πράκτορες του Έλγιν Παρθενώνα ένα μικρό τζαμί στο εσωτερικό εξυπηρετούσε τις θρησκευτικές ανάγκες των κατοίκων του φρουρίου. Στη γη γύρω του ακόμη κείτονταν πολλά μάρμαρα από την έκρηξη του 1687. Το Ερέχθειο ήταν και αυτό ερειπωμένο, μόνον η βόρεια πρόσταση ήταν ουσιαστικά λειτουργική, ένα μέρος της έχοντας μετατραπεί σε πυριτιδαποθήκη και το άλλο, από πάνω της, σε κατοικία (εικ. 15). Όσο για τα Προπύλαια, οι απολήξεις των κιόνων της εσωτερικής ανατολικής πρόστασης μόλις που διακρίνονταν πάνω από τις παχιές επιχώσεις του εδάφους (εικ. 14).

Η ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ '21

Εικ. 13. Η Ακρόπολη ως κάστρο, 1687-1821. Σχέδιο Μ. Κορρέ

Τελευταία σοβαρή ενίσχυση του κάστρου πραγματοποιείται από τους εξεγερμένους Έλληνες, όταν το κυριεύουν μετά από πολύμηνη πολιορκία, τον Ιούνιο του 1822. Τότε ανακαλύπτεται εκ νέου η ξεχασμένη αρχαία πηγή της Κλεψύδρας στη βορειοδυτική γωνία του λόφου, η οποία περιβάλλεται με έναν ισχυρό προμαχώνα –τη Ντάπια του νερού ή του ΄Δυσσέα από το όνομα του Ανδρίτζου, που διέταξε και κάλυψε τη

δαπάνη της οχύρωσής της– ενώνεται με το υπόλοιπο κάστρο και αρχίζει να επαναχρησιμοποιείται (εικ. 16, 17) (Burnouf 1877, 39-41). Πλέον, η εξασφάλιση νερού στους πολιορκημένους σε συνδυασμό με τη γεωμορφολογία του τόπου και τα διαθέσιμα αμυντικά συστήματα καθιστούν το κάστρο της Ακρόπολης εξαιρετικά δυσπόρθητο. Αυτό θα αποδειχθεί περίτρανα λίγα χρόνια αργότερα, όταν ο πασάς της Ρούμελης, ο

Εικ. 14. Το εσωτερικό της Ακρόπολης από τα Προπύλαια, H.W. Williams, 1829

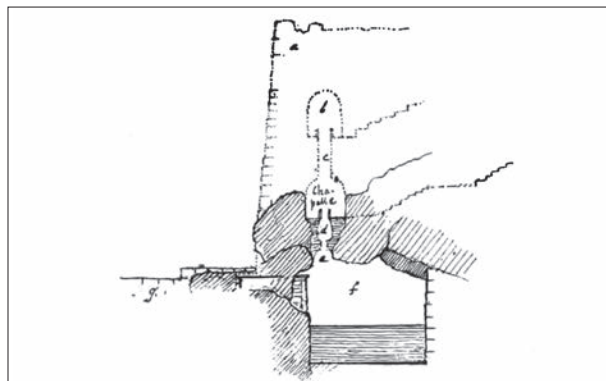
Εικ. 15. Το Ερέχθειο και ο Παρθενών από Β., H.W. Williams, 1829

Η ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ '21

Ρεσίντ Μεχμέτ, αυτόν που οι Έλληνες περιπαιχτικά αποκαλούσαν Κιουταχί, θα προσπαθήσει να το ανακτήσει. Ο ίδιος θα εκφράσει αυτή τη διαπίστωση σε αναφορά προς την Υψηλή Πύλη με τον καλύτερο τρόπο: *Τό Φρούριον τῶν Ἀθηνῶν, καθὼς σᾶς εἶναι γνωστὸν, εἶνε παλαιόθεν οἰκοδομημένον εἰς πέτραν ὑψηλὴν καὶ δύσβατον· καὶ οὔτε ὑπόνομον ὑποδέχεται, οὔτε εἰς ἔφοδον ἔρχεται. ...Ο Κιουταχίς προσθέτει και κάτι ἄλλο: καὶ πρὸ πάντων-- τοῦτο τὸ Φρούριον, ἐπειδὴ εἶναι ὁ τόπος παλαιότατος, καὶ παλαιόθεν ἐβγήκαν ἐξ αὐτοῦ τοῦ τόπου πολλοὶ περιβόητοι φιλόσοφοι, καὶ τὰ ὅποια ἔχει τεχνικὰ τῆς ἀρχαιότητος ἔργα προξενοῦν θαυμασμὸν εἰς τοὺς πεπαιδευμένους Εὐρωπαίους· διὰ τοῦτο ὅλοι οἱ Εὐρωπαῖοι καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη τῶν ἀπίστων θεωροῦσι τὸ Φρούριον τοῦτο ὡς ἰδίαν αὐτῶν οἰκίαν· καὶ ἐπειδὴ τὸ νομίζουσιν ὡς προσκυνητήριον, τόσον οἱ Εὐρωπαῖοι καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη τῶν ἀπίστων, τῶν ὀνομαζομένων χριστιανῶν, τὸ ὑπερασπίζουσι· καὶ προσπαθοῦσι νὰ μὴν ἐκβῆ ἐκ τῶν χειρῶν τῶν ἀπίστων ἀποστατῶν...* (Σουρμελή 1853, 159-160). Ο Κιουταχίς είναι αυτός, που ίσως περισσότερο από κάθε άλλον οθωμανό αξιωματούχο είχε αντιληφθεί την υποδότη διασύνδεση των αρχαιοελληνικών αρχαιοτήτων με τη γέννηση εθνικής συνείδησης στους ραγιάδες Ρωμιούς και βέβαια τη μεγάλη συμβολή τους στη δημιουργία του φιλελληνικού ρεύματος στην Ευρώπη, που τόσο καθοριστικό ρόλο θα παίζει στην πορεία και τελική έκβαση του Αγώνα των Ελλήνων για Ανεξαρτησία.

Η Αθήνα Πηγή της Τέχνης

Πραγματικά, είναι η κυκλοφορία στην Ευρώπη, στο δεύτερο μισό του 18ου αι., των πρώτων συστηματικών ακριβών μετρητικών απεικονίσεων και επιστημονικών πραγματεύσεων της αρχιτεκτονικής και της τέχνης των αρχαιοτήτων της Αθήνας και της Ακρόπολης (εικ. 18, 19) που θα ανασύρουν από την αφάνεια την πόλη για να την καταστήσουν το επίκεντρο του ενδιαφέροντος της ευρωπαϊκής καλλιτεχνίας και διανοήσης. Έτσι, στις δύο πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα κατακλύζουν την Αθήνα ευρωπαίοι επισκέπτες, αρχαιολάτρες αλλά και αρχαιοθήρες, που περιδιαβάζοντας στην πόλη γνωρίζουν τα αρχαία μνημεία αλλά και τους κατοίκους της (Mallouchou-Tufano 1994, 175-185). Τους ξένους επισκέπτες υποδέχονται, φιλοξενούν και εξυπηρετούν οι πρόξενοι των χωρών τους, οι Καπουτσινοί μοναχοί, οι εγκατεστημένοι στην Αθήνα Fauvel και Lusieri. Ο L.S. Fauvel, εμβληματική μορφή της πόλης και της εποχής, προωθεί τη μελέτη των αρχαιοτήτων αλλά και την εμπορία τους. Ο G.B. Lusieri, εκτελεστικό όργανο του λόρδου Έλγιν στη δήωση των μνημείων της Ακρόπολης, εγκαταλειμμένος από τον πάτρωνά του, επιβιώνει ως ξεναγός. Οι ξένοι επισκέπτες συναντούν και μορφωμένους Αθηναίους, εκπαιδευμένους στα σχολεία του ιερομονάχου Γρηγόρη Σωτήρη και του εκ Βενετίας ομογενούς Ιωάννη Ντέκα, που από τις αρχές και τα μέσα του 18ου αιώνα αντίστοιχα λειτουργούσαν στο κέντρο της Αθήνας, αλλά και τα μέλη

Εικ. 16. Η Ντάπια του Νερού λίγο πριν την κατεδάφισή της, με την Κλεψύδρα στο εσωτερικό της. Βurpouf 1877, πίν. XIV

Εικ. 17. Άποψη της Ακρόπολης από ΒΔ. Διακρίνεται η Ντάπια του Νερού ή του Δυσσέα κάτω από την Πινακοθήκη των Προπυλαίων και δίπλα στο μνησίκλειο ανάλημμα. Φωτ. Αγνώστου, ca. 1876, Φωτ. Αρχείο ΕΙΜ

Η ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ '21

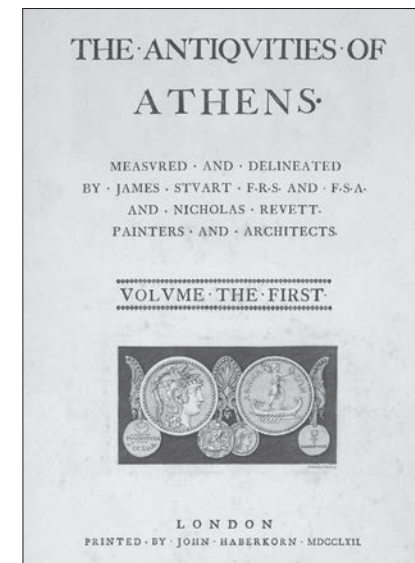
της Φιλομούσου Εταιρείας, που από το 1813 αρχίζει να δραστηριοποιείται στην πόλη.

Ίδρυμένη από πλούχιοντες Αθηναίους, η Φιλόμουσος Εταιρεία θέτει από την αρχή υψηλούς στόχους και επιδιώξεις: *την καλλιέργειαν καὶ φωτοτισμὸν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος τῶν νέων διὰ τῆς σπουδῆς τῶν Ἐπιστημῶν, τὴν ἔκδοσιν χρησίμων βιβλίων, τὴν βοήθειαν ἐνδεῶν μαθητῶν, τὰς ἀνακαλύψεις ἀρχαιοτήτων, τὴν συλλογὴν ἐπὶ λίθου Ἐπιγραφῶν, Ἀγαλμάτων τε καὶ Σκευῶν καὶ ὅ,τι ἄλλο τῶν προσοχῆς ἀξίων. Τα συλλεχθέντα ἀρχαιολογικὰ πράγματα ἀποθηκεύονται εἰς τινὰ τόπον ἐπὶ τούτῳ διορισμένον ὀνομαζόμενον Μουσεῖον πρὸς θέαν τῶν περὶ ταῦτα ἐραστῶν.* Στους στόχους της επίσης περιλαμβάνονται και οι ξεναγήσεις των ξένων επισκεπτῶν στα μνημεία της Αθήνας, ο έλεγχος και η ανακοπή της αρχαιοθηρικής τους δραστηριότητας, η επιμέλεια των μνημείων. Φιλόδοξες κινήσεις για επέκταση της Εταιρείας σε ολόκληρη την Ευρώπη, αρχίζοντας με την Ίδρυση παραρτήματος στη Βιέννη, το 1814, γρήγορα ανακόπτονται από την πολιτική της Παλινόρθωσης. Στην Αθήνα όμως η δραστηριότητά της αναπτύσσεται απρόσκοπτα: φροντίζει για τη λειτουργία των σχολείων της Αθήνας, και ιδιαίτερα της περίφημης Σχολῆς του Ντέκα, που είχε περιέλθει σε δεινή οικονομική κατάσταση μετά την εξάνεση του σχετικού κληροδοτήματος κατά την κατάλυση της Βενετικής Δημοκρατίας, το 1797· επίσης για ίδρυση Βιβλιοθήκης, που ταυτόχρονα θα παίζει και τον ρόλο μουσείου για την περισυλλογή αρχαίων, την παροχή υποτροφιών για

την αποστολή νέων για ανώτερες σπουδές στην Ευρώπη. Ανάμεσά τους ο Γ. Ψύλλας, ο μετέπειτα εκδότης της *Εφημερίδος των Αθηνῶν*, της πρώτης που εκδίδεται στην πόλη στη διάρκεια του Αγώνα, αλλά και ο σπουδαίος Κ. Πιττάκης, ο πρώτος Έλληνας Έφορος Αρχαιοτήτων του νεοιδρυθέντος ελληνικού βασιλείου (Κόκκου 1977, 32-34). Τέλος, προβαίνει και στην πρώτη επιμέλεια μνημείου, στερεώνοντας με *σιδηροὺν κρῖκον* σπόνδυλο του βορειοδυτικού κίονα του «Θησείου», που διαμπερώς ρηγματώνεται, τον Μάιο του 1821, μετά από πτώση κεραυνού. Όλα αυτά απότομα διακόπτονται –προσωρινά όμως, όπως θα αποδειχθεί– με το ξέσπασμα της Επανάστασης.

Στη δίνη του πολέμου

Σαν έτοιμοι από καιρό, οι χωρικοί της Αττικής και οι Αθηναίοι ενώνονται αμέσως με τους υπόλοιπους εξεγερμένους Έλληνες (εικ. 20). *Πανταχόθεν ἀντηχοῦσεν ὁ πατριωτισμός, ὁ ζῆλος, ἡ ἄμιλλα τοῦ καλοῦ μετὴν γενικὴν φωνὴν, «ἢ ζωὴ ἐλευθέρᾳ, ἢ θάνατος ἐνδοξός».* Εἰς τοσοῦτον δὲ βαθμὸν ἐνθουσιασμοῦ εἶχον φθάσῃ οἱ Ἕλληνες κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξομοιώσωμεν τὸ πάθος, εἰ μὴ μὲ ἐπιδημικὴν μανίαν θανάτου ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, διαδοθεῖσαν καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα· διότι ἔβλεπεσ ὄλους μικροὺς μεγάλους μαινόμενους διὰ τὸν ὑπὲρ τῆς Πατρίδος θάνατον γράφει ο ιστορικός της Αθήνας Δ. Σουρμελής, αυτόπτης μάρτυς και δραστήριος μέτοχος των επαναστατικών γεγονότων (Σουρμελή 1853, 13). Τα γεγονότα που ακολουθούν τα επόμενα έξι χρόνια είναι πολύ γνωστά, ώστε να τύχουν διεξοδικής εξιστόρησης, απλώς υπενθυμίζονται:

Εικ. 18, 19. *The Antiquities of Athens* των J. Stuart και N. Revett και το *Les Ruines des plus beaux monuments de la Grèce* του J.D. le Roy στρέφουν το ενδιαφέρον της Ευρώπης προς τις ελληνικές αρχαιοτήτες

Η ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ '21

Τον Απρίλιο του 1821 εισβάλουν οι επαναστατημένοι χωρικοί της Αττικής στην Αθήνα, καταλαμβάνουν την πόλη και λεηλατούν τις κατοικίες των Τούρκων, οι οποίοι καταφεύγουν στο φρούριο της Ακρόπολης. Τον Ιούλιο καταφθάνει στην Αθήνα προς βοήθεια των αποκλεισμένων Τούρκων ο στρατιωτικός διοικητής της Καρύστου Ομέρ Βρυώνης επικεφαλής στρατού Αρναουτών (Αλβανών), ο οποίος καταλαμβάνει την πόλη επιφέροντας επίσης καταστροφές. Οι Αθηναίοι καταφεύγουν στη Σαλαμίνα και την Αίγινα. Ο Ομέρ Βρυώνης φεύγει από την Αθήνα τον Οκτώβριο αφήνοντας μια ολιγάριθμη φρουρά για την προστασία των Οθωμανών. Αμέσως επανακάμπουν οι Έλληνες, νικούν κατά κράτος τους Τούρκους στο Χαλάνδρι, μπαίνουν εκ νέου στην Αθήνα και στις 3 Νοεμβρίου 1821 αρχίζουν να πολιορκούν το κάστρο της Ακρόπολης. Η πολιορκία θα διαρκέσει επτά μήνες έως τις 10 Ιουνίου 1822, οπότε οι έγκλειστοι Οθωμανοί, εξαντλημένοι από την πείνα και τη δίψα, παραδίδονται με συνθηκολόγηση. Ακολουθούν τέσσερα χρόνια ελεύθερης διαβίωσης των Αθηναίων, υπό τη διακυβέρνηση της δημογεροντίας και τη στρατιωτική προστασία των φρουράρχων του κάστρου, του Οδυσσέα Ανδρίτζου αρχικά (1822-24) και στη συνέχεια του Ιωάννη Γκούρα, και των σωμάτων των ατάκτων που αυτοί διοικούν. Στη διάρκεια αυτών των χρόνων, από τον Απρίλιο έως τον Αύγουστο του 1824, θα γίνει μια σοβαρή προσπάθεια ανακατάληψης της πόλης από τους Οθωμανούς, με εκστρατεία του πασά του Ευρίπου Ομέρ στην Αττική, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Από ελληνικής πλευράς οι Αθηναίοι θα ζήσουν τον αντίκτυπο του β' εμφυλίου πολέμου με την εμπλο-

Εικ. 20. Έλληνας καπετάνιος πολεμώντας με τα παλληκάρια του, Κ. Krazeisen, 1831, Συλλογές EIM

κή των Ανδρίτζου και Γκούρα σε αυτόν, η οποία θα λήξει με τη βίαιη θανάτωση, τον Ιούνιο του 1825, του πρώτου στον Κουλέ της Ακρόπολης. Μετά την πτώση του Μεσολογγίου, τον Απρίλιο του 1826, ο Κιουταχής εκστρατεύει εναντίον της Αττικής και της Αθήνας: τον Ιούνιο υποτάσσει τα χωριά της Αττικής, στις 3 Ιουλίου στρατοπεδεύει έξω από το τείχος της Αθήνας και αρχίζει τον αποκλεισμό της, στις 2 Αυγούστου μπαίνει στην πόλη. Θα ακολουθήσει μια δεκάμηνη, με αυξανόμενη προοδευτικά πίεση, πολιορκία του κάστρου της Ακρόπολης έως τις 24 Μαΐου 1827, οπότε οι πολιορκημένοι μαχητές –Αθηναίοι, Στερεοελλαδίτες, Επτανησιώτες και πολλοί ξένοι φιλέλληνες– νικημένοι από την πείνα, τη δίψα, την έλλειψη πολεμοφοδίων, και με τη μεσολάβηση εκπροσώπων των προστάτιδων δυνάμεων, συνθηκολογούν και παραδίδονται.

Οι περιπέτειες της Αθήνας και της Ακρόπολης κατά την Επανάσταση του '21, και ειδικότερα κατά τα έτη 1826-27, είναι μια ιστορία θάρρους, αυτοθυσίας, ατομικών και συλλογικών ανδραγαθιών και, κυρίως, αντοχής. Κατά τη δεύτερη πολιορκία το κάστρο της Ακρόπολης εγκλείεται σε έναν κλοιό φωτιάς, που γίνεται ολοένα και πιο ασφυκτικός, κανονιοβολείται και σφυροκοπείται αδιάκοπα, μέρα και νύκτα, από τις ολόγυρα θέσεις: Πνύκα, λόφο Μουσών (Φιλοπάππου), Κολώνες (ναός Ολυμπίου Διός), Λόφο του Αρδηττού, Θησειό, λόφο Νυμφών (Αγία Μαρίνα). Παράλληλα πραγματοποιούνται, και από τις δύο πλευρές, αιφνιδιαστικές, επιμέρους, επιθέσεις και αντεπιθέσεις με εκρήξεις γομωμένων υπονόμων (λαγουμιών) και ανθυπονόμων, που στοχεύουν

Η ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ '21

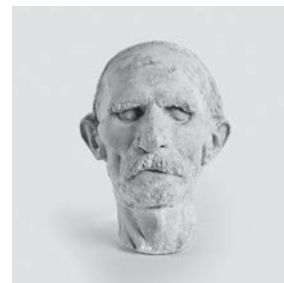
συνήθως δύο περιοχές, την περιοχή του Σερπεντζέ, θεωρούμενη ως η πλέον ευάλωτη για εισβολή στο φρούριο και την περιοχή του Λιονταριού, δίπλα στη Ντάπια του Νερού. Τα επεισόδια αυτά δίνουν την ευκαιρία στους μαχητές να ξεδιπλώσουν τις ικανότητες και την προσωπική τους ανδρεία. Όλοι οι σύγχρονοι αφηγητές των γεγονότων εξαίρουν το θάρρος, τη μαχητικότητα, τον πατριωτισμό και, κυρίως, τη δεινότητα του Κώστα Χορμοβίτη ή Αργυροκαστρίτη, γνωστού ως Λαγουμτζή, στο να «δένει» τα λαγούμια (εικ. 21) επίσης την ανδραγαθία του Μακρυγιάννη (εικ. 22) στο τείχος του Σερπεντζέ, στις 7 Οκτωβρίου 1826, το θάρρος και την αυτοθυσία των Ν. Κριεζώτη και Φαβιέρου (C.N. Fabvier (εικ. 23, 24), που, επικεφαλής σωμάτων ατάκτων και τακτικών αντίστοιχα, διασπούν τον κλοιό των πολιορκητών στις 11 Οκτωβρίου και στις 30 Νοεμβρίου 1826 (εικ. 25) για να μεταφέρουν πολεμοφόδια και φάρμακα στο εσωτερικό του κάστρου (Ημερολόγιον Ν. Καρώρη).

Η πολιορκία του κάστρου της Ακρόπολης εξελίσσεται, από τον Ιανουάριο του 1827, σε διεκυστίδα αντοχής. Όπως δείχνουν πρόσφατες δημοσιεύσεις οθωμανικών πηγών (Sükrü İhsak 2019, 254-257), πολιορκητές και πολιορκούμενοι αντιμετώπιζαν τα ίδια ακριβώς προβλήματα: έλλειψη χρημάτων, έλλειψη πολεμοφοδίων, έλλειψη τροφών, κυρίως τάσεις λιποταξίας και εγκατάλειψης από πλευράς των έμμισθων αρβανιτών μαχητών, που και οι δύο πλευρές χρησιμοποιούσαν, λόγω της μη καταβολής των «δεδουλευμένων» και της χρονικής παράτασης της πολιορκίας. Και οι δύο πλευρές είχαν επίγνωση της σημασίας της Ακρόπολης ως του τελευταίου εξεγερμένου κάστρου, που επιδίωκαν να υποταχθεί ή να παραμείνει ελεύθερο αντίστοιχα. Τέλος, και οι δύο πλευρές γνώριζαν την ανάμειξη του ξένου παράγοντα στην υπόθεση της ελληνικής επανάστασης και πρόσβλεπαν σε αυτόν από διαφορετική σκοπιά η καθεμία: οι μεν Οθωμανοί βιάζονταν να κλείσουν την υπόθεση, οι δε Έλληνες να την κρατήσουν ανοικτή, πριν την κυοφορούμενη λύση. Τελικά υπερίσχυσαν, στην προκείμενη περίπτωση, οι Οθωμανοί. Μια πύρρειος βέβαια νίκη, αφού, στις 6 Ιουλίου 1827, ενάμισυ μόλις μήνα μετά την παράδοση της Ακρόπολης, συνομολογείται στο Λονδίνο η ομόθυμη συνθήκη, που επιβάλλει την ανακωχή μεταξύ των δύο πλευρών, δρομολογώντας τη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους.

Δύο παράμετροι, ωστόσο, της περιπέτειας της Αθήνας και της Ακρόπολης κατά την Επανάσταση του 1821 είναι άξιες ιδιαίτερης μνημόνευσης: οι ανησυχίες για την τύχη των μνημείων της Ακρόπολης και οι προτρο-

πολεμοφοδίων, έλλειψη τροφών, κυρίως τάσεις λιποταξίας και εγκατάλειψης από πλευράς των έμμισθων αρβανιτών μαχητών, που και οι δύο πλευρές χρησιμοποιούσαν, λόγω της μη καταβολής των «δεδουλευμένων» και της χρονικής παράτασης της πολιορκίας. Και οι δύο πλευρές είχαν επίγνωση της σημασίας της Ακρόπολης ως του τελευταίου εξεγερμένου κάστρου, που επιδίωκαν να υποταχθεί ή να παραμείνει ελεύθερο αντίστοιχα. Τέλος, και οι δύο πλευρές γνώριζαν την ανάμειξη του ξένου παράγοντα στην υπόθεση της ελληνικής επανάστασης και πρόσβλεπαν σε αυτόν από διαφορετική σκοπιά η καθεμία: οι μεν Οθωμανοί βιάζονταν να κλείσουν την υπόθεση, οι δε Έλληνες να την κρατήσουν ανοικτή, πριν την κυοφορούμενη λύση. Τελικά υπερίσχυσαν, στην προκείμενη περίπτωση, οι Οθωμανοί. Μια πύρρειος βέβαια νίκη, αφού, στις 6 Ιουλίου 1827, ενάμισυ μόλις μήνα μετά την παράδοση της Ακρόπολης, συνομολογείται στο Λονδίνο η ομόθυμη συνθήκη, που επιβάλλει την ανακωχή μεταξύ των δύο πλευρών, δρομολογώντας τη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους.

Εικόνα 21: Μαρμάρινο bust του Κώστα Χορμοβίτη. Εικόνα 22: Σκίτσο του Μακρυγιάννη. Εικόνα 23: Σκίτσο του Ν. Κριεζώτη. Εικόνα 24: Σκίτσο του Φαβιέρου. Εικόνα 25: Χάρτης του κάστρου της Ακρόπολης με το χαρακόμα του Κιουταχί.

Εικ. 21, 22, 23, 24. Οι ήρωες της πολιορκίας της Ακρόπολης του 1826-27: Κώστας Χορμοβίτης, γνωστός ως Λαγουμτζής, Μακρυγιάννης (πάνω), Ν. Κριεζώτης, Φαβιέρου (κάτω). Συλλογές EIM

Εικ. 25. Το χαρακόμα του Κιουταχί, από τους πρόποδες του λόφου του Μουσείου έως το τείχος του Χασεκί (προμαχώνα Αγίας Παρασκευής). Τοπογραφική αποτύπωση Στ. Κλεάνθη-Ed. Schaubert, Κορρές 2010

Η ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ '21

πές για τη διαφύλαξή τους κατά τον πόλεμο, που εκφράζονται από όλες τις πλευρές και σε όλα τα επίπεδα και η αξιόλογη πολιτιστική δράση, που αναπτύσσεται στην πόλη στα χρόνια της ελεύθερης διακυβέρνησής της (1824-26).

Η ανησυχία για την τύχη των μνημείων της Ακρόπολης εκδηλώνεται ήδη στην αρχή της Επανάστασης από τα πλέον επίσημα χείλη. Μετά από διαμεσολάβηση του Βρετανού πρέσβη στην Υψηλή Πύλη εκδίδεται, στις 22 Αυγούστου 1822, σουλτανικό φερμάνι, με το οποίο εντέλλονται τόσο ο πασάς του Μοριά Köse Mehmed όσο και ο Ομέρ Βρυώνης να σεβαστούν τα μνημεία στις επιθέσεις τους για την καταστολή της εξέγερσης στην Αθήνα (Sükrü Ihcak 2019, 245-246). Αλλά και η ελληνική Προσωρινή Διοίκηση, κατά μαρτυρία του Γάλλου φιλέλληνα Ο. Voutier, αρχηγού του πυροβολικού στην πρώτη πολιορκία της Ακρόπολης, μαζί με ολμοβόλα από την Κόρινθο στέλνει και μήνυμα: *Η υποταγή των Αθηνών διασφαλίζει τη δόξα σας... Αλλά μην ξεχνάτε ότι στο φρούριο είναι κλεισμένα αυτά τα πολύτιμα λείψανα της αρχαιότητας, κατάλοιπα που ο καταστροφικός χρόνος δεν μπόρεσε να αφανίσει. Συνιστούμε στην αγάπη σας για τα ωραία τα αριστουργήματα των προγόνων μας. Είθε η αιγίδα της Αθηνάς να σώσει τον ναό. Ο ίδιος ο Voutier ομοίως δυσκολευόταν, όπως ομολογεί, να χρησιμοποιήσει αυτό το ακραίο μέσο. Αισθανόμουν την καρδιά μου να σφίγγεται από τα δεινά που θα επέφερε στον άμαχο πληθυσμό ενός λαού, εναντίον του οποίου δεν μπορούσα να έχω το ίδιο μίσος με τους Έλληνες. Φοβόμουν, επίσης, μήπως καταστραφούν τα αρχαία μνημεία: αλλά ο διαταγμός μου νικήθηκε. «Σάμπως εμείς δεν έχουμε γυναίκες, παιδιά, πατέρες;» μου έλεγαν οι Αθηναίοι «Λιώνουν στην εξορία και στην μίζερια, ενώ ο θάνατος παραφυλά σε κάθε γωνιά!... Όσο για τα μνημεία των προγόνων μας, αν χρειαστεί, ας θυσιάσουμε αυτά τα λείψανα, για να αποκτήσουμε την ελευθερία που θα αναστήσει τον Μεταγένη μας και τον Καλλικράτη μας». Έβλεπα, εξάλλου, κάθε μέρα τους Τούρκους να χτυπούν τα μάρμαρα του σηκού του Παρθενώνα, για να πάρουν το μολύβι που τα έδενε και να φτιάξουν σφαίρες (Voutier 2019, 136). Έτσι η πυροβολαρχία εγκαθίσταται στην Πνύκα.*

Οι πιέσεις εντείνονται ακόμη περισσότερο κατά τη δεύτερη πολιορκία της Ακρόπολης, όταν γίνεται γνωστό ότι ο Κιουταχής επιθυμεί να καταστρέψει τα μνημεία του κάστρου, που θυμίζουν τις παλαιές δόξες των Ελλήνων και συμβάλλουν καθοριστικά στην εξέγερση των Ρωμιών. Πρώτος ο Βρετανός πρέσβης σπεύδει σε σχετικό διάβημα, τον Ιούνιο του 1826, απευθείας στον ίδιο τον πασά αποστελλοντάς του μάλιστα και αντίγραφο του σουλτανικού φερμανιού του 1822. Θα ακολουθήσει, τον Αύγουστο, και ο Γάλλος ομόλογός του. Και τους δύο ο πασάς της Ρούμελης καθουσιάζει, διαβεβαιώνοντάς τους ότι έχει δώσει εντολή να μην καταστραφούν τα μνημεία για χάρη της φιλίας του προς αυτούς (Sükrü Ihcak 2019, 253-254). Αργότερα, όσο η πολιορκία επιμηκύνεται, αρχίζουν πιέσεις και προς τους Έλληνες, τόσο από εκπροσώπους των ξένων Δυνάμενων, όσο και από τους ξένους φιλέλληνες, που με ζέση μετέχουν στον Αγώνα. Ιδιαίτερα πιεστικός είναι ο αποκλεισμένος μέσα στο κάστρο Φαβιέρος (εικ. 24), ο οποίος επανειλημμένα και σταθερά προσπαθεί να μεταπεισει τους υπόλοιπους μαχητές να συνθηκολογήσουν. Αυτοί, για να μην υπολειφθούν των Μεσολογγιτών, έχουν αποφασίσει να προβούν σε ολοκαύτωμα και μάλιστα έχουν ήδη αρχίσει να σκάβουν υπονόμους μέσα στο φρούριο: *...και ἄς συναπολεσθῶσι μεθ' ἡμῶν καὶ αὐτὰ τὰ πολῦτιμα τῆς ἀρχαιότητος ἔργα. ...αὐτὰ ἂν καὶ ἄψυχα, ἀφίνουσιν ὁμως φωνὴν καὶ μᾶς καταρῶνται, ἂν τὰ ἐγκαταλείψωμεν καὶ αὐθις εἰς τὴν διάκρισιν τῶν βαρβάρων ἐχθρῶν* (Σουρμελή 1853, 231). Στις 30 Απριλίου του 1827 ο αρχιστράτηγος των ελληνικών δυνάμεων Γσώρτς (R. Church) δίνει εντολή στους πολιορκημένους να συνθηκολογήσουν και να παραδοθούν υπογραμμίζοντας την ανάγκη να διασωθούν τα αρχαία μνημεία της Ακρόπολης. Όπως με πίκρα σημειώνει ο Σουρμελής, *ἀλλὰ μέσα ἄλλα ὑπέρμετρα τῆς προθυμίας καὶ προαιρέσεως ἡμῶν κατορθοῦσι τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου, καὶ ἡμεῖς μαιωθέντες εἰς τοὺς σκοπούς ἡμῶν, χάνομεν τὴν δόξαν, διὰ τὸ μὴ χαθῶσιν αἱ ἀρχαιότητες.*

Τελικά η συνθηκολόγηση επιτυγχάνεται, με διαμεσολάβηση του αυστριακού προξένου και ιδίως του Γάλλου αντιναυάρχου Δεριγνύ (H.de Rigny) και με την

Η ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ '21

καθοριστική συμβολή του Φαβιέρου: *τοῦτον τὸν Ἄνδρα ἄς ἐγγνωμονοῦν ὅλοι οἱ περιηγηταὶ τῶν Ἀθηνῶν, ὅσοι λαμβάνουσι τέρψιν καὶ εὐχαρίστησιν εἰς θεωρίαν τῶν ἀρχαίων τῆς Ἀκροπόλεως, γράφει αργότερα ἕνας μετανιωμένος Σουρμελής: αἱ ἐνταῦθα ὠραῖαι ἀρχαιότητες ἐξ ἀποφάσεων ἤθελον καταστραφῆ, διὰ τῶν ἀποκλεισμένων ἤθελον ἀπολεσθῆ εἰς τὴν ἐξοδὸν των...* (ό.π., 244).

Στη δίνη του πολέμου τα πάντα ακυρώνονται. Παρά τις προτροπές και υποσχέσεις, τα μνημεία της Ακρόπολης υπέστησαν τεράστια καταστροφή. Κατά την πρώτη πολιορκία, του 1821-22, οι πολιορκημένοι Τούρκοι αποσυναρμολογούν το μεγαλύτερο μέρος των πλάγιων τοίχων του σηκού του Παρθενώνα και ένα μεγάλο μέρος των πλάγιων τοίχων του Ερεχθείου για να αφαιρέσουν το μολύβι, που περιέβαλε τους αρχαίους συνδέσμους, το οποίο χρησιμοποιούσαν στην κατασκευή σφαιρών (Blaquiere 1825, 157). Έχει υπολογιστεί (Korres 1994, 156) ότι μόνον από τους τοίχους του Παρθενώνα, που τότε σώζονταν σε ύψος 11μ., αποξηλώθηκαν περί τους 520 αρχαίους λίθους, οι οποίοι στη συνέχεια τεμαχίστηκαν. Στη διάρκεια της δεύτερης πολιορκίας, του 1826-1827, από τους βομβαρδισμούς καταρρέουν δύο ημικίονες του δυτικού τοίχου του Ερεχθείου καθώς και η οροφή της βόρειας πρό-

στασής του (Ημερολόγιον Ν. Καρώρη, εγγραφές της 10.12.1826 και 12.1.1827), ενώ σπόνδυλοι του Παρθενώνος, τους οποίους «κουφώνουν» και γεμίζουν με μπαρούτι, μετατρέπονται σε αυτοσχέδιες βόμβες, που

οι πολιορκημένοι ρίχνουν από τα τείχη του φρουρίου στα σπίτσια της πόλης από κάτω (ό.π. εγγραφές της 19.12.1826 και 31.1.1827). Επίσης καταστρέφεται, από τον βομβαρδισμό, το χορηγικό μνημείο του Θρασύλλου στη νότια κλιτύ του λόφου (εικ. 26, 27). Τέλος, πάνω στις επιφάνειες του Παρθενώνα και των Προπυλαίων, αλλά και του γειτονικού μνημείου του Φιλοπάππου, οι κανονιομπάλες και οι σφαίρες, που καταγιγιστικά πέφτουν και στις δύο πολιορκίες, αφήνουν για πάντα ανεξίτηλα το αποτύπωμά τους (εικ. 28).

Στο ενδιάμεσο των εκστρατειών και πολιορκιών η Φιλόμουςος Εταιρεία και η Δημογεροντία της Αθήνας βρίσκουν την ευκαιρία να φροντίσουν τα μνημεία της πόλης και ν' αναπτύξουν μια αξιοθαύμαστη εκπαιδευτική δραστηριότητα. Η πυρπόληση της Μονής των Καπουτσινών κατά την εισβολή του Ομέρ Βρυώνη στην Αθήνα, το 1821, προξενεί σοβαρές βλάβες στο μνημείο του Λυσικράτους: θερμική θραύση και πτώση κομματιών από το επιστύλιο, την ανάγλυφη ζωφόρο, τον κυλινδρικό κορμό (εικ. 29). Ο πρόξενος της Αυστρίας

Εικ. 26, 27. Το χορηγικό μνημείο του Θρασύλλου πριν και μετά την καταστροφή του 1827. Πάνω: σε σχέδιο των J. Stuart και N. Revett, 1751-1753, κάτω σε φωτ. του Ι. Κοττογιαννάκη, 1884. Φωτ. Αρχείο ΕΙΜ

Η ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ '21

Εικ. 28. Άποψη του Παρθενόνα από Δ. Στη δυτική όψη και στους κίονες του οποίων διακρίνονται τα ίχνη από τους κανονισμούς των πολιορκιών της Ακρόπολης. Φωτ. Π. Μωραΐτης, 1865, Φωτ. Αρχείο ΕΙΜ

Γκρόπιος –από τα πλέον δραστήρια μέλη της Εταιρείας–μαζί με τον ομόλογό του της Γαλλίας σπεύδουν να το στερεώσουν συμπληρώνοντας με λίθους και μέλη εκ περιουλλογής από άλλα μνημεία τα ελλείποντα τμήματα, ενώ απομακρύνουν, για την ασφάλεια του μνημείου, όσα ερείπια της μονής το ακουμπούν (Blaquiere 1825, 154-155). Τον Νοέμβριο του 1824 η Προσωρινή Διοίκηση εγκρίνει με διάταγμα το φιλόδοξο πρόγραμμα της Φιλομούσου Εταιρείας, που περιλαμβάνει την παραχώρηση του τζαμιού του Σταροπάζαρου (Φετιχιέ) για την εγκατάσταση Σχολείου Αλληλοδιδασκτικής, του τζαμιού της Κολώνας για την εγκατάσταση δημόσιας βιβλιοθήκης, του τζαμιού του Ροδακιού για Σχολείο Επιστημών και του κήπου του για βοτανικό κήπο, του ναού της Πολιάδος Αθηνάς (Ερέχθειο) για Μουσείο των Αρχαιοτήτων (Σουρμελή 1853, 93). Με βάση αυτά, η Εταιρεία απευθύνεται στον Φρούραρχο της Ακρόπολης Γκούρα ζητώντας την άμεση απομάκρυνση της μπαρουταποθήκης από το Ερέχθειο, η οποία επαπειλεί μονίμως το μνημείο, προκειμένου να αρχίσει εκεί η περιουλλογή και φύλαξη των διάσπαρτων αρχαίων (Αθηναϊκόν Αρχείον, 324). Τον Ιανουάριο του 1826 οι έφοροι της Φιλομούσου Εταιρείας απευθύνονται στο Εκτελεστικόν Σώμα της Προσωρινής Διοίκησης δηλώνοντας την πρόθεσή τους να επιμεληθούν και να συνδράμουν στη συντήρηση των αρχαίων λειψάνων των ωραίων τεχνών.

Εικ. 29. Το χορηγικό μνημείο του Λυσικράτους με τα ερείπια της Μονής των Καπουτσίνων γύρω του μετά την καταστροφή του 1821, Άλμπουμ Ρεϋτιέρ, 1833-1836

Συγκεκριμένα μάλιστα, ενόψει της προγραμματιζόμενης πώλησης εθνικών γαιών στην Αθήνα, ζητούν τη σύσταση επιτροπής απαρτιζόμενης από τοπικές αρχές, τον Φαβιέρο, τους εφόρους και τον γραμματέα της Φιλομούσου Εταιρείας, η οποία θα συνεργαστεί με την Επιτροπή Εκποιήσεως για τον έλεγχο των προς Εκποίηση κτηρίων, έτσι ώστε να εξαιρεθούν και στερεωθούν τα αξιόλογα και άκομη να ρίψη κάτω, αν είναι ανάγκη, και καμμίαν νεωτέραν σαθράν οικόδομήν, ήτις ήθελεν εύρεθῆ νὰ γεινιάξη πάρα πολὺ τὸ ἀρχαῖον κτίριον, καὶ νὰ ἐπαπειλῆ τὸν κίνδυνον φθορᾶς ἀπὸ περιστατικόν πυρὸς (Σουρμελή 1853, 132). Κατά παράτρηση της Φιλομούσου Εταιρείας η Προσωρινή Διοίκηση εκδίδει, τον Φεβρουάριο του 1826, διάταγμα στο οποίο κηρύσσει όλες τις αρχαιότητες εθνικές, που πρέπει να προστατευθούν. Αποφασίζεται επίσης, πάλι μετά από αναφορές της Φιλομούσου Εταιρείας, η κατεδάφιση τεσσάρων καταστημάτων στη Βιβλιοθήκη του Αδριανού, που απέκρυβαν αρχαιότητες, οι οποίες λόγω αυτής της χρήσης μπορούσαν να καταστραφούν.

Την ίδια χρονιά συντάσσεται από τον Γάλλο αξιωματικό J.F. Bessan, κατ' εντολή του Γκούρα, που είναι και έφορος της Φιλομούσου Εταιρείας, χάρτης της Αθήνας, σε κλίμακα 1:4900, στον οποίο μαζί με τα νέα κτίσματα σημειώνονται και τα σωζόμενα αρχαία μνημεία της πόλης (εικ. 2).

Η ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ '21

Μοναδικό επίτευγμα αυτών των χρόνων είναι η ίδρυση και λειτουργία σχολείων στην Αθήνα, πάντα με την ευθύνη και φροντίδα της Φιλομούσου Εταιρείας και της Κοινότητας. Στις 29 Φεβρουαρίου 1824 η Κοινότητα διακηρύσσει τη *σύσταση*, με χρήματα που συνεισφέρουν εκτάκτως οι μονές Πεντέλης, Πετράκη, Βρανά και Καισαριανής, *Δημοσίον Σχολείον* (γυμνασίον), *εἰς τὸ ὁποῖον νὰ διδάσκονται πρὸς τὸ παρὸν ἡ Ἑλληνικὴ καὶ Ἰταλικὴ διάλεκτος. Διδάσκαλοι δὲ ἐκλέχθησαν οἱ ἐλλογιμώτατοι Κύριοι Ἰω. Εἰρηναῖος καὶ Διονύσιος Σουρμελῆς, οἵτινες κάμνουσιν ἀρχὴν τῶν μαθημάτων τὴν ἐρχομένην δευτέραν εἰς τὸ Σχολεῖον τοῦ ἀειμνήστου Ντέκα* (Σουρμελή 1853, 91-92). Προτρέπει δε τους Αθηναίους να στείλουν τα παιδιά τους. Μετά ἑξι μήνες στους δύο δασκάλους προστίθεται και ο φιλόλογος Γ. Γεννάδιος αναλαμβάνοντας ως αρχιδιδάσκαλος στο Ελληνικό σχολείο, όπως ονομάζεται το τετρατάξιο γυμνάσιο, και ως ἐπόπτης των αλληλοδιδασκτικῶν σχολείων (Αθηναϊκόν Αρχείον, 408-410). Από τον Απρίλιο του 1824 λειτουργεί Σχολείο Αλληλοδιδασκτικής για κορίτσια στον Παρθενώνα. Στον απολογισμό της ενός έτους λειτουργίας του προς τους εφόρους της Εταιρείας (Σουρμελή 1853, 132-137) ο διευθυντής του σχολείου Ν. Νικητόπουλος αναφέρει, ότι στο σχολείο διδάσκονται, για τη συμπλήρωση του αριθμού των μαθητῶν, και μικρά αγόρια. Τα μεγαλύτερα σπουδάζουν στο άλλο αλληλοδιδασκτικό σχολείο, των αρρένων Στο σχολείο του Παρθενώνα ήδη διδάσκονται 52 *παρθένοι* και άλλα τόσα μικρά παιδιά. Το

Εικ. 31. Η ερειπωμένη γειτονιά της Γοργοεπηκόου, Άλμπουμ Ρεϋτιέρ, 1833-1836

Εικ. 30. Επιστροφή των Αθηναίων στην ερειπωμένη πόλη τους, P.von Hess, 1833, Συλλογές ΕΙΜ

άλλο σχολείο, των αρρένων, έχει πάνω από 300 μαθητές. Τα μαθήματα συνίστανται σε καλλιγραφία, ανάγνωση, γραμματική, Αγία Γραφή, γεωμετρία και αριθμητική. Η λειτουργία των σχολείων διακόπτεται γρήγορα με την επέλαση του Κιουταχή. *Ὁ ζῆλος ὁμως τῶν Αθηναίων περὶ τὴν παιδείαν ἦταν μέγας καὶ πολλός, ὅπως σημειώνει και ο Σουρμελής, καθ' ὅτι εἰς καμμίαν ἄλλην Πόλιν τῆς Ἐλευθέρας Ἑλλάδος δυνάμενη νὰ ἔχη Σχολεῖα, δὲν ἔβλεπε Σχολεῖον* (Σουρμελή 1853, 137).

Από τους Τούρκους στους Έλληνες

Το φρούριο της Ακρόπολης παρέμεινε υπό οθωμανική διοίκηση ακόμη και μετά τη σύναψη του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου, τον Φεβρουάριο 1830. Οι Αθηναίοι πάντως, που πλέον έχουν σχεδόν όλοι επιστρέ-

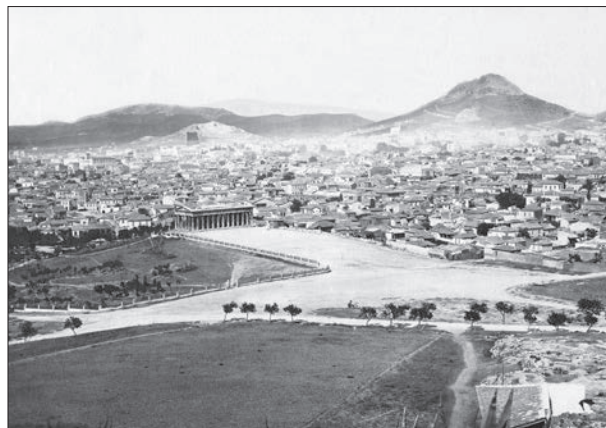
Εικ. 32. Το τζαμί του Σταροπάζαρου (Φετιχιέ), Άλμπουμ Ρεϋτιέρ, 1833-1836

Η ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ '21

ψει από την Αίγινα και τη Σαλαμίνα, ζούσαν ελεύθεροι, *ἀδιαφοροῦντες ἂν ὁ βράχος τῆς Ἀκροπόλεως ἔμεινεν εἰσέτι εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων ἢ δὲ Δημογεροντία διοίκει τὰ κατ' αὐτὴν ὡς νὰ ἦτον κράτος ἐλεύθερον, ἀψηφοῦσα τὴν ἀδύνατον τουρκικὴν ἐξουσίαν* (δ.π. 1853, 287). Οι Αθηναίοι όταν γυρίζουν βρίσκουν μια πόλη αφανισμένη από τον πόλεμο. Όλα σχεδόν τα σπίτια –ιδιαίτερα εκείνα των συνοικιών τις υπώρειες της Ακρόπολης– είχαν καταστραφεί (εικ. 30), μόνο καμιά εικοσιπενταριά είχαν γλυτώσει. Το ίδιο και οι εκκλησίες: από αυτές μόνον 28 με 30 διατηρούνταν, αλλά χρειάζονταν επιδιόρθωση (εικ. 31). Ομοίως και τα οθωμανικά κτίσματα: μόνο δύο τζαμιά είχαν σωθεί (χωρίς όμως τους μιναρέδες), το ιεροδιδασκαλείο και δύο λουτρά (εικ. 32). Ο ελαιώνας είχε καεί, οι κήποι, οι αμπελώνες, οι αγροί για πάντα εξαφανιστεί. Η πόλη όμως αμέσως ξαναπαίρνει ζωή και ξανασυνδέεται με τα νάματα της γνώσης. Ιδρύονται δύο νέα σχολεία, αρρένων και θηλέων, αυτή τη φορά από φιλανθρωπικές οργανώσεις της Αμερικής, ανοίγει τυπογραφείο και αρχίζουν να τυπώνονται διδακτικά και εκκλησιαστικά βιβλία μεταφρασμένα από τα αγγλικά. Οι ίδιοι οι κάτοικοι αρχίζουν σιγά σιγά να ξανακτίζουν τα σπίτια τους και να καλλιεργούν ξανά τη γη τους.

Στην ερειπωμένη πόλη οι Αθηναίοι υποδέχονται, τον Ιανουάριο του 1831, τον Καποδίστρια και τους εκπροσώπους των προστάτιδων δυνάμεων, που έρχονται

για να διαπραγματευθούν με τους Τούρκους πληρεξούσιους της Υψηλής Πύλης την εκκένωση των φρουρών της Αθήνας και του Ευρίπου, χωρίς όμως αποτέλεσμα (Σουρμελή 1853, 286). Το 1831-32 οι Αθηναίοι υποδέχονται δυο νέους αρχιτέκτονες, τους Σ. Κλεάνθη και Ε. Schaubert, που αποτυπώνουν τοπογραφικά την πόλη μέσα και έξω από το τείχος του Χασεκή.

Εικ. 33. Το Θησείο ως Δημόσιο Κεντρικό Μουσείο του ελληνικού κράτους. Φωτ. F. Bonfils, 1870, Φωτ. Αρχείο EIM

Εικ. 34. Επισκέπτες στον Παρθενώνα το 1835. Martinus Rorbye, Συλλογή Αρχαιοτήτων, Εθνικό Μουσείο Κοπεγχάγης

Η αποτύπωση, σε κλίμακα 1:2000, είναι ένα έργο υψηλότατης ακρίβειας, απαραίτητο για τη σύνταξη πολεοδομικού σχεδίου αλλά και για τη διεξαγωγή της ανασκαφής για την αποκάλυψη των αρχαίων Αθηνών, που οι δύο αρχιτέκτονες οραματίζονται: *έφροντίσαμε νὰ σημειώσωμεν ἀκριβέστατα ὅλα τὰ ἀρχαῖα ερείπια καὶ λείψανα, ἀκόμα καὶ ἀπλὰ θεμέλια, ἐκ τῶν ὁποίων πλεῖστα ὅσα ἀνευρέθησαν κατὰ τὰ τελευταίως διαρρέυσαντα ἔτη, νὰ ἐμφανίσωμεν δὲ σαφέστερα τὰ ὕψη καὶ βάθη, ἀφ' ὅτι ἐγένετο εἰς παλαιότερους χάρτας...* Η τοπογραφική αυτή αποτύπωση θα αποδειχθεί τελικά πολύτιμη για τις πληροφορίες που παρέχει τόσο για την κατάσταση της Αθήνας όσο και για τις υφιστάμενες αρχαιότητες, στον αστικό ιστό

αλλά και στον αδόμητο περίγυρό του, οι οποίες τα επόμενα χρόνια με την ανάπτυξη της πόλης σταδιακά χάνονται (εικ. 25) (Κορρές 2010).

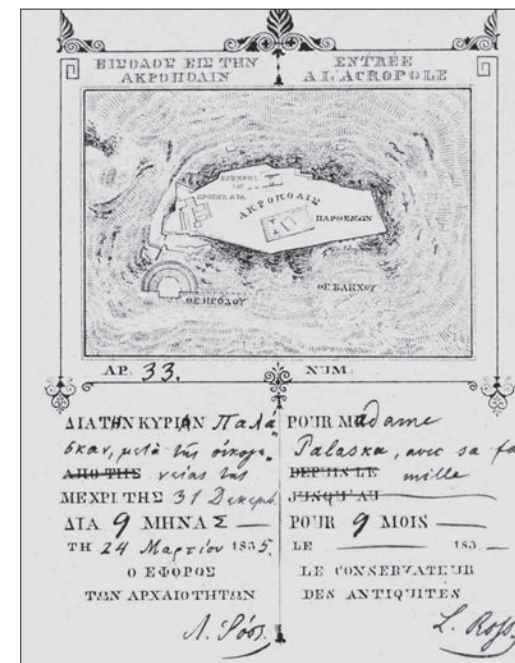
Την ίδια χρονιά (1832) ο Πιττάκης, διορισμένος Επιστάτης των Αρχαιοτήτων από την Προσωρινή Διοίκηση και Δημογέροντας της Αθήνας, αρχίζει συστηματικά να περιέρχεται την πόλη αναζητώντας και

Η ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ '21

περιουλλέγοντας τα διάσπαρτα αρχαία, ιδιαίτερα τις επιγραφές. *Εἰς τὸ ἐρείπιον ὅλης τῆς πόλεως περιερχόμενός τις τότε ἀπὴνται πλεῖστα τεμάχια ἐπιγραφῶν καὶ παντός ἄλλου εἴδους λείψανα τῆς ἀρχαίας γλυπτικῆς καὶ ἀρχιτεκτονικῆς θὰ γράψει ἀργότερα. Οὐδὲ τὴν δύναμιν, οὐδὲ τὰ μέσα εἶχον νὰ σώσω ταῦτα, ἀλλ' οὐδὲ οἱ ἰδιοκτῆται μοὶ ἐσυγχώρουν τοῦτο. Ἐζήτησα ἀπὸ τὴν τότε ἐν Ναυπλίῳ διαμένουσαν Ἀρχὴν νὰ μοὶ δοθῶσιν ἑκατὸν Φοῖνικες (νόμισμα), ὅπως διὰ τούτων μετακομίσω εἰς ἀσφαλέστερα μέρη, ὅ,τι ἦν δυνατόν, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθην ὅθεν ἐνησχολήθην νὰ ἀντιγράψω πᾶν ὅ,τι εὑρίσκον, καὶ νὰ σημειώσω ὅ,τι ἦν ἄξιον σημειώσεως ἐπ' ἐλπίδι νὰ συναθροίσω ταῦτα ἐν ἀρμοδιωτέραις περιστάσεσιν ἔπραττον δὲ ταῦτα αὐθορμήτως χάριν καὶ ἀμισθί, ἀλλ' ὅταν οἱ ἰδιοκτῆται ἐπανακάμψαντες εἰς τὰ ερείπια αὐτῶν ὄρμησαν εἰς τὴν ἐπισκευὴν τούτων, ὅπως ἐκεῖ περιθάλψωσι τὰς οἰκογενεῖας αὐτῶν, τότε ἀπαυτεῖτο Ἡράκλειος δύναμις, ἢ πλοῦτος τοῦ Ἀττικοῦ Ἡρώδου ἵνα ἀναστείλῃ τὴν ὄρμην. Αὐποῦμαι ὅτι δὲν ἠδυνήθην νὰ διατηρήσω, ἵνα δεικνύω, εἰς ἅπαντας ὅλα τὰ τότε φαινόμενα, ὅσα ἐδημοσίευσα, ἀλλ' ἦν τοῦτο ὑπεράνω τῆς δυνάμεώς μου. Τα ευρήματά του θα δημοσιεύσει, μαζί με πολύτιμες λεπτομέρειες για τον τόπο εύρεσής τους, τρία χρόνια αργότερα στο σύγγραμμά του *Ancienne Athènes*, παρέχοντας μοναδικές πληροφορίες στους μελετητές της αρχαίας Αθήνας (Ματθαίου 2010, 53-54).*

Το 1833 το κάστρο της Ακρόπολης αποδίδεται, τελικά, στους Έλληνες. Η τελετή παράδοσης-παραλαβής από τους Τούρκους στους Έλληνες περιγράφεται γλαφυρά από τον Χριστόφορο Νέεζερ, τον Βαυαρό αξιωματικό, επικεφαλής του αποσπάσματος που παραλαμβάνει το φρούριο: *Τὴν 29/30 Ἀπριλίῳ 1833, μας ἐδόθη ἡ διαταγή νὰ καταλάβωμεν τὴν Ἀκρόπολιν τῶν*

Ἀθηνῶν. Τὴν ἐνάτην πρωϊνὴν ὥραν ἀνέβημεν, μᾶλλον ἀνερχικῆθῃμεν μετὰ δυσκολίας, τὴν ἀνωφελὴ καὶ γεμάτην λίθους καὶ ερείπια στενὴν ἀτραπὸν. Ὅταν ἐφθάσαμεν πρὸς τὴν εἰσόδου, μας προῦπάντησεν ἡ ἐκ διακοσίων πενήκοντα περίπου ἀνδρῶν Τουρκικῆ φρουρᾶ, ἡ ὁποία ἐφαίνετο μᾶλλον σπεῖρα ληστοτῶν παρά τάγμα τακτικῆς στρατοῦ. Τα ἐνδύματά τῶν ἦταν πεπατημένα εἰς τὴν πτέρναν καὶ ὁμως τα μακρὰ ἰσπανικά τῶν ὄπλα ἦσαν καθαρὰ καὶ λάμποντα, ἔφερον δε εἰς τὴν ζώνην αὐτῶν πιστόλια καὶ μαχαίρας καὶ χαντζάρια, ολόκληρον οπλοστάσιον. Σιωπηροὶ καὶ σκυθροποὶ διήλθον ἐμπροσθέν μας

Εικ. 35. Το πρώτο εισιτήριο της Ακρόπολης ως επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο, 1835, Συλλογές EIM

χωρὶς νὰ δεῖξουν ἐνδιαφέρον τι καὶ νὰ μας χαιρετήσουν, ἀν καὶ ἐγὼ διέταξα τὸ ἀπόσπασμά μου νὰ παρουσιάσῃ ὄπλα. Ὅταν ἐφθάσαμεν ἐπάνω, εἴρομεν τὸν εἰρημένον φρούραρχον Οσμάν Εφέντην, με δύο αξιωματικούς. Ο φρούραρχος αὐτὸς παρέδωσε ἔγγραφον τῆς κυβερνήσεώς του πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Ἑλληνικῆς, τὸν Βαυαρὸν ταγματάρχη Πάλλιγαν καὶ ἄλλον ὅμοιον ἔλαβε ἀπὸ ἐκείνον. Ἐτσι ἐγίνε ἡ παράδοσις τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἀνέκτησεν αὐτὴν ἡ Ἑλλὰς, πὺν διακόσια περίπου ἔτη εἶχε μείνει ὑπὸ τὴν Οθωμανικὴν ἐξουσίαν, καὶ ἔλαβον κι ἐγὼ τὴν τιμὴν ὡς ὑπολοχαγὸς τοῦ Βαυαρικοῦ βασιλικῆς ἐπικουρικοῦ στρατοῦ, νὰ

γίνω ὁ πρώτος τακτικὸς χριστιανὸς φρούραρχος τοῦ κεκροπέιου ἄστεως. Καὶ συμπληρώνει: τὴν ἄλλῃ μέρα πολὺ πρωὶ ἦλθεν πρὸς συνάντησίν μου εἰς τὴν Ἀκρόπολιν Χίος τις ναυτικὸς μετὰ τοῦ υἱοῦ του, ὀνομαζόμενος Καπετὰν Δημήτρης, πὺν τὸ μικρὸν τοῦ τρεχαντήριον ἠγκυροβόλει εἰς τὸν Πειραιᾶ. Ὁ Χίος ἐκεῖνος ἔφερον κοντόν καὶ κυανὴν σημαίαν με λευκὰς ζώνας, ἔχουσιν εἰς τὸ μέσον σταυρόν. Ὁ υἱὸς του πὺν ομίλει πὺς τὴν Ἰταλικὴν, μας παρεκάλεσεν ἐξ ὀνόματος τοῦ γηραιοῦ τοῦ πατρός νὰ νησώσωμεν ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν, ἐγὼ δε προθύμως ἐδέχθην. Με τὴν βοήθειαν στρατιωτῶν τινῶν ὁ κοντὸς ἐστήθη ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος, ἐκάλεσα δε τοὺς ὀλίγους

Η ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ '21

στρατιώτας μου να παρελάσουν, παρουσιάζοντας όπλα και εκαιρέτησα και εγώ τον γηραιόν θαλασσοπόρον, που ανύψωσε την Ελληνική σημαία μετά τον υιού του: Ζήτω η Ελλάς, Ζήτω ο Βασιλεύς! Επανελάβομεν δε την προσφώνησιν εγώ και οι στρατιώται μου. Χαρίεσα και ελευθέρα εκυμάτιζε πλέον η Ελληνική σημαία επάνω από τα ερείπια του κεκροπέιου άστεως, ανεγνωρισμένη υπό όλης της Ευρώπης και υπ' αυτών των Τούρκων (Νέεζερ 1963, 46-48).

Η Αθήνα πρωτεύουσα, η Ακρόπολη εθνικό μνημείο-έμβλημα του ελληνικού κράτους

Το 1833 είναι επίσης η χρονιά κατά την οποία η Αθήνα ανακηρύσσεται πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους, ένα γεγονός-τομή στην ιστορία της πόλης. Για ένα χρόνο οι δύο πόλοι της Αθήνας, η Ακρόπολη και η κάτω πόλη, ακολουθούν παράλληλες πορείες. Η Ακρόπολη θα εξακολουθήσει να χρησιμοποιείται σαν φρούριο με τη βαυαρική φρουρά να στρατώνεται στον Παρθενώνα και στα Προπύλαια, και τον υπεύθυνο για το φρούριο αξιωματικό να αρνείται πεισματικά να αποχωρήσει (Ross 1863, 81). Η κάτω πόλη πάλι θα εμπλακεί στις περιπέτειες του πολεοδομικού της σχεδιασμού, στη γνωστή αναταραχή της εφαρμογής του σχεδίου των Κλεάνθη και Schaubert, μιας πολεοδομικής πρότασης εμπνευσμένης, σύγχρονης, ευρωπαϊκής και κοσμοπολιτικής, ασύμβατης όμως με τις εδραιωμένες, επαρχιώτικες, ανατολίτικες, ντόπιες νοοτροπίες, οικονομικές δυνατότητες και συμφέροντα (Καρύδης 2015, 244-248). Μαζί με τη ματαίωση του σχεδίου καταρρέει και το όραμα των δύο αρχιτεκτόνων για τη δημιουργία ενός μεγάλου και ενιαίου αρχαιολογικού πάρκου, σε συνέχεια της βόρειας πλαγιάς του λόφου της Ακρόπολης, με όλα τα κατάλοιπα των αρχαίων Αθηνών στο φως, ενός μουσείου, όπως σημειώνουν, *της αρχαίας αρχιτεκτονικής που δεύτερο δεν θάχρη να επιδείξη ο κόσμος* (Μπίρη 2017, 153). Και τα δύο αδιέξοδα επιλύονται με την έλευση του Leo von Klenze στην Αθήνα, το καλοκαίρι του 1834.

Ο Klenze, με την αύρα της αρχιτεκτονικής αυθεντίας που τον περιβάλλει και την αδιαμφισβήτητη επιρροή

στην αυλή της Βαυαρίας, επιβάλλει ένα πολεοδομικό σχέδιο προσαρμοσμένο στην αθηναϊκή πραγματικότητα. Στο πλαίσιο αυτό η προστασία των αρχαίων μνημείων επιτυγχάνεται αποσπασματικά, με την πρόβλεψη διαμόρφωσης στενών αδόμητων ζωνών στην περίμετρο ορισμένων σαφώς επιλεγμένων και καθορισμένων αρχαιοτήτων. Όσο για την Ακρόπολη, οι ενέργειές του οδηγούν στην άμεση αποστρατιωτικοποίησή της (Βασιλικό Διάταγμα της 18.8.1834) και στη σύνταξη ενός προγράμματος αναστήλωσης και ανάδειξης των μνημείων της, το οποίο θα αποτελέσει τη βάση των επεμβάσεων στον βράχο καθόλο τον 19ο αι. και σε ένα μεγάλο μέρος του 20ου (Μαλλούχου-Tufano 2008).

Το 1835 είναι μια χρονιά-ορόσημο για τη διαχείριση της αρχαιολογικής κληρονομιάς της χώρας. Το «Θησείο», μετά από κατάλληλη επισκευή και μετασκευή, από τον *Έπί των Αρχαιοτήτων Έφορο* L. Ross και τον Schaubert (Μαλλούχου-Tufano 2016, 196), καθίσταται το *Δημόσιο Κεντρικό Μουσείο* του νεοσύστατου ελληνικού κράτους (εικ. 33), ενώ η Ακρόπολη, μετά την απομάκρυνση της βαυαρικής φρουράς τον Απρίλιο, αρχίζει να λειτουργεί επίσημα ως ο πρώτος επισκέψιμος αρχαιολογικός χώρος (εικ. 34). Δώδεκα απόμαχοι, από το σώμα της Μονεμβασιάς, τοποθετούνται ως φύλακες στον χώρο, ένα μικρό φυλάκιο κατασκευάζεται στην είσοδό του, ενώ εκδίδεται και εισιτήριο (εικ. 35) (Ross 1863, 80-81). Η Ακρόπολη έχει πλέον επίσημα αναχθεί στο κατεξοχόν εθνικό, αρχαιολογικό μνημείο. Θα ακολουθήσει σειρά επεμβάσεων που θα της προσδώσουν την εμβληματική της όψη, σημείο αναγνώρισης της σύγχρονης Ελλάδας στον σύγχρονο κόσμο. Αλλά αυτά είναι μια άλλη ιστορία.

Συνομογραφίες-Βιβλιογραφία

BAE: Βιβλιοθήκη της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας
EIM: Εθνικό Ιστορικό Μουσείο
EKT: Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης
EMΠ: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Η ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ '21

ΕΦΑΓΠΑ: Εφορεία Αρχαιοτήτων Πόλης Αθηνών
IEEE: Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία Ελλάδος

Αθηναϊκόν Αρχείον: I. Βλαχογιάννη (επιμ.), *Αρχεῖα τῆς Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Α΄ Ἀθηναϊκόν Ἀρχεῖον*, Εν Αθήναις 1901.

Blaquiere, E. 1825, *Narrative of a second visit to Greece. Part II: Extracts from Correspondence, official documents, Extract of a Letter from M. Gropius, Austrian Consul at Athens, relative to the present State of the ancient Remains in that City, Athens, April 15th, 1824*, London, 154-158.

Burnouf, É. 1877, *La ville et l'Acropole d'Athènes aux diverses époques*, éd. Maisonneuve et Co., Paris.

Καρύδης, Δ. 2015, *Το Δίπτυχο της Αθήνας. Η πόλη στην Τουρκοκρατία και ο πρώτος αιώνας της πρωτεύουσας (1456-1940)*, εκδ. Παπασωτηρίου, Αθήνα.

Κνιθάκης, Γ.-Μαλλούχου, Φ.-Τιγγινάγκα, Γ. 1986, «Το Βοεβοδαλίκι της Αθήνας» στο Χ. Μπούρας (επιμ.), *Επώνυμα Αρχοντικά των χρόνων της Τουρκοκρατίας*, εκδ. ΕΜΠ, Αθήνα, 107-124.

Κόκκου, Α. 1977, *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία*, εκδ. Ερμής, Αθήνα.

Korres, M. 1994, "The Parthenon from Antiquity to the 19th Century" στο P. Tournikiotis (ed.), *The Parthenon and its impact in modern times*, Melissa Publ., Athens, 136-161.

Κορρές, Μ. 2010, «Οι αρχαιότητες στον χάρτη Κλεάνθους και Schaubert (1831-32)» στο Μ. Κορρές (επιμ.), *Οι πρώτοι χάρτες της πόλεως των Αθηνών*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 62-73.

Mallouchou-Tufano, F. 1994, "The Parthenon from Cyriacus of Ancona to Frédéric Boissonas: Description, Research and Depiction" στο P. Tournikiotis (ed.), *The Parthenon and its impact in modern times*, Melissa Publ., Athens, 162-199.

Μαλλούχου-Tufano, Φ. 2008, *Η αναστήλωση των αρχαίων μνημείων στη νεότερη Ελλάδα. Το έργο της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας και της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας*, ΒΑΕ 176. β' εκδ., Αθήνα.

Μαλλούχου-Tufano, Φ. 2016, «Οι τύχες ενός κλασικού ναού στη νεότερη Ελλάδα: Η πρόταση για την "ολοσχερή αναστήλωση του Θησείου" και άλλα επεισόδια» στο Κ. Ζάμπας, Β. Λαμπρινουδάκης, Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά, Α.Οhoppersorg (επιμ.) *Αρχιτέκτων, τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μανόλη Κορρέ*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 195-203.

Ματθαίου, Ά. 2010, «Τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα στοὺς χάρτες τῶν Ἀθηνῶν» στο Μ. Κορρές (επιμ.), *Οι πρώτοι χάρτες της πόλεως των Αθηνών*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 50-56.

Μπίρη, Κ. 2017, *Η Νέα Αθήνα*, Α. Παπαγεωργίου-Βενετά (επιμ.), εκδ. ΕΙΜ, Αθήνα.

Νέεζερ, Χ. 1963, *Τὰ πρώτα ἔτη τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους*, Αθήναι 1963.

Παγώνη, Κ. 1993, *Το κτηριακό συγκρότημα της Μονής των Καπουκίνων στην Αθήνα και η περιοχή του*, Αρχείο Διατριβών ΕΚΤ, Αθήνα

Παπαγεωργίου-Βενετάς, Α. 2010, «Ιστορικό της χαρτογράφησης της Αθήνας από τους Σ. Κλεάνθη και Ε. Schaubert» στο Μ.Κορρές (επιμ.), *Οι πρώτοι χάρτες της πόλεως των Αθηνών*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 16-18.

Ross, L. 1863, *Erinnerungen und Mittheilungen aus Griechenland*, R. Gaertner Verl., Berlin

Σουρμελή, Δ. 1853, *Ιστορία τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα, ἀρχομένης ἀπὸ τῆς ἐπαναστάσεως μέχρι τῆς ἀποκαστάσεως τῶν πραγμάτων*, β' εκδ., Εν Αθήναις.

Sükrü Ihcak, H. 2019, "Revolutionary Athens through Ottoman Eyes (1821-1828). New evidence from the Ottoman State Archives" στο Μ. Georgopoulou and Κ. Thanasakis (ed.), *Ottoman Athens, Archaeology, Topography, History*, ed. Gennadius Library - Aikaterini Laskaridis Foundation, Athens, 243-259.

Tanoulas, T. 1987, "The Propylaea of the Acropolis at Athens since the 17th Century: Their decay and Restoration", *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, 102, 413-483.

The Antiquities of Athens: J. Stuart - N. Revett, *The Antiquities of Athens*, I-IV, Society of Dilletanti, London 1762-1818.

Τραυλού, Ι. 1993, *Η πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών*, εκδ. Καπόν, β' εκδ. Αθήνα.

Voutier, O. 2019, *Απομνημονεύματα*, εκδ. ΙΕΕΕ, Αθήνα.

Ευχαριστίες

Θερμές ευχαριστίες εκφράζονται στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Πόλης Αθηνών και στον Καθηγητή Μ. Κορρέ για την παροχή εικονογραφικού υλικού για το άρθρο.

Η ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΩΝ «ΦΙΛΩΝ»*

Κοπή της Πρωτοχρονιάτικης πίτας (αριστερά) και διάλεξη του Θ. Βερέμη (δεξιά). Φωτ. Κ. Μοσχούρη

Παρασκευή, 17 Ιανουαρίου: Διάλεξη του Ομότιμου Καθηγητή ΕΚΠΑ Θάνου Βερέμη, με θέμα: «Οι αναφορές των συγχρόνων του 1821 για την αρχαιότητα» στο Αμφιθέατρο του Μουσείου Ακρόπολης. Ακολούθησε η κοπή της Πρωτοχρονιάτικης πίτας της Ένωσης στο κτήριο Weiler. Η διάλεξη αναρτήθηκε στην ιστοσελίδα του Ιδρύματος Μποδοσάκη, www.blod.gr.

Παρασκευή 31 Ιανουαρίου: Επίσκεψη στο Μουσείο Ηρακλειδών στην έκθεση με θέμα «Εύρηκα: Επιστήμη, Τέχνη και Τεχνολογία των Αρχαίων Ελλήνων». Ο κ. Κωνσταντίνος Καπετανάκης ήταν ο ομιλητής στην έκθεση «Τα Αυτόματα και ο Μηχανισμός των Αντικυθήρων» και η κα Αφροδίτη Παγούνη ήταν η ομιλήτρια στην έκθεση «Η Τεχνολογία Πολέμου». Λόγω μεγάλης προσέλευσης Μελών, η επίσκεψη έγινε σε δύο ομάδες.

Ξεναγήση των «Φίλων» στα έργα Ακροπόλεως από τη Β. Ελευθερίου (αριστερά) και Ρ. Χριστοδουλοπούλου (δεξιά)
Φωτ. Κ. Μοσχούρη, Α. Δήμου

Παρασκευή, 7 Φεβρουαρίου: Επίσκεψη στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη στην έκθεση με θέμα «Η κληρονομιά του Φραγκίσκου Μοροζίνι στην Κρήτη, την Αθήνα και τον Μοριά». Λόγω μεγάλης προσέλευσης Μελών, η επίσκεψη έγινε σε δύο ομάδες. Ομιλήτρια και στις δύο ομάδες ήταν η κα Μαρία Γεωργοπούλου, Διευθύντρια της Γενναδείου Βιβλιοθήκης.

Παρασκευή 14 Φεβρουαρίου: Διάλεξη του Επίτιμου Διευθυντή του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, κ. Παναγιώτη Μιχαηλάρη, με θέμα «Οι πολιορκίες της Ακρόπολης κατά την Επανάσταση του '21». Η διάλεξη αναρτήθηκε στην ιστοσελίδα του Ιδρύματος Μποδοσάκη, www.blod.gr.

Πέμπτη-Παρασκευή 20 και 21 Φεβρουαρίου: Επίσκεψη στο Ίδρυμα Βασίλη και Ελίζας Γουλανδρή.

Η ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΩΝ «ΦΙΛΩΝ»

Ξεναγήση των «Φίλων» στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη από την Μ. Γεωργοπούλου. Φωτ. Κ. Μοσχούρη

Λόγω μεγάλης προσέλευσης Μελών η επίσκεψη έγινε σε δύο ομάδες. Ομιλητές ήταν οι αρχαιολόγοι Δέσποινα Ντρούβα (20/2) και Ιωάννης Παπούλιας (21/2).

Την Παρασκευή, 6 Μαρτίου είχε προγραμματισθεί επίσκεψη στο Επιγραφικό Μουσείο στην έκθεση με θέμα: «Χάλκινοι Ενεπίγραφοι πίνακες Άργους». Η επίσκεψη δεν πραγματοποιήθηκε λόγω τεχνικών προβλημάτων στους εκθεσιακούς χώρους του Μουσείου.

Την Παρασκευή, 13 Μαρτίου είχε προγραμματισθεί επίσκεψη στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο στην έκθεση Κινεζικής τέχνης από τη Συλλογή Ι. Πασσά. Η επίσκεψη δεν πραγματοποιήθηκε λόγω της πανδημίας.

Την Παρασκευή, 27 Μαρτίου είχε προγραμματισθεί διάλεξη του Ομότιμου Καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών και Προέδρου της ΕΦΑ Γεωργίου Η. Κριμπά με θέμα «Συνομιλία της Ακρόπολης με την πόλη που κοσμεύει» και η Τακτική Γενική Συνέλευση της Ένωσης. Η διάλεξη και η Συνέλευση δεν πραγματοποιήθηκαν λόγω της πανδημίας.

Πέμπτη-Παρασκευή, 15 και 16 Οκτωβρίου: Επίσκεψη στα Έργα Ακροπόλεως. Λόγω του ενδιαφέροντος των Μελών της Ένωσης, η επίσκεψη έγινε σε 4 ομάδες (2 ανά ημέρα) και με συμμετοχή 9 ατόμων ανά ομάδα. Ομιλητές ήταν η Διευθύντρια της Υπηρεσίας

Επίσκεψη των «Φίλων» στο Ίδρυμα Βασίλη και Ελίζας Γουλανδρή με ομιλήτρια τη Δ. Ντρούβα. Φωτ. Κ. Μοσχούρη

Συντήρησης Μνημείων Ακρόπολης κα Βασιλική Ελευθερίου και η Προϊσταμένη του Τεχνικού γραφείου του Παρθενώνα κα Ροζαλία Χριστοδουλοπούλου.

Πέμπτη-Παρασκευή, 22 και 23 Οκτωβρίου: Επίσκεψη στον αρχαιολογικό χώρο της Βιβλιοθήκης Αδριανού. Λόγω του ενδιαφέροντος των Μελών της Ένωσης και του περιορισμού συμμετοχής (9 άτομα ανά ομάδα), η επίσκεψη έγινε σε δύο ομάδες. Ομιλήτρια και στις δύο ομάδες ήταν η Αρχαιολόγος της Εφορείας Αρχαιοτήτων Πόλης Αθηνών κα Μαρία Λιάσκα.

Κοραλία Μοσχούρη

* Η δραστηριότητα των «Φίλων» αναφέρεται στο 2020. Το 2021 η ΕΦΑ ανέστειλε τις δραστηριότητές της, λόγω της πανδημίας.

Η διάλεξη του Π. Μιχαηλάρη στο Αμφιθέατρο του Μουσείου Ακρόπολης. Φωτ. Κ. Μοσχούρη

Συνεργασία της ΕΦΑ με την Εφορεία Αρχαιοτήτων Πόλης Αθηνών και την ΥΣΜΑ

Η Ένωση, στα πλαίσια της υποστήριξης του έργου της Εφορείας Αρχαιοτήτων Πόλης Αθηνών, διαχειρίστηκε και κατά το έτος 2020-2021 χρήματα της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών, τα οποία εκταμιεύθηκαν από τον λογαριασμό της, προκειμένου να καλυφθούν λειτουργικές ανάγκες της Εφορείας. Κατά το έτος 2020 ολοκληρώθηκε η εκπόνηση της αρχιτεκτονικής, της στατικής, της ηλεκτρομηχανολογικής και της οικονομοτεχνικής μελέτης για την αποκατάσταση του ιστορικού διατηρητέου κτιρίου της οδού Πολυγνώτου 13 (γνωστού σαν «οικία Κωλέττη»), όπου πρόκειται να στεγασθεί το Κέντρο Τεκμηρίωσης Έργων Ακροπόλεως «Χαράλαμπος Μπούρας». Η αμοιβή των μελετητών καλύφθηκε από την πολιτιστική χορηγία του Ιδρύματος Παύλου και Αλεξάνδρας Κανελλοπούλου, της οποίας το ποσό είχε κατατεθεί στον λογαριασμό της ΕΦΑ, ενώ η Ένωση κατέβαλε το ποσό των 1.330,00 €, που υπολειπόταν της χορηγίας, για την εξόφληση των μελετητών.

Συνεργασία με τρίτους φορείς

Η ΕΦΑ συνέχισε την συνεργασία της με τον Ειδικό Επιστημονικό Ιστότοπο του «Ιδρύματος Μποδοσάκη» και αναρτήθηκαν στην ιστοσελίδα www.blod.gr οι διαλέξεις που πραγματοποιήθηκαν στα πλαίσια των εκδηλώσεων της.

Εκδόσεις κατά τα έτη 2020-2021

Το έτος 2020 κυκλοφόρησε η ετήσια έκδοση της Ένωσης, «Ανθέμιον» 30ό τεύχος με ειδικό αφιέρωμα: «Οι λατρείες στην Ακρόπολη». Το έτος 2021, με την ευγενική χορηγία του Ιδρύματος Αλέξανδρος Σ. Ωνάσης καλύφθηκε η δαπάνη εκτύπωσης του παρόντος (31ού) τεύχους του περιοδικού «Ανθέμιον», η αναβάθμιση της ιστοσελίδας της ΕΦΑ (<https://www.acropolisfriends.gr>) και η έκδοση του αρχαιολογικού οδηγού «Ακρόπολη και Μουσείο» στην ιαπωνική γλώσσα. Στη νέα ιστοσελίδα της ΕΦΑ, εκτός των άλλων, έχει επιλεγεί ύλη από το σύνολο των κειμένων που έχουν φιλοξενηθεί στα τεύχη του «Αν-

θεμίον» έως τώρα, εν είδει Αποθετηρίου, με σκοπό την εύκολη αναζήτηση και ανεύρεσή τους από κάθε ενδιαφερόμενο, ιδιαίτερα τους ερευνητές.

Ακόμη, με την ευγενική χορηγία του Ιδρύματος Ιω. Φ. Κωστόπουλου, εκδόθηκε, το 2021, νέος αρχαιολογικός οδηγός, με τίτλο «Το Ολυμπείο και τα άλλα ιερά – Οδοιπορικό στον αρχαίο Ιλισό» στην ελληνική και αγγλική γλώσσα. Η σύνταξη και επιμέλεια του νέου οδηγού έγινε από την Α΄ Εφορεία Αρχαιοτήτων Πόλης Αθηνών.

Δωρεές προς τρίτους

Η ΕΦΑ έκανε δωρεά ποσού 200 € στο Σωματείο ΠΙΝΟΗ – Φίλοι Εντατικής Θεραπείας Παιδιού στη μνήμη Μανώλη Νειάδα, Επίτιμου Προέδρου της Ένωσης Φίλων Ακροπόλεως.

Η ΕΦΑ παρείχε δωρεάν:

– Αντίτυπα των αρχαιολογικών οδηγιών και βιβλίων έκδοσής της σε αρχαιολόγους-ομιλητές κατά τις επισκέψεις των Μελών της σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία, στο πλαίσιο του προγράμματος των εκδηλώσεων της.

– Αντίτυπα του 30ού τεύχους του Περιοδικού «Ανθέμιον» στις Βιβλιοθήκες των Ξένων Αρχαιολογικών Σχολών, σε Υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού και σε επιλεγμένους Φορείς και επιστήμονες.

Χορηγίες και Δωρεές προς την ΕΦΑ

Ίδρυμα Ωνάση: 8.000,00 €
 Ίδρυμα Ιω. Φ. Κωστόπουλου: 3.000,00 €
 Λιακάκου Ελένη: 300,00 € (στη μνήμη Στυλιανού Διαμάντα), 150,00 € (στη μνήμη Ελένης Πετροπουλάκη)
 Μαυραγάνης Κωνσταντίνος: 200,00 € (στη μνήμη Ανδρέα και Ζαφειρίας Μαυραγάνη)
 Καθηγητής Stephen G. Miller: 100,00 €

Οι «Φίλοι» που έφυγαν τα έτη 2020-2021

Νειάδας Μανώλης, Κυριακοπούλου Καίτη, Κωστόπουλος Γιάννης, Coulton John James, Βραχάλη Μαργαρίτα, Κοτσαμπασάκη Δήμητρα, Λαζαρίδου Καλλιόπη, Ξηραδάκης Ξενοφών, Τσεκίνη Καίτη.

Μανώλης Νειάδας (1922-2020)

Πορτραίτο του Μ. Νειάδα από τον Κ. Σπυριούνη, 1999

Πλήρης ημερών έφυγε, το 2020, το ιδρυτικό μέλος της ΕΦΑ και επίτιμος Πρόεδρος της Μανώλης Νειάδας. Αν κάποιο επίθετο θα τον χαρακτήριζε, αυτό θα ήταν το «άξιος».

Ο Μανώλης Νειάδας, μετά την αποφοίτησή του από τη Βαρβάκειο Σχολή, σπούδασε Χημεία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και Οικονομικές και Εμπορικές Επιστήμες στην τότε Ανωτάτη Σχολή Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών (ΑΣΟΕΕ). Το 1945, επιβαίνοντας το *Ματαρόα*, μετέβη στο Παρίσι, όπου εκπόνησε Διδακτορική Διατριβή στις Βιολογικές Επιστήμες στο Πανεπιστήμιο Παρισίων-Σορβόνης. Επιστρέφοντας στην Ελλάδα ανέπτυξε, με μεγάλη επιτυχία, παραγωγική και εμπορική/εξαγωγική επαγγελματική δραστηριότητα στον τομέα του φαρμάκου.

Με μεγάλο ενδιαφέρον για τα κοινά, υπήρξε ιδρυτικό μέλος και κατέλαβε θέσεις ευθύνης σε πολλούς επαγ-

γελματικούς και οικονομικούς φορείς, όπως Εμπορικά και Βιομηχανικά Επιμελητήρια –ενδεικτικά αναφέρεται η προεδρία του, επί 13 χρόνια, από το 1975 έως το 1988, στο Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Πειραιώς– ή ο Σύνδεσμος Φαρμακευτικών Επιχειρήσεων Ελλάδος (ΣΕΦ), ο Σύνδεσμος Ελληνικών Βιομηχανιών (ΣΕΒ), η Ιονική και Λαϊκή Τράπεζα της Ελλάδος. Αξιολογώτατη επίσης υπήρξε και η διεθνής δραστηριότητα, την οποία ανέπτυξε ως Πρόεδρος του Διεθνούς Εμπορικού Επιμελητηρίου της Ελλάδος, το 1977, ως Πρόεδρος της Ενώσεως Επιμελητηρίων Μεσογειακών Χωρών, ως ιδρυτικό μέλος και Πρόεδρος του Αραβο-ελληνικού Επιμελητηρίου κ.ά. Για τη διεθνή του δράση, ιδιαίτερα αναφορικά προς τη Γαλλία, ο Μανώλης Νειάδας τιμήθηκε, το 1988, από την Γαλλική Δημοκρατία με το παράσημο της Λεγεώνας της Τιμής (Officier de l'Ordre National de la Légion d'Honneur de la République Française).

Από το 2004 έως το 2010 διετέλεσε Πρόεδρος της Ένωσης Φίλων Ακροπόλεως. Υπήρξε ο πρόεδρος των ιδεών, των πρωτοβουλιών και των πράξεων. Σε δική του πρωτοβουλία και χειρισμούς οφείλεται η ρύθμιση που επετεύχθη, το 2004, με την Ε΄ Οικονομική Εφορία Αθηνών, με βάση την οποία νόμιμα πωλούνται στο Μουσείο της Ακρόπολης, στα πωλητήρια

Ο Μ. Νειάδας με τους βραβευθέντες μαθητές του Πανελληνίου Μαθητικού Διαγωνισμού Εκθέσεων με θέμα την Ακρόπολη, που διοργάνωσε η ΕΦΑ το 2008

ΜΑΝΩΛΗΣ ΝΕΙΔΑΣ
ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΕΦΑ 2004-2010

Χαιρετισμός του Μ. Νειάδα στην εκδήλωση του Πανεπιστημίου της Γενεύης, Μάρτιος 2010

Χαιρετισμός του Μ. Νειάδα στην ημερίδα που διοργανώθηκε στη μνήμη του Θεόδωρου Σκουλικίδη, Νοέμβριος 2006 (αριστερά). Οι Α. Μαλλικούρη, Μ. Νειάδας, Φ. Μαλλούκου-Τυφάνο, Ε. Βρατσάνου και Ε. Ζαούση στην κοπή πίτας της ΕΦΑ το 2009 (δεξιά)

Από την εκδήλωση της ΕΦΑ προς τιμήν του Δ. Παντερμαλή: Από αριστερά οι Θ. Δραμβίλας, Α. Χωρέμη, Α. Μάντης, Α. και Γ. Σαμαρά, Μ. Νειάδας και Δ. Παντερμαλής και δεξιά η απονομή τιμητικού μεταλλείου, Ιούλιος 2009

ΜΑΝΩΛΗΣ ΝΕΙΔΑΣ
ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΕΦΑ 2004-2010

Προσφώνηση του Μ. Νειάδα προς τον Καθηγητή J. Marcadé κατά την απονομή του τιμητικού μεταλλίου (αριστερά) και με την Ε. Τουλούπα ακούγοντας τις ομιλίες στην ημερίδα J. Marcadé (δεξιά), Μάιος 2005

Επίδοση αντιγράφου της Στήλης της Δημοκρατίας στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας Κ. Παπούλια. Από αριστερά διακρίνονται οι Α. Μάντης, Μ. Νειάδας, Ε. Τουλούπα και Φ. Μαλλούκου-Τυφάνο, Μάρτιος 2009

Επίδοση τιμητικού μεταλλείου στον Μ. Νειάδα από την Φ. Μαλλούκου-Τυφάνο και την Ε. Τουλούπα (αριστερά) και το τιμητικό μέταλλο του Μ. Νειάδα, φιλοτεκνημένο από τον Α. Μπαϊμπά (δεξιά)

της Εφορείας Αρχαιοτήτων Πόλης Αθηνών, στο Γραφείο της ΕΦΑ οι εκδόσεις της, εξασφαλίζοντας έτσι στην Ένωση επιπρόσθετους πόρους και οικονομική βιωσιμότητα. Δική του ιδέα ήταν η διοργάνωση, το 2007, Πανελληνίου Διαγωνισμού Έκθεσης με θέμα την Ακρόπολη για τους μαθητές και μαθήτριες της Γ' Γυμνασίου. Ο Διαγωνισμός, που τέθηκε υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας και επιχορηγήθηκε από την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος και από τον ίδιο τον Μ. Νειάδα, είχε πολύ μεγάλη ανταπόκριση και επιτυχία, με 598 συμμετοχές και απονομή τριών βραβείων και επτά ισότιμων επαίνων. Η απονομή των βραβείων έγινε σε επίσημη τελετή στο Κτήριο της Διοίκησης «Θεόδωρος Β.Καρατζάς» της ΕΤΕ, ενώ οι βραβευθέντες μαθητές, οι προερχόμενοι από την επαρχία, φιλοξενήθηκαν επί διήμερο από την ΕΦΑ στην Αθήνα, όπου και ξεναγήθηκαν στο Μουσείο και στα αναστηλωτικά έργα της Ακρόπολης. Τέλος, σε δική του πρωτοβουλία οφείλεται η συνδιοργάνωση, τον Μάρτιο του 2010, από την ΕΦΑ και τον Σύλλογο Ελληνίδων Κυριών Γενεύης, διήμερων εκδηλώσεων στη Γενεύη για τα αναστηλωτικά έργα και το νέο Μουσείο της Ακρόπολης, με διαλέξεις στην aula του Πανεπιστημίου και διενέργεια εκπαιδευτικού προγράμματος για τους μαθητές των εκεί ελληνικών σχολείων στο Ορθόδοξο Κέντρο του Chambésy.

Σοβαρός και τυπικός στη συμπεριφορά του, εμφανώς όμως ευαίσθητος και ευσυγκίνητος ως χαρακτήρας, ο Μανώλης Νειάδας σε όλη τη διάρκεια της θητείας του ως Πρόεδρος της ΕΦΑ επέδειξε συνεχές και αμείωτο ενδιαφέρον για κάθε ζήτημα της Ένωσης, ενώ υπήρξε γενναϊόδωρος αρωγός σε κάθε ανάγκη της. Για την προσφορά του στην Ένωση, οι «Φίλοι» της Ακρόπολης θα τον θυμούνται πάντα με πολλή αγάπη, βαθιά εκτίμηση και ευγνωμοσύνη.

Συνοδοιπόρος στη ζωή του η Έφη Κανάρογλου, με την οποία απέκτησε δύο παιδιά, τον Βασίλη και την Αγγέλα, και έξι εγγόνια.

Φανή Μαλλούχου-Tufano

John James Coulton (1940-2020)

Ο Jim Coulton, σπουδαίος ερευνητής της αρχαίας αρχιτεκτονικής και φίλος της χώρας μας, δεν είναι πια μαζί μας († Εδιμβούργο, 1η Αυγ. 2020). Γεννημένος το 1940 στο Norfolk της Αγγλίας, σπούδασε στο κολλέγιο St John του Πανεπιστημίου του Cam-

bridge (διδακτορική διατριβή για την αρχαιοελληνική Στοά με επιβλέποντα τον W.H. Plommer). Ακολουθώντας είχε μια πλούσια πανεπιστημιακή σταδιοδρομία: 1964-1968, Lecturer in Classics στο Εθνικό Πανεπιστήμιο της Canberra της Αυστραλίας, 1968-69, Assistant Lecturer in Latin and Greek, στο Πανεπιστήμιο του Manchester, 1969-1979 Lecturer και μετά Reader στην Κλασική Αρχαιολογία στο Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου, 1979-2004, Reader Κλασικής Αρχαιολογίας στο Κολλέγιο Merton του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης.

Πλούσια υπήρξε και η συμμετοχή του σε ανασκαφές: ως φοιτητής σε ανασκαφές στο Ιράν και στην Πέτρα της Ιορδανίας. Ως πανεπιστημιακός δάσκαλος στην Περαχώρα Κορινθίας, στη Ζαγορά της Άνδρου, στο Λευκαντί της Ευβοίας, στα Φύλλα της Ευβοίας, στην Τρίπολη της Λιβύης και πιο πρόσφατα στα Οινόανδα και Βάλβουρα της Λυκίας, καθώς και στην Αφροδισιάδα της Ιωνίας.

Εκείνο πάντως, που χαρίζει στον Coulton μια κορυφαία θέση, είναι τα βιβλία και τα άρθρα του: *The architectural development of the Greek stoa*, 1976, *Greek architects at work*, 1977, *Zagora 1* (1971), *Zagora 2* (1989), *Lefkandi II, the protogeometric building at Toumba, part 2: the excavation, architecture and finds*, 1993, *The fort at Phylla, Vrachos*, 2002, *The Balboursa survey and settlement in highland SW Anatolia*, 2012.

Τον Σεπτέμβριο 1983, όταν μετά από πυρετώδη υπό πίεση χρόνου ετοιμασία, έλαβε χώραν στην Αθήνα η αφιερωμένη στα Προγράμματα αποκατάστασης του

Παρθενώνα Διεθνής Συνάντηση για τα μνημεία της Ακροπόλεως, υπήρξε ένα πρόβλημα: έως την τελευταία στιγμή ήταν αδύνατη ή εύρεση διερμηνέων ειδικευμένων στην ταυτόχρονη μετάφραση τόσο πολύπλοκων τεχνικών θεμάτων. Και τότε, μάλλον ανέλπιστα, προσφέρθηκε η εξής λύση: ο Coulton δέχθηκε πρόθυμα να αναλάβει εκ των ενόντων αυτό το πρόσθετο και προφανώς δυσκολότατο έργο, ζητώντας, όμως, σεμνά κάθε επιείκεια, μιας και «...δεν ήταν ειδικός...» γι' αυτό. Ό,τι ακολούθησε έμοιαζε με θαύμα: η αγγλική μορφή των λεγομένων αν καμιά φορά δεν ακολουθούσε ακριβώς την ελληνική, ασφαλώς την ξεπερνούσε – ως εάν ο Coulton διάβαζε μια επίσημη αγγλική μετάφραση! Τούτο, όχι μόνον μετέτρεψε την εισήγηση σε αληθινή πνευματική απόλαυση, αλλά συνέβαλλε σε μια ουσιώδη ενδυνάμωση της υπέρ της εισηγήσεως θετικής στάσης περίπου όλων των συνέδρων. Έκτοτε, ο Coulton ήταν για όλους εμάς όχι μόνον εκείνος που θαυμάζαμε ως επιστήμονα, αλλά και αποδέκτης θερμών αισθημάτων και αγάπης. Η σχέση αυτή πάντως είχε μια προϊστορία: Ο Coulton είχε από παλιά μεγάλη εκτίμηση για τον Χ. Μπούρα, ο οποίος «... ήταν ο πρώτος που είχε προσέξει την πρώτη του δημοσίευση (Στοά στο λιμάνι της Περαχώρας, BSA 1964) ...». Αλλά όπως ήταν φυσικό η εκτίμηση ήταν αμοιβαία: ο Μπούρας μιλούσε πάντοτε μόνον με θαυμασμό για τον Coulton.

Πιο περίπλοκη ήταν η στάση του Coulton απέναντι στην αυθεντία του Dinsmoor, κυρίως για το «ελιτίστικο ή άδικο» πνεύμα, το υποκείμενο στην γνωστή φράση του: *beginning of decadence* (τίτλος του βου κεφαλαίου του διάσημου εγχειριδίου του για την Ελληνική αρχιτεκτονική, 1950). Ο σχετικός καλά τεκμηριωμένος αντίλογος υπάρχει διάχυτος στο βιβλίο του Coulton για τους Έλληνες αρχιτέκτονες (1977). Επ' αυτού θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει ότι η φράση του Dinsmoor αφορούσε στις αρχιτεκτονικές μορφές και όχι στην αρχιτεκτονική ολικά, και ότι ο Coulton δεν θα είχε αντίρρηση για έναν τέτοιο συμβιβασμό. Αυτά και πολλά άλλα θα μπορούσε κανείς να σκέφτεται για πολλά ακόμη χρόνια. Εκείνα όμως με τα οποία ο Coulton ανανέωσε και κατά πολύ διευ-

ρυνε το πεδίο μελέτης, είναι τα τεχνικά ζητήματα και η αλληλεπίδραση σχεδιασμού και τρόπων εκτέλεσης. Ιδού μερικά δικά του συμπεράσματα:

- Η ανάπτυξη των ανυψωτικών μέσων από την αρχαϊκή προς την κλασική εποχή συνδέεται περισσότερο με την ορθολογική τυποποίηση μεγεθών, παρά με την επιδίωξη συνεχούς αύξησης της ανυψωτικής ικανότητας.

- Η εξέλιξη (από την αρχαϊκή προς την ελληνιστική εποχή) προς συνεχώς ελαφρότερες αναλογίες κίωνων και θριγκών, δεν είχε μόνον αισθητική αιτιότητα, αλλά και οικονομική (δαπάνη υλικού, οικονομία στα ανυψωτικά, συντόμευση χρόνου).

- Η εισαγωγή των καμπυλώσεων σε κτήρια που πριν ήταν τελείως ευθύγραμμα επιβάρυνε μόνον ανεπαισθήτως την εκτέλεση ή την δαπάνη. Το μόνο που απαιτούσε ήταν περισσότερη διανοητική προσπάθεια εκ μέρους των αρχιτεκτόνων, αλλά και των τεχνιτών. Κλείνοντας, αξίζει να τονισθεί ότι ο Coulton διέθετε σπάνια τεχνική αντίληψη, προσόν που του επέτρεπε να πρωτοπορεί στην ερμηνεία της αρχιτεκτονικής, χωρίς να έχει σπουδάσει σε αντίστοιχη σχολή. Ομοίως ήταν άξιος και ως (αυτοδίδακτος) σχεδιαστής. Τα σχέδιά του, πάντοτε ιδιόχειρα, περιέχουν την υπογραφή J.J.C. με γράμματα τόσο μικρά ώστε σε πρώτη ματιά να μοιάζουν με μικρά στίγματα. Ομοίως ήταν ικανός και ως χειροτέχνης (κατασκευή κάποιων επίπλων) αλλά και εξηγητής τεχνικών: μια φορά μας εξηγούσε πως τα καμπύλα ξύλα του αρχαίου κλισμού μπορούσε να αποκτούν το ειδικό σχήμα τους με έγκαιρη και παρακολουθούμενη ανάρτηση βαρών από τα κλαδιά των αντίστοιχων δέντρων.

Ο Jim πάντοτε μοιραζόταν τις γνώσεις του με ευθύτητα και δεν έκρυβε τη γνώμη ή την υποκείμενη αυτής σκέψη. Όταν ενίοτε δεν απαντούσε, δεν ήταν επειδή κάτι έκρυπτε, αλλά επειδή από μια σπάνια σύνεση (που πάντοτε τον χαρακτήριζε), απέφευγε να δίνει πρόχειρες απαντήσεις. Αντάλλαξε την ευκολία της πρόχειρης συζήτησης με τη δυσκολία της ετοιμασίας, για την οποία πρόθυμα θυσίαζε από τον πολύτιμο χρόνο του. Για όλα αυτά, θα τον έχουμε πάντοτε με ευγνωμοσύνη στη σκέψη μας.

Μανώλης Κορρές

Καλλιόπη Λαζαρίδη (1945-2020)

«Γεννήθηκα στη Θεσσαλονίκη και έζησα στην Καβάλα» ξεκίναγε το βιογραφικό της η Πέπη. Διαβάζοντάς τη φράση κατανόησα πόσο τα χρόνια που έζησε στην Καβάλα καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό τη ζωή και το χαρακτήρα της. Μνήμες παιδικές από το μεγάλο

ξύλινο σπίτι, από την ζεστασιά της γιαγιάς με το τσούρμο τα εγγόνια, από τα τρεχαλιτά στις αλάνες, από τις πρώτες ερωτικές ανησυχίες αλλά και από εκείνο το πήγαινε-έλα στο Μουσείο που δούλευε ο αγαπημένος της πατέρα, ανασύρονταν με κάθε ευκαιρία στις συζητήσεις μας.

Η Πέπη ευτύχησε να έχει δύο εξαιρετικούς γονείς, τον αείμνηστο αρχαιολόγο Δημήτρη Λαζαρίδη και την περίφημη φιλόλογο Θάλεια Ρουτζούνη που της εμφύσησαν ο ένας το πάθος για την αρχαιολογία και η άλλη το πάθος για την Ελληνική γλώσσα μαζί με τις δημοκρατικές αξίες που οι ίδιοι υπηρέτησαν στη ζωή τους. Η Πέπη, όμως, όλα αυτά τα πήγε πιο μπροστά, χάραξε το δικό της μονοπάτι με τα δικά της πατήματα. Ξεκίνησε αρχικά με σπουδές στις Πολιτικές Επιστήμες στην Νομική Σχολή Αθηνών, αλλά εκείνο το πήγαινε-έλα στο Μουσείο της Καβάλας, που παρακολουθούσε με δέος τον πατέρα και οι καθημερινές εμπειρίες του, που έμοιαζαν με ανδραγαθήματα, της είχαν καθορίσει την μετέπειτα πορεία της. Την κέρδισε τελικά η Αρχαιολογία και εκείνη της δόθηκε ολόψυχα. Εργάστηκε από τα φοιτητικά της χρόνια στις ανασκαφές του Λαζαρίδη στα Άβδηρα, στην Αμφίπολη, αργότερα στην Ερέτρια με την Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή. Φοίτησε στο μεταπτυχιακό κύκλο σπουδών στο Πανεπιστήμιο Paris I-Sorbonne, καθώς και στην École Pratique des Hautes Études και στο College de France, με υποτροφία της Γαλλικής Κυβέρνησης, για την προετοιμασία της μελέτη της πάνω στις Ενεπίγραφες και Ανάγλυφες Επιτύμβιες στήλες της Αμφίπολης. Επέ-

στρεψε στην Αθήνα και εργάστηκε στη Γ' Εφορεία και στην Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων. Από το 1981, ως μόνιμη επιμελήτρια αρχαιοτήτων, τοποθετήθηκε στην ΙΣΤ' Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης. Παντού άφησε το στίγμα της με την αφοσίωση, γνώση και συνέπεια που υπηρέτησε το αντικείμενό της. Από το 1984 συμμετείχε στην έρευνα της παλαιόστρας του Γυμνασίου της Αμφίπολης και, μετά το θάνατο του Δ. Λαζαρίδη, της ανατέθηκε από την Αρχαιολογική Εταιρεία η συνέχιση της ανασκαφής του Γυμνασίου. Μεταξύ των πολύ σημαντικών ευρημάτων που απέδωσε η ανασκαφή ήταν και ο περίφημος εφηβάρχικος νόμος του Γυμνασίου, που είχε την τύχη να τον δει δημοσιευμένο. Από το 1992 βρέθηκε στην Αθήνα στη Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και από το 1994 στην Α' Εφορεία Αρχαιοτήτων Ακροπόλεως.

Το 1997 στο πλαίσιο της «Ενοποίησης των αρχαιολογικών Χώρων της Αθήνας» μαζί με τον επίσης πρόωρα χαμένο Αλέξανδρο Μάντη συνετέλεσαν με την σταθερή τους γνώση ώστε να μπου οι βασικές αρχές για την εκπόνηση και εφαρμογή των μελετών των Αρχαιολογικών χώρων και της Πεζοδρόμησης της Αποστόλου Παύλου. Παράλληλα η Πέπη ανέλαβε την ευθύνη της «Συνολικής Ανάδειξης των Λόφων Νυμφών – Πνυκός – Μουσών». Αποτέλεσμα αυτού του έργου υπήρξε ο εμπλουτισμός του αρχαιολογικού χάρτη των Δυτικών Λόφων με νέα μνημεία και ένας μοναδικός οργανωμένος αρχαιολογικός χώρος και χώρος πρασίνου να ενταχτεί στους χώρους γύρω από την Ακρόπολη. Μετά την συνταξιοδότησή της το 2011, αυτό που κυρίως απορρόφησε την σκέψη και τη δραστηριότητά της ήταν το ιερό χρέος που ένοιωθε για την ολοκλήρωση της διεπιστημονικής μελέτης και δημοσίευσης του υλικού της ανασκαφής της στο Γυμνάσιο της Αμφίπολης, αλλά και η οργάνωση του πολύτιμου αρχείου του πατέρα της. Ο αδόκητος όμως θάνατός της δεν την άφησε να τα ολοκληρώσει.

Εκείνο, όμως, που έκανε την Πέπη ξεχωριστή ήταν οι αρετές του χαρακτήρα της. Ακέραιος και ευθύς χαρακτήρας δεν άφηνε περιθώρια για παρερμηνεία των

συναισθημάτων της. Πεισματικά αφοσιωμένη στο έργο που αναλάμβανε δεν μετρούσε χρόνο και δυνάμεις μέχρι να το φέρει σε πέρας με εκείνη την λεπτολόγο διάθεση που την διέκρινε. Έμπειρη αρχαιολόγος, δεινή στο χειρισμό των διοικητικών και εργασιακών θεμάτων, κινούνταν με γνώση και άνεση σε όλα τα πεδία και κάθε προϊστάμενος σεβόταν την γνώμη της. Εμπνεόμενη από τα δημοκρατικά της ιδεώδη και με αγωνιστική διάθεση έδινε φωνή στα μνημεία και υπερασπιζόταν τα πολιτιστικά αγαθά αλλά και τα δικαιώματα των εργαζομένων καθημερινά από τη θέση ευθύνης της. Κυρίως, όμως, μέσα από την μακρόχρονη συνδικαλιστική της δράση στο Σύλλογο των Ελλήνων Αρχαιολόγων.

Η Πέπη ποτέ δεν είδε τη ζωή μονόπλευρα. Τη ζούσε ρουφώντας όλες τις γεύσεις της μέσα από τις επαφές της, κυρίως με τους νέους ανθρώπους, μέσα από τα ταξίδια, από τη γλυκιά συντροφιά των φίλων σε ένα απλό ταβερνάκι. Τα ζούσε όλα με παιδική αθωότητα και άδοξη χαρά, όπως όταν αφηνόταν μέσα στο νερό της θάλασσας που τόσο λάτρευε.

Αυτή ήταν η Πέπη για όλους όσοι αληθινά την γνώρισαν και την αγάπησαν. Ανθρώπινη, επικοινωνιακή, γεναιόδωρη. Αφειδώλευτα σκόρπιζε το ενδιαφέρον και τη βοήθειά της σε γνωστούς και αγνώστους. Οι φίλοι της ήσαν ιεροί και είναι τιμή μου που συγκαταλεγόμουν σε αυτούς. Με ειλικρίνεια, αξιοπρέπεια και μαχητικότητα, πέρα από μικρότητες και σκοπιμότητες, πορεύτηκε στη ζωή της και αυτή είναι η παρακαταθήκη της.

Η μνήμη της θα μείνει μέσα μου ανεξίτηλη και θα με πονάει πάντα.

Όλγα Λακουρά-Βογιατζόγλου

Καίτη Κυριακοπούλου (1922- 2020)

Η Καίτη Κυριακοπούλου, η μεγάλη κυρία της ελληνικής βιομηχανίας, όπως εύστοχα έχει χαρακτηριστεί, γεννήθηκε στο Βουκουρέστι το 1922, Μεγάλωσε στην Αγγλία και Γαλλία και ήλθε για πρώτη φορά στην Ελλάδα 13 χρονών. Με την είσοδο των Γερμανών στη χώρα

έφυγε και, μέσα από μια περιπετειώδη διαδρομή μέσω Αιγύπτου, Νότιας Αφρικής και Δυτικών Ινδιών, έφτασε στην Αμερική, όπου σπούδασε Μαθηματικά και Φυσική, ενώ ταυτόχρονα εργαζόταν, στο Πανεπιστήμιο Mount Holyoke της Μασσαχουσέτης. Εξήντα χρόνια αργότερα, τιμώντας το συνολικό της έργο, το Πανεπιστήμιό της, της απένευσε τον τίτλο Doctor of Humane Letters honoris causa.

Το 1950 γύρισε στην Ελλάδα και παντρεύτηκε τον Πάρι Κυριακόπουλο, αποκτώντας δύο παιδιά, τον Οδυσσέα και την Φλωρίδα. Με τον θάνατο του πατέρα της, το 1970, ανέλαβε τη διοίκηση των οικογενειακών επιχειρήσεων Βωξίται Παρνασσού, Αργυρομεταλλευμάτων και Βαρυτίνης και Αδελφοί Ηλιόπουλοι.

Περίφημο είναι το περιστατικό που συνέβη κατά την πρώτη της επίσκεψη στα μεταλλεία βωξίτη. Ζήτησε να επισκεφθεί μια υπόγεια στοά – και άκρα σιωπή έπεσε στους μηχανικούς που την συνόδευαν. Τελικά, ο πιο θαρραλέος από αυτούς προσπάθησε να εξηγήσει ότι εθεωρείτο μεγάλη γρουσουζιά το να μπει μια γυναίκα στη γαλαρία. Η Καίτη Κυριακοπούλου απήγησε: «Κύριοι, εγώ δεν είμαι μια γυναίκα, είμαι η διευθύνουσα σύμβουλος της εταιρείας. Αν θέλετε, έρχεστε μαζί, εγώ πάντως μπαίνω».

Ηγήθηκε της εμβληματικής επιχείρησης S&B Βιομηχανικά Ορυκτά –πρώην ΑΕΕ Αργυρομεταλλευμάτων και Βαρυτίνης και ΑΕΜ Βωξίται Παρνασσού, και μέλος σήμερα του ομίλου Imerys– που, με βάση το νησί

ΟΙ «ΦΙΛΟΙ» ΠΟΥ ΕΦΥΤΑΝ

της Μήλου και την περιοχή της Φωκίδας, κατέκτησε τις διεθνείς αγορές και αποτέλεσε μια από τις πρώτες πολυεθνικές επιχειρήσεις της χώρας. Επίσης, η επιχειρηματική της παρουσία συνδέθηκε και με τον κλάδο του εμπορίου, με όχημα την ΜΟΤΟΔΥΝΑΜΙΚΗ, μετεξέλιξη της εταιρείας ΑΦΟΙ ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΙ ΑΕΕ. Υπήρξε κορυφαία προσωπικότητα της ελληνικής επιχειρηματικότητας, που συνέδεσε το όνομά της με την υπεύθυνη επιχειρηματικότητα, τη βιομηχανική καινοτομία και τη διαρκή κοινωνική προσφορά στον τόπο μας.

Διοίκησε με όραμα και πίστη στις αρχές της υπεύθυνης επιχειρηματικότητας, πρωτοπόρησε επιχειρηματικά, και προσέφερε ευρύτερα στην παιδεία και στον πολιτισμό, και ιδιαίτερα στην τοπική κοινωνία δημιουργώντας, μεταξύ άλλων, Μεταλλευτικά Μουσεία, Πολιτιστικά και Συνεδριακά Κέντρα με στόχο την οικονομική και πολιτιστική τους ανάπτυξη.

Της έχουν απονεμηθεί δεκάδες διακρίσεων, ανάμεσά τους το γαλλικό παράσημο της Λεγεώνας της Τιμής, το ανώτατο βραβείο του Διεθνούς Ρόταρυ, ενώ είχε ανακηρυχτεί «Γυναίκα της Χρονιάς» από το Αμερικανικό Ινστιτούτο Βιογραφίας.

Ανάμεσα στο πλούσιο και πολυσχιδές κοινωνικό της έργο ξεχωρίζει και η ίδρυση, το 1998, της «Έδρας Χρηματοοικονομικής Καίτη Κυριακοπούλου» στο ALBA Graduate Business School, ιδιαίτερης σημασίας για την εκπαίδευση και ανάπτυξη στελεχών επιχειρήσεων στη χώρα μας.

Υπήρξε μέλος της ΕΦΑ προσφέροντάς μας την βοήθειά της τόσο το 1999, το 2003, το 2005, το 2010. Επιπροσθέτως υπήρξε η μεγάλη χορηγός σε 4 από τους Αρχαιολογικούς Περιπάτους γύρω από την Ακρόπολη: «Νότια κλιτύς Ακροπόλεως», «Βόρεια, Ανατολική και Δυτική Κλιτύς Ακροπόλεως», «Αρχαία Αγορά-Άρειος Πάγος», «Ρωμαϊκή Αγορά-Βιβλιοθήκη Αδριανού». Το όνομά της στους οδηγούς μας θα μας θυμίζει πάντα μία ξεχωριστή «Φίλη».

Κορνηλία Χατζηασλάνη-Μπούρα

Γιάννης Σ. Κωστόπουλος (1938-2021)

Ο Γιάννης Κωστόπουλος γεννήθηκε στην Αθήνα το 1938. Σπούδασε Ναυπηγός στο King's College του Πανεπιστημίου Durham της Αγγλίας. Ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του στην Τράπεζα Εμπορικής Πίστεως, νυν Alpha Bank, το 1963 όπου διετέλεσε Διευθύνων Σύμβουλος από το 1973 και Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου από το 1984 έως το 2014. Παράλληλα υπήρξε Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου του Ιδρύματος Ιωάννου Φ. Κωστοπούλου από το 1984 έως το 2019.

Το Ίδρυμα Ι.Φ. Κωστόπουλου και ο ίδιος ο Γιάννης Κωστόπουλος επέδειξαν ιδιαίτερη ευαισθησία στα θέματα που αφορούν την Ακρόπολη. Το 2006, με την ενίσχυση του Ιδρύματος, υλοποιήθηκε η ανακατασκευή σημαντικών μελών της ζωφόρου του χορηγικού μνημείου του Θρασύλλου, στη Νότια Κλιτύς της Ακροπόλεως, στα πλαίσια της αναστήλωσης του Μνημείου με την ένταξή του στο Γ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης.

Όσον αφορά στην Ένωση Φίλων Ακροπόλεως, το Ίδρυμα έχει να επιδείξει σημαντική προσφορά. Από το έτος 1998 και εξής το Ίδρυμα χρηματοδότησε την έκδοση νέων αρχαιολογικών οδηγών της Ένωσης («Ακρόπολη και Μουσείο» στην γερμανική γλώσσα, «Ακρόπολη και Μουσείο» στην ισπανική γλώσσα), την ανατύπωση παλαιών («Ρωμαϊκή Αγορά – Βιβλιοθήκη Αδριανού» στα ελληνικά, «Μουσείο Αρχαίας Αγοράς» στα αγγλικά, «Ακρόπολη και Μουσείο» στα αγγλικά) καθώς και την έκδοση του Περιοδικού *Ανθέμιον*, κατά τα έτη 2012, 2013-2014, 2014.

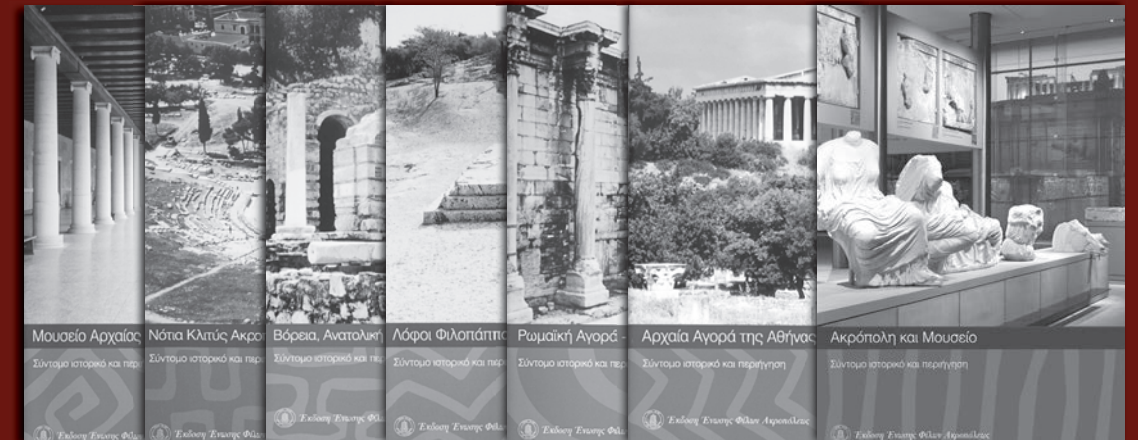
Η Ένωση Φίλων Ακροπόλεως (ΕΦΑ) είναι ευγνώμων για την μακρόχρονη υποστήριξη του Ιδρύματος.

Άννα Μαλικούρη

ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΦΙΛΩΝ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΟΔΗΓΟΙ

(στα ελληνικά και αγγλικά)

Στο Μουσείο Ακρόπολης, στα πωλητήρια των αρχαιολογικών χώρων της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αθηνών, σε βιβλιοπωλεία και στο Γραφείο της ΕΦΑ. Ο οδηγός «Ακρόπολη και Μουσείο» κυκλοφορεί σε επτά γλώσσες: ελληνικά, αγγλικά, ρωσικά, γαλλικά, ιταλικά, κινεζικά και ιαπωνικά

Επισκεφθείτε την ανανεωμένη ιστοσελίδα μας

www.acropolisfriends.gr

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΜΑΣ

Στο Μουσείο της Ακρόπολης, σε βιβλιοπωλεία και στο Γραφείο της ΕΦΑ